

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hatay Mustafa Kemal University
Journal of Social Sciences Institute

Yıl/Year: 2023 ♦ Cilt/Volume: 20 ♦ Sayı/Issue: 51 ♦ e-ISSN: 2791-7789

Hatay

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Hatay Mustafa Kemal University
Journal of Social Sciences Institute**

Yıl/Year: 2023 ♦ Cilt/Volume: 20 ♦ Sayı/Issue: 51 ♦ e-ISSN: 2791-7789

Sahibi / Owner:

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Adına)
(On Behalf of Hatay Mustafa Kemal University)
Prof. Dr. Veysel EREN
Rektör / Rector

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief:

Prof. Dr. Leyla HARPUTLU

Editörler / Editors:

Doç. Dr. Üyesi Sacit UĞUZ

Alan Editörleri / Section Editors:

Prof. Dr. Ali ACARAVCI – Prof. Dr. Seyfettin ARTAN
Prof. Dr. Özay KARADAĞ - Doç. Dr. Metin REYHANOĞLU
Doç. Dr. Orçun BOZKURT – Doç. Dr. Özgür ULUBEY
Doç. Dr. Esra Nur TIRYAKI – Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI
Doç. Dr. Serpil KIR – Dr. Öğr. Üyesi Sezai DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi İdris KAYA – Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde YARAŞ

Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Burcu TURHAN
Dr. Alim Koray CENGİZ

Yazı ve Redaksiyon Kurulu / Proofreading Board:

Arş. Gör. Gökhan ŞÖHRETLİ

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Arş. Gör. Kaan KAYA

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Tayfur Sökmen Kampüsü Antakya/ HATAY Tel: 0326 2455812
Faks: 0326 245 58 11 e-posta: mkusbed@gmail.com

Baskı-Hazırlık:

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Hatay Mustafa Kemal University
Journal of Social Sciences Institute**

Yıl/Year: 2023 ♦ Cilt/Volume: 20 ♦ Sayı/Issue: 51 ♦ e-ISSN: 2791-7789

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli, bilimsel bir dergidir. Yayımlanan yazıların her türlü hukuki ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hasan KAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Nicholas APERGIS	Northumbria Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Seyfettin ARTAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celal Tayyar UĞURLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Bilginer ONAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU	Erzurum Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat CERECİ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sevgi ÇIKRIKÇI	Duisburg-Essen Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Orhan OĞUZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜFTÂ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Songül KAKİLLİ ACARAVCI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan Yılmaz KANDIR	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Bilginer ONAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur SOYTAŞ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram BAŞ	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Özey KARADAĞ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ARI	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sawsan AGA KASSAB	Lübnan Üniversitesi, Lübnan
Doç. Dr. Tarig Mohamed Nour	Hartum Üniversitesi, Sudan
Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Firuz FEVZİ	Kabil Devlet Üniversitesi, Afganistan
Dr. Gazi Salah UDDIN	Linköping Üniversitesi, İsveç

51. SAYININ HAKEMLERİ (İsim sıralı liste)

Ahmet ÇAPARLAR
Aydın EFE
Betül Jale KILIÇ
Bülent ÇELİK
Fırat YILDIZ
Hakan POLAT
Halil Erdem ÇOCUK
Hamza KOLUKISA
Harun Şahin
Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ
Mehmet Ali YILDIZ
Mehtap ÇELİK
Mustafa Tayfun ÜSTÜN
Öner ÇELİKKALELİ
Samet YILMAZ
Seda GÜNDÜZALP

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bursa Uludağ Üniversitesi
Munzur Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Girit Adasının Toplumsal Dönüşümü ve Müslüman Cemaatin Aidiyet/Kimlik Sorunları (1908-1913) 1	1
<i>Social Conversion of Crete and Identity Consciousness of the Muslim Community (1908-1913)</i>	
Melike KAYAM	
Türk Askerî Terminolojisinde “Çerig” Sözcüğü Üzerine Notlar 20	20
<i>Notes on the “Çerig” Word in Turkish Military Terminology</i>	
Ömer Anıl DÜŞMEZ	
Yalnızlığın Işıkları: Bodrum ve İstanköy Deniz Fenerleri 33	33
<i>Lights of Solitude: The Lighthouses of Bodrum and Kos</i>	
Uğur AVCI	
Small-State Politics and Alliances: An Analysis of Armenia-Nato Partnership until the Velvet Revolution 49	49
<i>Küçük Devlet Politikaları ve İttifaklar: Kadife Devrim Öncesi Dönemde Ermenistan-Nato İlişkilerinin Analizi</i>	
Oğuzhan ÖZDEMİR	
Ulus Baker’in Azınlık (Minör) Edebiyatı, Mezcup Edebiyatı ve Ulusal Edebiyat Üzerine Yazıları 66	66
<i>Ulus Baker's Articles on Minority (Minor) Literature, Maczup Literature and National Literature</i>	
Zeliha KAPUKAYA	
Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi 77	77
<i>The Development of a Teacher Perception Scale Regarding the General Justice Behaviors of School Administrators</i>	
Ayla KOÇ, Nezaket Bilge UZUN, Yusuf İNANDI	
Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi 100	100
<i>The Examination of the Literature on International Students Regarding Various Variables</i>	
Mustafa Burak TÜRKYILMAZ, Bülent ARI, Halit YAYLACI	
Dergi Yayın ve Yazım İlkeleri 127	127

GİRİT ADASININ TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ VE MÜSLÜMAN CEMAATİN AİDİYET/KİMLİK SORUNLARI (1908-1913)*

Melike KAYAM

Dr. Öğr. Gör., Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye
melikekara@mersin.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6471-0525

Makale Geliş Tarihi: 15/04/2023

Makale Kabul Tarihi: 17/05/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Kayam, M. (2023). Girit Adasının toplumsal dönüşümü ve Müslüman cemaatin aidiyet/kimlik sorunları (1908-1913). *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 1-19.

Öz

Coğrafi açıdan Akdeniz’de son derece önemli bir noktada bulunan Girit adası pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu yolla zengin tarihi ve kültürel geçmişe sahip olmuştur. Adanın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle 17. yüzyılda oluşan Müslüman nüfus, 1923 yılında Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda adadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada ada yönetiminin ilhak kararı aldığı 1908 yılından Yunanistan’a bağlandığı 1913 yılına kadar geçen süreçte Müslüman cemaatin kimlik bilincinin şekillenmesi ve demografik açıdan yaşadığı değişim üzerinde durulacaktır. Adanın siyasi tarihi açısından önemli bir yol ayrımını ifade eden 1908-1913 arası dönem, ada Müslümanlarının da kimlikliklerini korumak için daha yoğun mücadele etmek zorunda kaldıkları bir süreç olmuştur. Eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti’nde yaşanan siyasal gelişmeler ve meşrutiyetin yeniden ilanı Girit Müslümanları açısından da önemli sonuçlar yaratmıştır. Jön Türklerle gelişen Türk milliyetçiliği Girit Müslümanları arasında hızla gelişmiş kuşkusuz azınlık oldukları bu süreçte kimlikleri, daha da sahiplendikleri ve korumaya çalıştıkları bir biçim almıştır. Çalışmanın odaklandığı 1908-1913 arası dönem Girit Müslümanları açısından büyük ölçüde 1913 sonrası dönemin temelini oluşturmaktadır

Anahtar Kelimeler: Girit, Müslüman Cemaat, Kimlik, Göç.

---

* Bu makale Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 05.08.2022 tarihinde kabul edilen Azınlıktan Mübadillığe Girit Müslüman Cemaati (1913-1924) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

- Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

SOCIAL CONVERSION OF CRETE AND IDENTITY CONSCIOUSNESS OF THE MUSLIM COMMUNITY (1908-1913)

Abstract

Geographically, the island of Crete, which is located at a very important point in the Mediterranean, has hosted many civilizations and thus has a rich historical and cultural past. The Muslim population which had been formed after the conquest of the island by the Ottoman Empire in the 17th century had to leave the island as a result of the Turkish-Greek Population Exchange in 1923. In this study, it is focused on the shaping of the identity consciousness of the community and the demographic change experienced in the process from 1908, when the island administration took the decision of annexation, to 1913, when it was annexed to Greece. The period between 1908 and 1913, which represents an important crossroads in terms of the political history of the island, was a period in which the Muslims of the island had to struggle more intensely to protect their identity. Simultaneously, the political developments in the Ottoman Empire and the re-declaration of constitutionalism had important consequences for the Muslims of Crete. Turkish nationalism, which improved with the Young Turks, developed rapidly among the Muslims of Crete, and in this process, where they were undoubtedly a minority, their identities took a form that they further embraced and tried to protect. The period between 1908 and 1913, on which the study focuses, largely forms the basis of the post-1913 period for Cretan Muslims.

Keywords: *Crete, Muslim Community Identity, Migration.*

Giriş

Akdeniz'in Ege'ye, İstanbul'a ve Karadeniz'e açıldığı kilit bir noktada bulunan Girit, bu özelliğiyle bağlantılı olarak birbirinden çok farklı kültürlere ev sahipliği yapmış, zengin bir tarihe ve kültürel birikime sahip olmuştur.

Akdeniz'in tarihsel sürekliliği içinde Girit'in coğrafi konumuyla bağlantılı önemi, 19. ve 20. yüzyılda gelişen ve hızlanan ticari faaliyetler içinde daha da anlamlı hale gelmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Avrupalı devletlerin güç ve nüfuz yarışları Doğu Akdeniz'i ve havzanın bir parçası olan Girit'i sömürgelere giden yolların kontrolü açısından son derece önemli hale getirmiştir. Bu noktada modernitenin yaydığı milliyetçilik söylemlerinin adada taraftar bulması ve toplumsal çatışmanın başlamasının yarattığı kaos adanın yukarıda bahsedilen değeri çerçevesinde büyük devletlere son derece kullanışlı bir koz vermiştir.

Adanın Osmanlı devleti tarafından fethedilmesiyle oluşan Müslüman nüfus, uzun bir dönem boyunca hukuki açıdan devletin asli unsuru olarak yaşamını sürdürmüştür. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Müslümanlar için yeni ve zorlu sayılabilecek bir dönem başlamıştır. Ada'da yaşanan siyasi-toplumsal gelişmeler, kuşkusuz birdenbire ve sadece ada içi gelişmelerle ortaya çıkmamıştır. Nitekim adada isyanların ilk etapta çoğunlukla ekonomik nedenlere bağlı olduğu ancak milliyetçiliğin etkilerinin yayılması ve aynı zamanda emperyalist devletlerin doğu Akdeniz'deki çıkar mücadelelerinin de adanın siyasal-toplumsal yapısının dönüşümünde oldukça önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Girit'te yüz yıldan fazla devam eden kargaşanın özerklik öncesi dönemde doruğa ulaştığı görülür. Bu dönemde adada çok başlı bir idare söz konusudur. Bir tarafta Osmanlı Devleti, diğer tarafta Avrupa Devletleri'nin adadaki konsolosları aracılığıyla yaptıkları müdahaleler ile Yunanistan'ın adaya aleni ve gizli müdahaleleri, adada kaosun bastırılmadığı gibi artışında da

önemli bir nedendir. Bu tablo içerisinde adaya yönelik idari, ekonomik ya da toplumsal merkezden iletilen her karar bir karmaşaya ve nihayetinde isyanlara neden olmuştur. (Adıyeke, 2006, s. 189)

XIX. yüzyılın sonunda yaşanan gerilimler büyük devletlerin Ada'yı işgal etmelerine yol açmış ve işgal süreci, Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılması için geri dönülmez noktalardan biri olmuştur. Ada'da asayışı ve Yunan işgalini engellemek için Ada'ya giren devletler aslında Yunanistan'ın Ada'ya hakim olması için gereken son düzenlemelerin yapılmasına vesile olmuşlardır.

Adanın hiçbir şekilde Yunanistan ile birleşmeyeceğine dair Büyük Devletlerin verdikleri teminatlara rağmen, Yunan Kralı'nın oğlunu Girit'e yönetici yapma düşünceleri Osmanlı Devleti tarafından sert bir şekilde protesto edilmiştir. Ancak tüm engelleme ve protesto girişimlerine rağmen, Prens Georgios'un adaya Yüksek Komiser olarak tayin edildiği ve aynı zamanda Girit'e özgü bir bayrağın da belirlendiği görülmektedir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 326)

İlhak Kararının Alınması

Prens'in göreve başlamasının ardından başlayan yeni dönem, ilk etapta İhtilal Komitesi ve birleşme yanlısı Rumları sakinleştirmiş olsa da birleşmeye yönelik somut bir adım atılmaması üzerine Prens'e muhalefet başlamıştır. Bu muhalefeti yürüten kişiler arasında E. Venizelos önemli bir isim olarak ön plana çıkmaktadır.

Halkın ve asilerin yoğun bir şekilde desteğini sağlayan Venizelos ve çevresindekiler, 1905 yılı Mart ayında başlattıkları Therisso İsyanı'nda Prens'in adada yüksek komiser olduğu süreçte Yunanistan'la birleşmenin yalnızca bir hayal ürünü olduğu yönünde bir propaganda yürüterek, 25 Mart 1905 tarihinde yayınladıkları ve Venizelos tarafından kaleme alınan bildiriye de bu hususu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. (Eser, 2019, s. 47)

Venizelos'un, basın aracılığıyla isyanı genişletebilmek ve maddi yardım toplamak amacıyla Therisso Gazetesini kurduğu görülmektedir. Gazete, isyancıların resmi yayın organı gibi hareket etmiştir. Gazetenin ilk sayısında isyanın nedeni açıklanırken, dört yüz yıllık esaretten sonra nihayet özgürlüğe kavuşulacağı düşünülürken, en başta Prens'in buna karşı çıkarak ada halkını hayal kırıklığına uğrattığı dile getirilmiştir. (Eser, 2019, s. 49)

İsyanın Büyük Devletlerin müdahalesiyle bastırılmasına rağmen, 1907 yılında Müslümanlara yönelik olaylar devam etmiş, Rumlar, Müslüman köylerindeki camileri kiliseye, mezarları tarlaya çevirmiştir. Büyük Devletler olaylara seyirci kalırken, adada artık Osmanlı Devleti askeri gücünün bulunmaması da yaşanan keyfiliği iyice artırmıştır. Şehirlerdeki Müslüman halk ise mahkum hayatı yaşamaya başlamışlardır. Şehir dışındaki arazi ve mülklerini kontrol amacıyla yapacakları yolculuklar dahi hayatlarını kaybetme nedeni olabilmektedir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 336)

Yeni dönemle hayatın normalleşmeye başladığı söylemek tam olarak mümkün olmasa da nispeten kaotik ortamın durulduğu önemli bir gerçekliktir. Müslüman azınlığın haklarının kurumsallaşmasına ve birçok Hristiyan politikacının barış içinde bir arada yaşama arzusuna rağmen, iki toplum arasında yerel uzlaşmazlıklar ve Yunan-Türk ilişkilerinin seyrine bağlı bir şekilde sıklıkla çatışmalar yaşanmaya devam etmiş, 1905 yazında Kandiyeye ve Resmo'da Müslümanlara yönelik saldırılar gerçekleşmiştir. Nihayetinde Ağustos 1909'da Resmo'nun Hristiyan sakinleri, şehirdeki Müslüman dükkanlarına karşı bir boykot ilan etmeye karar vermiştir. (Ανδρωτησ, 2004, s. 79)

Karışıklıklar çok hızlı bir şekilde yayılmış ve yüksek komisere karşı başlayan isyan kısa sürede Müslümanlara yönelmiştir. İsyanın liderleri de çıkan karışıklıkların nedeninin

Müslümanlar olmamasına rağmen eski bir alışkanlıkla okların yine Müslümanlara döndüğünü ifade etmişlerdir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 335)

Osmanlı Devleti de yeniden Müslümanlar aleyhine başlatılan ayaklanmayı şaşkınlıkla izlemekte ve Müslüman ahalinin durumunu merak etmektedir. Atina'daki Osmanlı elçisi aracılığıyla adadan gelen haberlere göre Müslümanlar, korku ve panikle konsolosluklara ve prene başvurumaktadırlar. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 30)

Büyük Devletlerin yaşanan gelişmeleri incelemesi için adaya gönderdiği komisyona Müslümanlar, haklarının korunması için başvurmuşlardır. Komisyon, incelemelerde bulunurken isyancıların da şikayet ettiği sorunlar üzerine yoğunlaşarak adanın kendi milis güçleriyle beraber ve Jandarma reformu gibi konularla ilgili bir karma komisyonun oluşturulmasına karar vermiştir. Tüm bu incelemelerin sonucuna göre, mevcut yüksek komiser Prens Georgios yerine yeni bir komiser atanacak, Yunan subayları Girit milis kuvvetlerini organize edecek, uluslararası birlikler adadan çekilecek ve tüm bunlara karşılık olarak da Yunanistan Büyük Devletlerin onayı olmadan ilhak kararı veremeyecektir. Bu kararlar prensin adadaki görevini sona erdirirken yeni komiser Zaimis'in göreve gelmesini sağlamıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 336-337)

Osmanlı egemenliği altında Girit'te yaşanan en son gelişme 1908'de Girit Meclisi'nin Yunanistan'a ilhakını ilan etmesidir.¹ (Tsitselikis, 2012, 43) Bu ilhak kararının temelinde Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek Meşrutiyetin ilanı, gerekse Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına katması gibi birbiri ardına gerçekleşen bir dizi olay ve bu olayların yarattığı karışık ortamdan yararlanma düşüncesi yatmaktadır.(Tukin, 1977, s. 801)

1908 yılında Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanı üzerine Girit Genel Meclisi'nin Yunanistan'la ilhak kararı, Büyük Devletlerin adadan çekilmesinin henüz tamamlanmaması nedeniyle siyasi çevrelerde gerginlik yaratmıştır. Büyük Devletler Osmanlı Devleti'nin yeniden meşrutiyete geçiş sürecinde ve İttihat Terakki'nin yönetiminin iç ve dış politikaya etkilerini göremeden Girit nedeniyle ilişkileri gerginleştirmek istememişler ve bu gerekçelerle meclisin ilhak kararını tanımamıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 40)

Osmanlı Devleti'nin henüz iktidara gelen Meşrutiyet Hükümeti bu girişimi şiddetle protesto etmiştir. Aynı süreçte İstanbul Basını da Girit sorununa geniş yer vermişlerdir. Ada'nın kâğıt üzerinde de olsa Osmanlı egemenliği altında olması ve henüz Büyük Devletlerin çekilmesinin tamamlanmamış olması gibi nedenlerle, ilhakın tanınmaması yönünde Yunanistan'a yapılan baskılar sonuç vermiş ve Yunanistan ilhakı tanımadığını belirtmek zorunda kalmıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 339)

Büyük Devletlerin adadan askeri birlikleri çekmesinin ardından Girit Rumları Hanya Kalesi'ne Yunan Bayrağı çekmişlerdir. Osmanlı Devleti bu olayı Büyük Devletler ve Yunanistan nezdinde protesto etmiş ve bunun üzerine devletler Hanya Kalesi'ndeki bayrak direğini ortadan kaldırmışlardır. Bu olayda Yunanistan'ın hiçbir etkisi olmadığına dair Büyük Devletler tarafından açıklama yapmaya zorlanmış ve buna göre Yunanistan bu baskı altında daha önceden belirttiği ilhak kararını tanımama kararı alarak Girit ile ilişkisini kestiğini resmen duyurmuştur. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 41)

1910 yılında toplanan Girit Genel Meclisi'nde 16 Müslüman vekil bulunmaktadır. 26 Nisanda açılan meclisin açılış günü büyük törenlerle kutlanmıştır. Kutlama törenlerinde önemli

---

¹1908 Eylül'ünde, Girit Parlamentosu kendini "*Girit'teki Yunanlıların Meclisi*" ilan etmiştir. Bu durum siyasi ve ideolojik bağlamda, Müslümanların meclise katılımının büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur.

detay Yunan Kral ve Kraliçesinin resimleri ve Yunanistan Bayrağının başkanlık kürsüsü üzerinde asılı olmasıdır. Dini açılış merasiminden sonra Meclis başkanı Skoloji kürsüye çıkmış ve Yunan Kralı adına açılış gerçekleştirdiğini duyurmuştur. Müslüman vekiller, bu tavır karşısında kendi cemaatleri adına durumu protesto ettiklerini belirterek itirazlarını kayda geçmesini talep etmişlerdir. Protestonun iki boyutu bulunmaktadır. İlki; açılış merasiminin Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı olmasıdır. İkincisi ise Müslüman vekillerin Yunan Kralı adına yemin etmemesidir. Meclis içinde çıkan ve fiziki karmaşaya dönen protestolar sonucunda önce Müslüman vekiller meclisten kovulmak istenmişler direnmeleri üstüne de meclis oturumuna ara verilmek zorunda kalmıştır. (Tahmiscizade, 1977, s. 66-68).

Müslüman üyeler protestolarını, Büyük Devletler'in konsoloslarına da iletmiş ve nihayetinde Rum üyeler Müslümanların yemin etmeden meclise katılmalarını kabul etmişlerdir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 42) Yemin meselesi Osmanlı Devleti iç siyasetinde de karşılık bulmuştur. Jön Türkler Osmanlı Devleti'nin limanlarında Yunan ürünlerini boycot etme kararı almıştır.² (Avδρωτησ, 2004, s. 80)

Ardından, 1912 başlarında, Hristiyanlar milletvekillerini Atina'ya göndererek ve uluslararası uzlaşmayı kaldırıp Girit'in Yunanistan ile birleşme çabalarını devam ettirmişlerdir. Bu süreçte, Müslümanların sıkıntıları devam etmiş, nitekim Müslümanlara yönelik saldırıların ve cinayetlerin meydana gelerek ve işten çıkarılmaları söz konusu olmuştur. (Avδρωτησ, 2004, s. 80-81)

Adada siyasal mücadelelerin yanı sıra hala Müslümanlara yönelik şiddet olayları devam etmiştir. Osmanlı Devleti, adadan gelen haberlerin araştırılmasını istemesi üzerine gelen haberlerde; "*Girit Müslümanlarının korku ve endişe duyulacak bir durum içerisinde yaşadığı, iki Müslümanın öldürülmesinden sonra olayların büyümesinden duyulan kaygıyla halkın çok tedirgin olduğu*" bildirilmiş bu bağlamda adada Osmanlı Devleti ve Müslüman ahalinin haklarının korunması amacıyla Büyük Devletler'in konsolosları aracılığıyla girişimlerde bulunulması talep edilmiştir. (BOA. DH. MUİ 7-1/19)

Mevcut şartların tüm müdahalelere rağmen ilhaka gittiğini gören Müslümanlar, milletvekillerinin de yönlendirmesiyle adadan ayrılmış ve Osmanlı Devleti'nin iş birliğiyle İstanbul'da gizli bir "*Girit Komitesi*" kurmuşlardır. Başarılı olurlarsa, ayrılan tüm Giritli Müslümanları Girit'e dönmeye zorlayacaklar ancak Girit'in Yunanistan ile birleşmesi halinde, Müslüman nüfusun direnişini örgütleyeceklerdir. (Avδρωτησ, 2004, s. 81-82) Bu planların hiçbiri sonuçlanmamış olsa da bir azınlık cemaati haline gelmiş olan Giritlilerin vatanlarında kalabilmek için çabalamaları ve bu amaçla ortak hareket edebilmeleri önemlidir.

İlhak öncesi Müslüman cemaatin tamamını ilgilendiren bir diğer sorun da adada hem dini hem de Osmanlı Devleti ile olan bağın son sembolü olan kadıların tayinidir. Müslüman vekillerin yemin sorununun çözülmesi üzerine Babiali, Hanya, Kandiye ve Resmo'ya kadı tayin etmek için girişimde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin aslında hala ada üzerindeki egemenlik haklarını hatırlatma girişimi Müslüman cemaat tarafından büyük bir coşkuyla karşılanırken Hristiyanlar, çok sert bir tepki göstererek Osmanlı Devleti'nin göndereceği kadıların adaya ulaşması durumunda katledilecekleri ilan etmişlerdir. (Tahmiscizade, 1977, s. 119). Olaya

---

² Boykot, İttihatçıların klasikleşen eylem tarzlarından biridir. Girit krizi sırasında Yunanistan'a, Trablusgarp'ın işgali ardından İtalya'ya karşı boykotlar düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 204.

yeniden Büyük Devletlerin dahil olmasıyla kadıların Müslüman cemaatin seçimiyle göreve gelmeleri kararlaştırılmıştır. (Adıyeke ve Adıyeke, 2002, s. 43)

Ada Hristiyanları açısından yaklaşık yüz yıllık mücadele, I. Balkan Savaşı beklenen sonucu yaratmış ve ada, resmen Yunanistan'a bağlanmıştır.

Girit'in ve Müslüman cemaatin kaderi, Avrupalı devletlerin doğu Akdeniz'deki çıkar mücadeleleriyle doğrudan ilgili olarak şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki hâkimiyeti aşamalı olarak azalırken yine Büyük Devletlerin desteği ile Yunanistan'ın bu boşluğu doldurmaya başladığı yaşanan gelişmelerden açıkça görülmektedir. Adaya Yunan prensinin vali olarak atanması ve Osmanlı askerinin adadan gönderilmesi adanın Yunanistan'a bağlanmasına ilişkin geri dönülmez süreci başlatmıştır. Bu noktada gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Müslüman cemaatin tüm çabalarına rağmen İstanbul ve Girit Müslümanları arasındaki iletişim çok sınırlı hale gelmiştir. Bu süreçte Müslüman cemaat için görünürdeki ve mecburi hamî Büyük Devletlerin konsoloslukları, Müslümanların maruz kaldıkları kötü muameleler ve haksızlıklar karşısında seslerini duyuracakları bir makam haline geldiği görülmektedir.

Müslüman Cemaatin Aidiyet/Kimlik Sorunları

Daha önce de belirtildiği üzere Girit Avrupalı devletlerin emperyalist nüfuz mücadeleleri açısından önemli bir stratejik noktadır. Balkanların gayrimüslim halklarının ve Yunanların da bağımsızlığını kazanma süreci, bölgede var olmak isteyen Avrupa devletlerine önemli fırsatlar vermiştir.

Girit'in Hristiyan halkının Panhellen politikaların yoğun etkisi başta olmak üzere milliyetçilik ve liberalizmin de etkisiyle yaklaşık yüz yıl süreyle devam edecek isyanları, adada milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve gelişmesi açısından son derece önemlidir. Kuşkusuz bu isyanların temelinde yukarıda bahsedilen nedenlerin yanı sıra ekonomik durum da önemli bir etken olmuştur. Adada milliyetçiliğin ve liberalizmin önemli temsilcisi E. Venizelos'un "*Girit Giritlileridir*" söylemi çerçevesinde şekillenen Giritlilerin kendi kaderlerine karar verebilme haklarına sahip olması fikri, bu tercihin ada Rumlarınca Yunanistan'la birleşme yönünde kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. (Adıyeke, 2006, s. 171)

Milliyetçilik, Girit'te olduğu gibi birçok bölgede yerel toplumların çoklu etnik yapı dengelerini bozmuş ve son aşamada da yok etmiştir. Etnik yapı ve din, ulusal bilincin uyanışı aynı zamanda Osmanlı'daki millet sisteminin özelliklerini yansıtarak Yunanistan'da ulus-devlet kurma süreciyle yakından ilişkili olmuştur. (Tsitselikis, 2012, s. 29)

"*Giritlilik*" üzerine "*etnik*" bir tanımlama yapabilmek elbette mümkün değildir. Sepetçioğlu'na göre "*günümüz değer yargılarıyla ırksal esaslı etniklik anlayışı*" temelinde Girit Müslümanlarının kökenlerine ilişkin bir yanıt aramak yanılığın sıklıkla düşülmektedir. (Sepetçioğlu, 2014, s. 83) Bu noktada asıl önemli olanın Girit Müslümanlarının ada Hristiyanlarının büyük bir kısmının iddia ettiği üzere sadece Osmanlı mirasını temsil etmediğidir. Onların da en az ada Hristiyanları kadar Giritli olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Eleftherios Venezilos'un 1906 'da Girit Müslümanları ve Yunan Ortodoks çoğunluğu hususunda vurguladığı; "*Biz dinlerinin bir sonucu olarak Müslümanlar arasında şekillenen milli bilinç temelinde ayrıştırıldık*" (Tsitselikis, 2012, s. 28) tespiti önemlidir. Venizelos'un Giritlilik meselesine ilişkin bir başka değerlendirmesi de önemli doneler içermektedir. Girit Müslümanlarının kökeni için "*kanlarına karışan az miktardaki Türk kanına rağmen Girit Müslümanların inançlarından bağımsız olarak değerlendirildiğinde büyük ölçüde saf Girit kanını taşıdıklarını adanın iki halkının da Giritli olduğu ve Yunan soyundan geldiklerini*" ifade ederek hatta "*Müslümanların, Yunan ırkının Orta Yunanistan ve kimi Adalarda yaşayan Rumların çoğundan daha gerçek temsilcileri*" olduğunu vurgulamaktadır. (Ανδριωτης, 2004, s. 65)

Kuşkusuz Venizelos'un içinde bulunduğu dönemin bilgileriyle yaptığı bu değerlendirmeler, ada halkının fiziksel kökenlerinin ortaklığı üzerine yoğunlaşmıştır. Burada vurgulanması gereken önemli noktanın, dil, din ya da etnik kökenden bağımsız olarak Girit'in sakinlerinin ortak kültürel öğelere, geleneklere, sosyo-ekonomik dinamiklere dayanan bir geçmişi paylaştıkları gerçeğidir. Yüz yıl içerisinde yaşanan olayların etkisiyle "yabancılar" ve "adadan gitmesi gerekenler" olarak tanımlanan Müslümanlar, bu denli Giritliyen gerçekten kendilerini vatanlarına, evlerine, yurttaşlarına yabancı hissetmişler midir? Bu soru elbette ki genel geçer bir cevaba sahip değildir. Ancak tüm yaşananlara ve verdikleri kayıplara rağmen adada kalmayı seçen ve çalışmamamızın öznesini oluşturan cemaatin varlığı bu yabancılaştırma ya da ötekileştirmenin büyük ölçüde kabullenilmediği izlenimini vermektedir. Aynı toprakları, kökleri paylaşan halkların birbirine bu denli yabancılaştırması açısından Girit'in, önemli ve özgün bir örnek olduğu düşünülmektedir.

Girit Müslümanlarını tek, homojen ve değişmez bir toplum olarak görmek elbette mümkün değildir. Hobsbawm'ın da belirttiği gibi; dinsel kimlikleriyle ön plana çıkarılan ve sonrasında gelişecek etnik azınlık olarak da din ile ön-millî veya millî kimlik arasındaki ilişkiler, karmaşıklığını ve aşırı derecede anlaşılabilir içeriğini korumaktadır ve bu ilişkileri açıklamak için basit genellemeler kesinlikle uygun değildir. (Hobsbawm, 1995, s. 92)

Balkan Müslümanları, uluslararası anlaşmalarla resmi olarak azınlık statüsünü kazanan ve bu statüyle İslami olmayan bir otorite altında yaşayan ilk topluluklardır. (Karpas, 2004, s. 283) Müslümanların, Osmanlı Devleti ile girmiş oldukları yakın ilişki ilk olarak Balkanlarda ortaya çıkan ve Müslümanların kişilik ve kimliklerini biçimlendiren özgün Osmanlı siyasal kültürüyle ilişkilidir. Müslümanlar için din ile milliyet eşanlamlı hale gelmiş ancak Hristiyanlar arasında etnik kimlik ve din çoktan farklılaşmıştır. "*Balkan Müslümanları kendilerini Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak görmekteydiler..... Dolayısıyla ister Türk olsun isterse sonradan İslam'ı kabul edenler olsun Balkan Müslümanlarının tümü resmen var olmasalar da Osmanlı Müslüman milletinin ayrılmaz bir parçasıydılar.* (Karpas, 2004, s. 290-291)

Nükhet Adıyeke, Girit Müslümanlarının kimlik arayışlarının Osmanlılık mücadelesi şeklinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Rum milliyetçiliği karşısında direnmek ve kimliklerini bularak adada Osmanlılığın devamını sağlamakla ilgili bilinç, Müslümanlara Jön Türkler aracılığı³ ile kazandırılmıştır. Rumlara kıyasla gecikmiş kimlik arayışları adadaki olayları Hristiyan-Müslüman çatışması ötesine taşımıştır. (Adıyeke, 2006, s. 182-183)

Girit Müslümanlarının Jön Türkler ile olan bağları, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin yeniden ilanı ile pekişmiştir. Meşrutiyetin ilanı Girit Müslümanları için umut olmuştur. Peş peşe meşrutiyeti kutlama telgrafları gönderen Müslümanlar, adanın mevcut durumuyla ilgili Jön Türklerle güvenmişlerdir. Ancak kısa süre sonra Jön Türklerin adaya ilişkin en önemli politikasının Büyük Devletlerin Girit politikasına güvenmek olduğu ortaya çıkmıştır. (Adıyeke, 2006, s. 185) Osmanlı Devleti'nin Girit'e yönelik somut bir politika geliştirememesi Büyük Devletler açısından da önemlidir. İttihatçıların geleceğe yönelik politikaları uluslararası politikada merak konusudur.

Genel olarak Türk Milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet dönemi ve Jön Türkler, Girit Müslümanlarının da siyasallaşmasında ve Türk

---

³İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu dışında şube açtığı ilk bölgelerden birisi de Girit'tir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

milliyetçiliğinin⁴ adada yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak kuşkusuz Osmanlı Devleti içindeki gelişmelerle bağlantılı şekilde gelişen kimlik algısından bahsetmek mümkün değildir.

Girit'in idari, ekonomik ve toplumsal olarak Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinden gösterdiği farklılıklar⁵ (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 13) ve bu doğrultuda ortaya çıkan uygulamalar, Girit'i Yunanistan'dan farklılaştırmış ve özellikle Giritlilik kimliği üzerinde son derece etkili olmuştur (Herzfeld, 2003, s. 283).

Girit halkının genel olarak konuştukları dil Rumcadır. Müslümanların da dilinin Rumca olması konusunda, Cemal Tukin yaptığı değerlendirmede, Osmanlı Devleti'nin yerli halkın ana dilini kullanmasına izin verdiğini ve ihtida eden Rum kadınlarla yapılan evlilikler sonrası doğan çocukların, "*annelerinden Rumca eğitim ve terbiye aldıklarından dolayı adada konuşulan yaygın dil Türkçe değil Rumca olmuştur*" şeklinde ifade etmektedir.⁶ (Tukin, 1945, s. 196)

Giritlilerin, Rumca konuşmalarına rağmen resmi yazışmaların Osmanlıca olması çoğu kez Rumların reform taleplerinin temel konusu olmuştur. Müslüman nüfusun da çok azı ve şehir merkezlerinde yaşayanlar ve devlet memurları Türkçeyi sözlü ve yazılı olarak kullanabilmektedir.⁷ (Δασκάλου, 2003, s. 21)

Adanın özerkliğe kavuşması ada toplumu açısından da çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Birçok Hristiyan Giritli için bu adım yani Prens George'un adaya yüksek komiser olarak atanması, Yunanistan ile birliğin başlangıcı ve Müslümanlar için oldukça dramatik bir kopuşu ifade etmektedir. Bu yeni süreçle adada günlük ve sosyal hayatta önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Adada şehir isimleri de dahil olmak üzere birçok yer ismi Yunancaya

---

⁴Türk milliyetçiliğinin en önemli düşünürlerden biri olan Ziya Gökalp, Giritlilerin ana dilleri ve Türk kimliği arasındaki ilişkinin geleceğine ilişkin yaptığı değerlendirmede Türk kimliği için önemli koşullardan birinin de Türkçe konuşma zorunluluğu olduğunu belirtmiştir. "Milleti oluşturan kişiler yalnızca onun dilini konuşanlar değildir. Yarın o dili konuşacak olanlar da o toplumun içindedir. Mesela bugün Pomaklar Bulgarca, Girit'teki Müslümanlar Rumca konuştukları halde, yarın Müslümanların etkisi ile Türkçeyi öğrenecekler ve bugün konuştukları dilleri bırakacaklardır. Demek ki bir milletin fertleri yalnız dilleri ile değil, dinleri ile de ortaya çıkar." Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Toket Yayınları, İstanbul, 2003, s. 46.

⁵Söz konusu Girit' özgü yapı ve uygulamalara ilişkin genel bir değerlendirme için bkz; A. Nükhet- Nuri Adıyeke, *a.g.e.*, 2021, s. 13. Toplumsal yapıya ilişkin görülen farklılıklarla ilgili önemli bir değerlendirme için ayrıca bkz; A. Nükhet- Nuri Adıyeke, "Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri, Kapıda İşaret, Hamamda Çingirak", *Fethinden Kaybına Girit*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 96.

⁶ Sepetçioğlu Girit Müslümanlarının dillerine ilişkin önemli bir detayı vurgulamaktadır. Mübadele kapsamında Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen ve anadili Rumca olan mübadiller, Girit, diğer Ege Adaları, Yanya- Grebene-Nasliç yöreleri sakinleridir. Ancak bu gruplar arasında diyalekt ve sözcükler bakımından farklılıklar bulunmaktadır. "*Örneğin -konuşanların- "Kritikos/Kritika" ya da sadece "Giritçe/Giritlice" olarak adlandırdıkları Girit Rumcası, içinde antik Yunancadan ve Latince'den birçok kelime barındırmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.*" Ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuncay. Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (180), 2014, s. 65.

⁷ Müslümanların dillerine ilişkin Herzfeld, iki dini topluluğunun arasındaki iletişim kolay olduğunu bunun da çok basit bir nedeni olduğunu ifade eder. Hemen hemen tüm Türk Giritlilerin anadili Yunancadır ve gerçekten de çok azı iyi Türkçe konuşmaktadır. Türk Giritli kadınlar arasında Türkçe bilgisinin son derece nadir olduğunu ve hatta Türkiye kıyılarında Ayvalık'ta, Türkiye'de yetmiş yıl yaşadıkdan sonra dahi Türkçesi hala birkaç kişiyle sınırlı olan Batı Giritli bir kadınla karşılaşıldığından bahseder. Michael Herzfeld, "Of Language and Land Tenure. The Transmission of Property and Information in Autonomous Crete", *Social Anthropology*, Cilt 7, No 3, 1999, s. 225. ss. 223-237.

çevrilmiştir. Aynı şekilde, drahmi Girit para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Girit Devleti için yeni bir bayrak tasarlanarak ve içine dört parçaya bölen beyaz bir haç yerleştirilmiştir. Bunlardan üçü parça mavi renkli, sol üst kısım ise kırmızıdır ve beyaz bir yıldız içermektedir. Bu tasarım oldukça semboliktir, haç ve üç mavi bölüm Yunan bayrağına atıfta bulunurken ve kırmızı zemin üzerindeki beyaz yıldız ada Müslümanlarını temsil etmektedir. Yeni bayrak, yepyeni bir dönemi ifade etmesine rağmen Hristiyan nüfus arasında popüler değildir. Birçoğu, Georgos Daskalakis'in 1866'da Arkadi'de diktiği bayrağın bir versiyonunu istemiştir. Bu bayrağın dört mavi bölümü bulunmakta ve "Kriti, Enosis, Eleftheria i Thanatos" (Girit, Birlik, Özgürlük veya Ölüm) kelimelerinin baş harflerini içermektedir. Aynı zamanda "İsa Mesih Fethediyor" kelimelerinin kısaltması da yer almaktadır. (Moorey, 2019, s.176)

Özerlik döneminden önce, kamu sektöründe Müslümanlar ve Hristiyanlar için devlet memurluğu bulunmaktadır. Girit Müslümanları genel olarak Yunanca konuşmalarına rağmen, resmi "Katharevousa" ya yabancıdırlar. Eğitimsiz ya da sadece ilkökul düzeyinde eğitim almış Müslümanlar, kamusal işlerde zorluklar yaşamaya başlamışlardır. Yüzyıllardır aynı dili paylaşmalarına rağmen iki toplum bu kez de okuryazarlık ya da yazı dili⁸ nedeniyle ayrılmışlardır. 1899'da anayasada Yunan memurların Yunanca, Müslüman memurların da Türkçe konuşabilmelerine dair kararlar yer almıştır. 1899 Anayasasınının 108. Fıkrasına göre, özerkliğin ilk sekiz yılında Müslümanlar dilsel veya eğitimsel seviyelerine bakılmaksızın memur olarak atanabileceklerdir. 1906'da bu dönem Yunanistan'daki üniversitelerden mezun olmayanlar için on yıl daha uzatılmıştır. Bu durum Müslüman öğrencileri Yunan diliyle mezun etmek için yeterince vakit olmadığı için yaşanmıştır. Aslında Kandiye'de sadece on beş Müslüman öğrenci bir Yunan lisesine gitmiş ve Atina Üniversitesi'ne devam etmiştir. Ayrıca birkaç Giritli Müslüman da Fransa 'da okumuştur. Dil meselesi 1897'den sonra iki toplum arasında sorun haline gelmeye başlamış ve Müslümanlar için Osmanlı-Türk kimliği geliştirmeye yardımcı olmuştur. Bu noktada dil sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda etnik ve ideolojik yapıları kutuplaştırma ve geliştirme aracı olup bu bağlamda Müslümanlar Türk dilini vurgulayarak, Yunan çoğunluğunun dışında bir kimlik yaratmayı başarmışlardır. (Tsitselikis, 2012, s. 42)

Yaşamları XIX. yüzyıl boyunca oldukça değişen Müslümanların, yaklaşık dört yüz yıllık süreçte Giritlilik kimliğine *Osmanlılık*, *Müslümanlık* ve son olarak da *Türklük* kimlikleri eklenmiştir. Müslümanlar, şartlar değiştikçe Rumlar karşısında savunma refleksiyle sonrasında gelişen milli bilinçle kendilerini yeniden tanımlamışlardır. Ancak bu tanımlama süreci eskinin ortadan kalkması şeklinde değil var olan yapıya yeni yapıların eklenmesi süreciyle olmuştur. Başta da belirttiğimiz üzere genel geçer bir cemaat portresi çizmek elbette olanaklı değildir. Üyelerinin, eğitim seviyesi, yaşları, ekonomik durumları, meslekleri, cinsiyetleri ve birçok özellikleri Müslüman cemaatini değişken ve dinamik hale getirmiştir. Ancak yaşananlar da önemli ve gerçektir. Zenginliğin büyük ölçüde aleyhlerine el değiştirdiği, önce ada içinde sonrasında ada dışına olacak şekilde göç etmek zorunda kaldıkları, seslerini duyurma çabalarının çoğu kez sonuçsuz kaldığı bir cemaat olan Girit Müslümanları, aidiyet bağını geliştirdikleri Osmanlı Devleti'nden vatandaşlığından Yunanistan vatandaşlığına geçiş yapmışlardır. Bu süreçten sonra Müslümanlar için dil, din gibi üst kimliğin en önemli belirleyicileri daha da önemli hale gelmiştir.

---

⁸Bernard Lewis, Giritteki iki toplum arasındaki belirleyiciliğin dilden değil yazıdan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Girit'in Müslüman halkı konuştukları Rumca'yı Arapça harflerle yazmaktadır. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1984, s. 421.

1899-1913 yılları arasında anayasa aracılığıyla adanın Hristiyanlarıyla eşit haklara sahip olan Müslümanlar, pratikte yaşadıkları olaylar neticesinde bir azınlık cemaatine dönüşmüş, 1913 yılında resmi metinler aracılığıyla Yunanistan vatandaşı azınlıklar olarak tanımlanmışlardır.

Girit Müslümanları ve Göç Süreci

Adanın toplumsal dönüşümü açısından kuşkusuz en önemli süreci göçler oluşturmaktadır. XIX. yüzyıl boyunca Girit gerek Müslüman gerekse Hristiyanların göçüne sahne olmuştur. Yaşanan isyanlar ve bastırılma süreçleri, kimi kez Hristiyanların adadan ayrılmalarına neden olurken kimi kez de Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri kırsal kesimden şehir merkezlerine ya da ada dışına göç etmelerine yol açmıştır.

Bu noktada Müslümanlar açısından iki türlü göç hareketi söz konusudur. İç göçler, bu toplu nüfus hareketlerinin ilk gurubunda yer almaktadır. XIX. yüzyıl boyunca kırsal alanlarda birçok kez maruz kaldıkları baskılar ve karmaşa nedeniyle daha güvenli buldukları şehir merkezlerine ve kale içlerine göç etmek zorunda kalmışlardır.

İç göçlerin temelinde Hristiyan ayaklanmalarının yanı sıra ekonomik problemler de etkili olmuştur. Ekonomik olarak konumlarının zayıfladığını gören birçok Müslüman, 1830'lardan itibaren kırsal bölgeleri terk ederek duvarlarla çevrili şehirlere ve köylere ya da onlara yakın mülklere yerleşmiştir. Hristiyan ayaklanmalarının yarattığı demografik ve ekonomik sonuçlar, iki farklı ulusal referans merkezinin (Atina ve İstanbul) varlığı ve ada toplumları üzerindeki etkisi, tüm bunlara ek olarak ada içinde yaşanan rejim ve idari yapı değişiklikleri her iki göç sürecinin de tetikleyicileri olmuştur. (Ανδριωτης, 2004, s. 86)

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve özellikle büyük ya da küçük her ayaklanmanın ardından Müslümanlar kırsal bölgeleri terk etmeye ve şehir kalelerine taşınmaya devam etmişlerdir. Şehirlerde sayısal üstünlüğe sahip olan Hristiyanlar ise tam tersine kırsal kesime doğru hareket etmişlerdir. (Perakis, 2011, s. 137) 1899 tarihli bir raporda göç eden ve evleri tamamen yıkılan yaklaşık 12.000 Müslüman'ın gerekli maddi yardım olmadan köylerine dönemeyecekleri belirtilmektedir. (Britanya Parlamento Arşivi, 1899, Turkey No1, s. 13)

Aynı zamanda, arazi mülkiyetinde kademeli olarak değişiklik yaşandığı görülmektedir. Kırsal kesimden ayrılan Müslümanların çoğu, daha önce gayrimenkullerini satın almak isteyenlere, hatta yüksek faizlerle borç alan Hristiyanlara satmıştır. Başlangıçta bu şekilde el değiştiren mülkler genellikle şehir merkezlerinden uzak bölgelerde bulunmaktadır. Bu süreç, 1856'dan sonra yoğunlaşmıştır. Girit'te arsanın mülkiyet durumuna ilişkin tablo ciddi şekilde değişmiştir Hristiyanlar (manastırlarla birlikte) toprağın 3/4'üne sahiptir. Bazı genç eğitimli Hristiyanların, manastır mülkleri tarafından yönetilen "Yetim Bankalarından" elde edilen paraıyla "Müslüman tarım arazilerini yavaş yavaş satın almaları" için organize bir plan olduğu da ifade edilmiştir. Bu planın adaya Müslüman nüfus sevk eden Osmanlı yetkililerinin Bingazi ve Kürt yerleşimcileriyle Girit'in Müslüman unsurunu güçlendirme planına tepki olarak uygulandığı kanısı adada yaygındır. (Ανδριωτης, 2004, s. 87)

İlk etapta yavaş ilerleyen ancak Enosis'in gerçekleştiği 1913'e kadar hızlanan Müslüman göçü, Müslümanlardan Hristiyanlara ani büyük bir gayrimenkul devrini⁹ ifade etmektedir.

---

⁹Burada belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta da gayrimenkullerin el değiştirmesi sadece satış yoluyla değil, daha önce de belirtildiği üzere yağma, gasp vb. olaylar sonucunda olmuştur. Şehirlere gitmek zorunda kalan Müslümanlar güvenlik kaygıları nedeniyle kırsal alanlardaki arazilerini ürünlerini dahi kontrol edemez hale gelmişlerdir. Tahmiscizade Mehmed Macit, *a.g.e.*, s. 28.

Müslümanların birçoğu o kadar aceleyle ayrılmıştır ki, bu konuları yeni evlerinden çözümlemek zorunda kalmışlardır. (Herzfeld, 1999, s. 224)

1899 yılında Prens Georgios'un göreve başlamasından sonra isyanlar sırasında mal ve mülkü zarar görenlere mallarının başında bizzat bulunan ya da resmi vekil tayin edenlere tazminat ödenmesine karar verilmiştir. 1906 yılına kadar tazminat olanağı yürürlükte kalmasına rağmen bir türlü uygulanamamıştır. Daha çok Avrupa kamuoyuna karşı "göstermelik" ilan edilen bu maddenin asıl amacı göç eden Müslümanların mallarını uzaktan yönetmelerine engel olabilmektir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 360)

Ada dışına gerçekleşen göçler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardaki Osmanlı egemenliğinin gerilemesine paralel olarak yaşanan göç hareketleriyle benzer dinamiklere sahiptir. Göç hareketleri arasındaki en önemli bağlantı maruz kalınan baskılar ve eziyettir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 352)

Türkçe konuşmayan birçok Giritli, Boşnak vs. aynı dili konuşan, aynı etnik kökenden gelen en yakın komşuları/ yurttaşları tarafından, Müslüman oldukları için yerlerinden, mal varlıklardan ve canlarından edildiklerinin bilincindedirler. Göç edilecek bölgeler arasında Balkanlar'daki Müslümanlar tarihsel, siyasal ve dini nedenlerden ötürü Osmanlı topraklarını tercih etmiş olsalar da. İmparatorluk, Müslümanlar açısından her zaman varılacak son nokta olmamıştır. (Karpas, 2004, s. 301)

Aşağıdaki tabloda anlaşıldığı üzere 1899 yılında adadan ayrılacak olan 21.795 Girit göçmeninin, Osmanlı devletinin muhtelif bölgelerine iskân edilmesine karar verilmiştir. (BOA, A.MKT. MHM 505/1)

Tablo 1: 1899 tarihinde Osmanlı devletinin muhtelif yerlerine iskân edilen Girit göçmeni

Tarih	İskân edilecek yer	İskân edilecek kişi sayısı
1899	Adana	3000
	Konya	3000
	Ankara	4000
	Suriye	1000
	Beyrut	1000
	Bingazi	5000
	Halep	2000
	Karahisar-ı sahib	1000
	Aydın	1795

Muhacirler hem yolculuk esnasında hem de iskân bölgelerinde sorunlar yaşamışlardır.¹⁰ Müslümanların çoğu 1898 ve 1899 yıllarında Girit'ten İzmir başta olmak üzere Anadolu'ya, Rodos ve Kos, Suriye, Kuzey Afrika kıyıları ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine gitmek için ayrılmıştır. Müslümanların kaçıışı Resmo'dan başlamıştır. Girit'ten gönüllü olarak ayrılanların yanı sıra, Fransız veya Girit Jandarma Komutanlığı tarafından sınır dışı edilenler de bulunmaktadır. (Avδρωτησ, 2004, s. 76)

Yaşanan göçlere ilişkin sayıların çok tutarlı olmadığı bilinmektedir. Ancak Girit'e ilişkin nüfus verileri değerlendirildiğinde yaklaşık 60.000'i aşan bir göçmenden bahsedilmektedir. (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s. 355)

¹⁰Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, A.MKT.MHM 505/1, 22 Mayıs 1315 (5 Haziran 1899), BOA, A.MKT.MHM 505/1, 18 Mayıs 1315 (31 Mayıs 1899).

1902 yılında o güne değin Müslüman unsuruyla sınırlı olan göç hareketinin, Hristiyan nüfus arasında yayıldığı ve varış noktası olarak ABD'nin seçilmesinin genel bir eğilime dönüştüğü ortaya çıkmıştır. ([Cd. 1766-31.] No, 3097 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1902 on the Trade of Crete, s. 3.)

1900-1909 döneminde Girit'ten toplam 3.091 Müslüman, Kandiye'den 2.455, Resmo'dan 517, Hanya'dan 82 ve Laşit'den 37 kişinin göç ettiği ve bu büyük göç dalgalarının ekonomiye oldukça büyük zarar verdiği bilinmektedir. (Avδρωτησ, 2004, s. 76) Nitekim ticaret hacmindeki 1901 yılındaki düşüş bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, özellikle o yılın zeytin mahsulünün az olması, Müslümanların göçüyle yakından ilişkilidir. ([Cd. 1386—9.] 1903. No. 2932 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1901 on the Trade of Crete, s. 7)

Göçle ilgili resmi rakamların güvenilir olmadığına Britanya konsolosluğu raporlarında da yer verilmektedir. 1900 ile 1909 arasında raporlara göre 10.000'i aşan göçmen Giritli göçmen bulunmaktadır. Bu kişilerden 3000'inin Müslüman ve 7000'inin Hristiyan olduğu tahmin edilmektedir. İngilizlere göre Müslümanların toplu göçleri anlaşılabilir nedenlere dayanmaktadır. Ancak Giritli Hristiyanların kaybı ise ciddidir boyuta ulaşmıştır. Göçmenlerin çoğunun 20-30 yaş arası genç erkekler ve nüfusun en enerjik kısmını oluşturması ada ekonomisi açısından paradoksal bir tablo oluşturmaktadır. Özellikle genç Hristiyanların göçü adanın ekonomik şartlarının yetersizliğinden kaynaklanırken sonuç olarak bu göçmenlerin adadan ayrılışı ekonominin daha da kötü hale gelmesine neden olmaktadır. Genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan göçlerin ada ekonomisine verdikleri zararın tek telafisi, gidenlerin kalan aile üyelerine yaptıkları hatırı sayılır miktarda para havaleleridir.¹¹ ([Cd. 5465-169.] No, 4776 1911 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1910 on the Trade of Crete, s. 6.)

Aşağıdaki tabloda genç göçle ilgili resmi istatistiklere göre 1900-1909 yılları arasında toplam olarak 10620 aded genç nüfusun göç ettiği görülmektedir. Bu göçmenlerin, 8412'si erkek, 2208'i kadınlardan oluşmaktadır. ([Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete, s. 9.)

Tablo 2: 1900-1909 yılları arasında Girit'ten muhtelif yerlere göç eden genç nüfus

Tarih	Göç edilen ülke	Göç eden kişi sayısı
1900-1909	Amerika	3672
	Asya	1809
	Afrika	1407
	Avrupa	3721
	Avustralya	11

Belirsiz göçmen rakamlarına rağmen her yıl ortalama 2.000'den fazla kişinin adayı terk ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle tarım bölgelerinde işgücü kaybı çok yüksektir. Girit Hükümeti, çıkardığı bir yasa ile temel iş gücü oluşturabilecek yaş aralığındaki erkek nüfus göçüne kısıtlama

¹¹ Britanya Raporlarında Amerika'ya giden Hristiyan göçmenlerin, adadaki yakınlarına aktardıkları paralarla Müslüman arazileri satın aldıkları özellikle belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; [Cd. 4962—215.] 1910. No. 4603 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1909 on the Trade of Crete, s. 6. Aynı bilgileri sonraki yıllara ait raporlarda da görmek mümkündür. Cd. 4962—215.] 1910. No. 4603 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1909 on the Trade of Crete, s. 6.

getirmiştir. Çıkarılan geçici yasaya göre 17 ile 42 yaşları arasındaki herhangi bir erkeğin Girit'i terk etmesini yasaklayan yasa geçici olarak yürürlüğe konulmuştur. ([Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete, s. 9.)

Girit Müslümanlarının göçünün temelinde farklı dinamikler bulunsa da temel gerçek yaşanan karmaşa ve kaotik ortamdır. Özellikle 1894-1899 arası dönemde oldukça yoğunlaşan göç hareketinin temeli büyük ölçüde güvenlik kaygılarına dayanmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Epitropi faaliyetleri başta olmak üzere Yunan askerlerinin işgali vb. birçok olay sistematik bir şekilde Müslümanları göçe zorlanmıştır.

Girit Nüfusunda Müslümanların Genel Durumu

Girit'teki nüfusun 1821 yılına kadar Müslümanlar lehine artış gösterdiği tartışmaları olsa da bu durum kabul edilebilir bir görüştür. XIX. yüzyıl boyunca devam eden çatışmalar adanın nüfusunu etkileyen en önemli faktör olmuştur. 1821-29 yılları arasında yaşanan çatışmalar, irtidat olayları ve Mehmet Ali Paşa döneminde adaya getirilen Afrikalı göçmenler adanın demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. (Adıyeye ve Adıyeye, 2021, s. 274)

1832-1834 yıllarında Mehmet Ali Paşa'nın emriyle, Ada Valisi Mustafa Paşa ve yerel yönetimin sorumluluğu altında Girit'te nüfusu sayımı yapılmıştır. 1821'in başında tüm adanın nüfusunun yaklaşık 260 000 olduğu tahmin edilmektedir. 1834'e gelindiğinde Girit nüfusunun tamamının, 129.000 kişiye düştüğünü ve bu nüfus içinde de Müslümanların ancak 40000 kadar olduğunu belirtmektedir.¹² (Δασκάλου, 2003, s. 53)

On dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden isyan ve kargaşalar, ölümler ve göç nedeniyle nüfusta büyük dalgalanmalara neden olmuştur. Bu dönem, Hristiyanların sahip olduğu Girit topraklarının oranında ciddi düzeyde bir artış yaşanmıştır. Toprak mülkiyeti oranları Hristiyanlar açısından %20'lerden 1866'ya gelindiğinde %60'lara yükselmiştir. Bu, Osmanlı Devleti valisinin alaycı bir şekilde, "eğilim devam ederse Hristiyanlar nihayetinde devrime gerek kalmadan Osmanlılardan Girit'i satın alacaklar" tespiti, mülkiyetin el değiştirme hızını açıklamaktadır. Aşağıda 1881 nüfus sayımında nüfusun dine göre dağılımını gösteren tablo, nüfusun artık 1821 öncesinden çok farklı bir şekilde görüldüğüne işaret etmektedir. Aynı nüfus sayımı, kırsal nüfusun %82'sinden fazlasının Hristiyan olduğunu ve kent nüfusunun %70'inin de Müslüman olduğunu göstermektedir. (Moorey, 2019, s.168-169)

Tablo 3: 1881 nüfus sayımında Girit nüfusunun dinlere göre dağılımı

1881	Ortodoks Hristiyan	Müslüman	Yahudi, Katolik, Protestan, Ermeni
	%73	%26	%1

Aşağıdaki tabloda ise yine 1881 nüfus sayımına göre 142.248'i erkek, 136.944'ü kadın olmak üzere toplamda 279.192 kişi olan Girit nüfusunun sancaklara göre dağılımı görülmektedir (Kopasi, 1315, s. 1493).

¹² Rakamlar kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Yunan İsyanı öncesi Girit nüfusu yaklaşık 250.000 idi. 1834 yılı için 130.000 ile 140.000 arasında nüfus verileri değişmektedir. C. Thomas Shay- Angela Beattie, "Rural Population Change in Crete" Source: *The Journal of Interdisciplinary History*, The MIT Press, Yaz 1993, S. 24, No. 1 s. 106.

Tablo 4: Girit nüfusunun sancaklara göre dağılımı

Hanya	İsfakiye	Resmo	Kandiye	Laşid
61473	30887	46591	87965	52276

Kopasi'nin verdiği bilgilere göre, Girit'te 640 kişi kadar Musevi ve 250 kişi kadar Katolik ve 13 Protestan ve 8 Ermeni bulunmaktadır. Musevilerin Hanya'da bir haham ile bir sinagogları bulunmaktadır. Katoliklerin de Hanya, Resmo ve Kandiy'e'de birer manastırları ve Hanya'ya yakın Halepa'da ve Suda'da birer kiliseleri vardır. (Kopasi, 1315, s. 1584)

1881 ve 1900 nüfus sayımı verilerinin karşılaştırılması, 1889-1898 döneminin hem nüfus hem de konut ağı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. 1881'den 1900'e kadar Girit'in Müslüman nüfusu yarı yarıya, yani %53,7 oranında azalmış ve toplam nüfusa oranı 1881'de %25,9'dan 1900'de %11'e düşmüştür. Üç büyük şehrin Müslüman nüfusu aşamalı olarak azalmasına rağmen 1900'de Kandiy'e ve Resmo'da hala çoğunlukta oldukları görülmektedir. (Avδρωτησ, 2004, s. 73)

Bununla birlikte, kırsaldaki Müslüman nüfus %83,5 oranında dramatik bir düşüş yaşamıştır. 1881'de toplam kırsal nüfusun %18'inden 1900'de %2,8'e gerilediği anlaşılmaktadır. 1900 yılına gelindiğinde Girit kırsalındaki Müslüman varlığı neredeyse ortadan kalkmıştır. Müslümanların hakim olduğu yerleşim yerlerinde 1881'de 244'e (adadaki toplam yerleşim sayısının % 22,8'i) 1900'de de 83'e (toplam sayının % 7,2'si) düşmüştür. Etkiler, Müslüman ağırlıklı yerleşimlerin çoğunun bulunduğu doğu Girit kırsalıdır. 1881'de tamamen veya büyük ölçüde Müslüman olan 165 yerleşim yerinden 45 yerleşim yeri kalıcı veya geçici olarak terk edilmiştir. (Avδρωτησ, 2004, s. 74)

1890'ların başında adanın Müslüman nüfusu 1/3 oranındadır. (Adıyeke, 2000, s. 82.) Karpat'ın 1894 yılı için verdiği nüfus rakamlarına göre 119.000 erkek 131.000 kadın olmak üzere Ada nüfusu 250.000 kişidir. (Karpat, 2003, s. 224) Bu veriler kapsamında Müslümanlar %30'luk bir oranla 74.150 kişidir. %70'lik bir oranla Hristiyanlar da 175.000 kişidir. 1894 yılında gelir getiren bir işe sahip 10 yaşın üstündeki kişilerin sayısı ise 119.000 kişidir. Ticaret ve sanayi (el sanatları) alanlarında çalışan kişilerin sayısı ise 65.800'dür. (Karpat, 2003, s. 248)

1896 yılında Girit'te yaşayan 80.000 Müslüman bulunmaktadır. Buna göre toplam nüfusun %26'sını oluşturan bu grup, Osmanlı işçileri, tüccarlar, köleler ve Afrika'dan gelen işçilerden oluşturmaktadır. (Tsitselikis, 2012, s. 36).

Aşağıdaki tabloda ise 1900 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplamda 303.543 olan ada nüfusunun dinlere göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre Müslüman nüfus oranının adada gittikçe azaldığı görülmektedir. ([Cd. [3727-139] 1908. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Crete, s. 7)

Tablo 5: 1900 nüfus sayımında Girit nüfusunun dinlere göre dağılımı

1900	Hristiyan	Müslüman	Yahudi		
209319	%69	33490	%11	728	%0,2

1907 yılına gelindiğinde 1.454 Müslüman'ın geri dönmek üzere adayı terk ettikleri, 1908 yılında da 279 Müslüman'ın daha adadan ayrılarak Türkiye'ye göç ettikleri görülmektedir. [Cd. [4446-62] 1909. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1908 on the Trade of Crete, s. 16.

1910 yılına gelindiğinde İngilizlerin Girit'in toplam nüfusu için verdikleri sayı 310.000'dir. ([Cd. 7525] 1914. Statistical Abstract for the Principal and Other Foreign Countries in Each Year from 1911 to 1912 No. 39, No.1, s. 10.)

Adanın 1911 Haziran ayında yapılan nüfus sayımı, nüfusun 336.151'e yükseldiğini göstermektedir. Ancak aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Hristiyan nüfusu 38.493 artış gösterirken Müslüman 5,644 ve Yahudiler 91 kişi azalmıştır. ([Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete, s. 9.)

Tablo 6: 1911 nüfus sayımında Girit nüfusunun dinlere göre dağılımı

1911	Hristiyan	Müslüman	Yahudi
	307812	27852	487
	%92	%8	%0,14

Nikos Andriotis'in çalışmasından elde edilen nüfus verileri önemli detaylar içermektedir. Girit'te aşamalı olarak Müslüman nüfusun azalması dikkat çeken ilk noktadır. Ayrıca 1881'den 1900'e kadar kırsaldaki Müslüman nüfusun dramatik azalışı isyanların net bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kırsaldan ayrılan bu nüfusun ada içinde büyük bir iç göç dalgası yarattığı ve sonrasında da büyük kısmının dış göçlerle adadan ayrıldığı bilinmektedir.

Sonuç

Osmanlı tebaası olarak toplumsal açıdan asli unsur olan Müslümanlar, adada gelişen Rum milliyetçiliğinin aşama aşama hedefi olmuşlardır. Bu süreç Müslümanların, adada Osmanlı Devleti egemenliği henüz son bulmadan dahi birçok açıdan bir azınlık cemaatine dönüşmesine neden olmuştur.

XX. yüzyılda adaya özerklik tanınmasıyla "*azınlık*" olma durumu da önemli bir netlik kazanmıştır. Bu dönemde adada hazırlanan anayasa ve Müslümanlar özelinde gerçekleştirilen düzenlemelerle "*azınlık cemaati*"nin ilk hukuki temelleri de atılmıştır.

Ada Müslümanları, XIX. yüzyıl boyunca cemaat üyelerinin büyük bir kısmını kaybetmiş ve yaşanan göçlerle nüfus açısından da azınlık haline gelmişlerdir. Bu süreç ve toplumsal çatışmalar Müslümanların mülkiyet kayıplarının da artmasına neden olmuş ve cemaatin "*korunma ya da kollanma*" ihtiyacı her geçen gün artmıştır. Osmanlı Devleti ve adayı işgal eden "*Büyük Devletler*" den sıklıkla yaşadıkları sorunlarla ilgili destek isteyen Müslümanlar, ada Yunanistan'a bağlanmadan önce de azınlık olarak birçok açıdan hak kayıpları yaşamaya başlamıştır. Yaşanan tüm gelişmelerden sonra adada kalmayı seçmiş Müslümanlar yaşamlarını olağan haliyle sürdürebilmek için sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle bölgede yaşamaya devam Müslümanlar, egemenliği altına girdikleri yeni devletler tarafından dini kimlikleriyle tanınmışlardır. Karpat'ın deyimiyle Türk olmak Müslüman olmakla eş anlama gelmiştir. Türk Milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet dönemi ve Jön Türkler, Balkanlarda Türk milliyetçiliğinin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Girit Müslümanları da bu süreçte Türk kimlikleriyle kaynaşmıştır.

Girit Müslümanları Osmanlı ve Müslüman kimlikleriyle kendi topraklarında var olma mücadelesi vermiş ve bu süreçte kimliklerine daha fazla sahip çıkmışlardır. Kuşkusuz adada yaşanan karışıklıklar, siyasal gelişmeler Müslümanlar açısından adadaki geleceklerine ilişkin kaygılı bir tablo yaratmıştır.

Son söz olarak doğdukları topraklarda kimliklerini koruyarak var olabilmek için yaşamlarının birçok alanında mücadele etmek zorunda kalmış ya da bırakılmışlardır. Tüm zorluklara rağmen Müslüman, Türk kimliklerinin yanı sıra “*Giritlilik*” kimliklerini korumak için de mücadele etmişlerdir. Farklı gerekçelerle kendi topraklarında onlara dayatılan her türlü yabancılaştırma politikalarına karşı çıkmışlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.MKT. MHM 505/1, 22 Mayıs 1315 (3 Haziran 1899).

BOA, A.MKT.MHM 505/1, 22 Mayıs 1315 (5 Haziran 1899).

BOA, A.MKT.MHM 505/1, 18 Mayıs 1315 (31 Mayıs 1899).

BOA. DH.MUİ 7-1/19, 19 Şa'bân 1327 (M. 5 Eylül 1909).

Büyük Britanya Kamu Kayıtları Ofisi

Britanya Parlamento Belgeleri

Accounts and Papers. Turkey No. 1 (1889), Further Correspondence Respecting The Affairs of Crete, Londra, 1889.

Britanya Dış Ticaret Raporları

[Cd. 1766-31.] No, 3097 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1902 on the Trade of Crete.

[Cd. 1386—9.] 1903. No. 2932 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1901 on the Trade of Crete.

[Cd. 5465-169.] No, 4776 1911 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1910 on the Trade of Crete.

[Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete.

[Cd. 7620-3] No, 5393 1914 Annual Series, Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete.

Cd. [3727-139] 1908. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Turkey. Report for the Year 1907 on the Trade of Crete.

Cd. [4446-62] 1909. No. 4056 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1908 on the Trade of Crete.

Cd. 4962—215.] 1910. No. 4603 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1909 on the Trade of Crete.

[Cd. 7525] 1914. Statistical Abstract for the Principal and Other Foreign Countries in Each Year from 1911 to 1912 No. 39, No.1.

[Cd. 6005—155] 1912. No. 4982 Annual Series, Diplomatic and Consular Reports. Crete. Report for the Year 1911 on the Trade of Crete.

Kaynak Eserler

Andrea Kopasi, "Girit'in ahval-i umumiye ve tarihiyesi", Mecmua-yı Ebuzziya, C. VII/64, İstanbul, 1315.

Diğer Kaynak ve Eserler

Adıyeke, A. N. (2006). Rum milliyetçiliğinin gelişme döneminde Girit'te oluşan Türk milliyetçiliği". Fethinden Kaybına Girit içinde (ss. 369-379). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Adıyeke, A. N. (2006). Turhan Paşa'nın Girit valiliği ve Girit hakkında raporları". Fethinden Kaybına Girit içinde (ss. 187-199). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Adıyeke. N. A.-Adıyeke. N. (2021). Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Adıyeke. N. A.-Adıyeke. N. (2002). Kıbrıs sorunun anlaşılmasında tarihsel bir örnek olarak Girit'in Yunanistan'a katılması. Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Ankara.

Adıyeke. N. A.-Adıyeke. N. (2006). Girit'te millet sisteminin örnekleri, kapıda işaret, hamamda çingirak. Fethinden Kaybına Girit içinde (ss. 92-97). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Dündar, F. (2008). Modern Türkiye'nin şifresi İttihat ve Terakki'nin etnisite mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ανδριωτης, Ν. Χριστιανοί. (2004). Και Μουσουλμανοί Στην Κρητη 1821-1924 Ενας Αιωνος Συνεχους Αναμετρησης Εντος Και Εκτος Του Πεδιου Της Μαχησ.

Δημητριάδης, Β., Δασκάλου, Δ. (επιμ.). (2003). Ο κώδικας των θυσιών. ονόματα και δημευμένες περιουσίες των χριστιανών αγωνιστών της ανατολικής κρήτης κατά την επανάσταση του 1821, Ηράκλειο.

Eser, M. (2019). Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk- Yunan İlişkileri. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gökalp Z. (2003). Türkleşmek İslamlaşmak muasırlaşmak , İstanbul: Toker Yayınları.

Herzfeld, M. (1999). "Of language and land tenure. the transmission of property and information in autonomous Crete", Social Anthropology. 7 (3), 223-237.

Herzfeld, M. (2003). Localism and the logic of nationalistic folklore: Cretan Reflections, Comparative Studies in Society and History, Cambridge University Press, 45 (2), 281-310.

Hobsbawm E. J. (1995). 1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik program, Mil, Gerçeklik. O. Akinhay (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kansu A. (2002). 1908 Devrimi, Ayda Erbal (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. (2003). Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri. B. Tırnakçı (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karpat, K. (2004). Balkan Müslümanlarının medeni hakları. R. Boztemur (Çev). Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk. Ankara: İmge Yayınevi.

Lewis, B. (1984). Modern Türkiye'nin doğuşu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Perakis, M. (2011). Muslim exodus and land redistribution in autonomous Crete, (1898–1913). Mediterranean Historical Review, 26 (2), 135–150.

- Sepetçioğlu, T. E. (2014). Anadolu'ya iskan edilen Girit muhacirlerinde kimlik ve kültür, Osmanlı idaresinde Girit ve Girit Müslümanları. A. Bekiraki vd. (Ed.). Trabluşam: Ulinnoha Derneği Yayınları.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). İki tarihsel "eski" kavram, bir sosyo-kültürel "yeni" kimlik: mübadele nedir, mübadiller kimlerdir? Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 180 (180) , 49-84.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). Sürgün ve iskân kıskacında Giritli Müslüman kadın (1896-1913)", History Studies, 6-2, 103-123.
- Shay, C. T., Beattie, A. (1993). Rural population changes in Crete. The Journal of Interdisciplinary History, The MIT Press, 24 (1), 99- 119.
- Tahmiscizade Mehmed Macid. (1977). Girit hatıraları. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Tsitselikis K., (2012). Old and new Islam in Greece from historical minority immigrant newcomers. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Tukin, C. (1977). "Girit maddesi", İslam Ansiklopedisi. (c. IV ss. 85-93.). İstanbul: M.E.B. Yayınevi.
- Tukin, C. (1945). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları- 1821 Yılına Kadar Girit". Belleten, IX (34),163-206.

Extended Abstract

Crete, which is at an important point where the Mediterranean opens to the Aegean, Istanbul and the Black Sea, has hosted many different cultures and has a rich history and cultural accumulation due to this feature.

The importance of Crete in connection with the geographical location of it in the historical continuity of the Mediterranean becomes even more meaningful in the commercial activities that developed and accelerated in the 19th and 20th centuries. In addition, the power and influence races of the European states in the aforementioned period make the Eastern Mediterranean and Crete, which is a part of the basin, extremely important for the control of the roads to the colonies. At this point, the nationalist discourses spread by modernity found supporters on the island and the chaos created by the onset of social conflict gave the great states an extremely useful trump card within the framework of the above-mentioned value of the island.

The Muslim population formed on the island with the conquest of the Ottoman Empire continued its life as the main element of the state in terms of law for a long period of time. However, at the turn of the 19th century, a new and challenging period began for Muslims. The political-social developments on the island, of course, did not emerge suddenly and only with internal developments. As a matter of fact, it is seen that the rebellions on the island are mostly due to economic reasons in the first place, but the spread of the effects of nationalism and the conflicts of interest of the imperialist states in the eastern Mediterranean play a very important role in the transformation of the political-social structure of the island.

All the developments have created a form of relationship between the Muslim and Christian inhabitants of the island. Especially due to the revolts in the 19th century, deep social divisions have emerged between the two communities. Although the social conflicts on the island were shaped by the effects of internal and external factors, the economic difficulties experienced sometimes enabled the society to act together.

Of course, it is not possible to draw a generally accepted portrait for the Muslim community. The educational level, age, economic status, occupation, gender and many characteristics of its members have made the Muslim community changeable and dynamic. But what happened is also important and real. The Muslims of Crete, a community that wealth had largely changed hands to their detriment, they had to migrate first inside the island and then out of the island, and their efforts to make their voices heard often failed, eventually they were cut off from the Ottoman Empire, with which they developed the most important bond of belonging. After this process, the most important determinants of upper identity such as language and religion became even more important for Muslims.

The island's gaining autonomy has been a very important turning point for the island society. For many Christian Cretans, this step, namely the appointment of Prince George as high commissioner to the island, is the beginning of union with Greece. For Muslims, it represents a dramatic break from the Ottoman Empire. Significant changes have begun to occur in daily and social life. Many place names, including city names, have been translated into Greek on the island. Likewise, the drachma began to be used as the Cretan currency. In addition, a new flag was designed for the State of Crete and a white cross dividing it into four parts was placed inside. Three of them are colored blue, the upper left part is red and contains a white star. This design is highly symbolic, the cross and three blue segments refer to the Greek flag, and the white star on a red background represents the island Muslims.

In general, an important turning point for the development of Turkish Nationalism, II. The Second Constitutional Era and the Young Turks played an important role in the politicization of Cretan Muslims and the settlement of Turkish nationalism on the island. However, of course, it is not possible to talk about the identity perception that developed only in connection with the developments in the Ottoman Empire. The administrative, economic and social differences of Crete from many regions of the Ottoman Empire, and the practices that emerged in this direction differentiated Crete from Greece and were especially influential on the Cretan identity.

The identities of Ottomanism, Islam, and finally Turkishness were added to the Cretan identity of the Muslims, whose lives changed considerably throughout the 19th century. As the conditions changed, the Muslims redefined themselves with the defensive reflex against the Greeks and the national consciousness that developed afterwards. However, this definition process was not in the form of the disappearance of the old, but through the articulation of new structures to the existing structure. Although Cretan Muslims draw a variable and dynamic community picture with their education level, age, economic status, occupation, gender and many characteristics, they were largely affected by the process in similar ways. Their efforts to make their voices heard were the result of the fact that wealth has changed hands to a great extent against them, they had to migrate first in the island and then out of the island.

TÜRK ASKERİ TERMINOLOJİSİNDE “ÇERİG” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE NOTLAR*

Ömer Anıl DÜŞMEZ

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye
omeranildusmez@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-8581-9979

Makale Geliş Tarihi: 12/04/2023

Makale Kabul Tarihi: 16/058/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Düşmez, Ö. A. (2023). Türk askerî terminolojisinde “çerig” sözcüğü üzerine notlar. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 20-32.

Öz

Her milletin kültüründe üstün tutulmuş kavramların olduğu bilinmektedir. Savaşçılık, yiğitlik, askerlik gibi kavramlar, Türk kültüründe ve dolayısıyla da Türklerin kavram dünyalarında yüceltilmiş olan kavramlardandır.

Makale, Türk dilinde askerlik kavramını ifade eden sözcüklerden biri olan çerig sözcüğü hakkındadır. Çalışmamızda öncelikle Türk kültüründe askerliğin yeri ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilendirmeden sonra, çerig sözcüğünün tanımı ve köken bilgisi hakkındaki görüşlere yer verilmiştir. Bu adımlardan sonra, makalede çerig sözcüğünün tarihsel serüvenine değinilmiştir. Bu serüven, konunun daha sistematik biçimde incelenebilmesi için iki alt başlıkta ele alınmıştır. Anılan bu başlıklarda, sözcüğün Türk dillerindeki ve diğer dillerdeki görünüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Makaleye konu olan sözcükteki morfolojik ve varsa semantik değişimlere değinilmiştir. Dillerin etkileşimlerini gösteren en önemli verilerden biri olma niteliği taşıyan verinti sözcüklerden birinin de çerig sözcüğü olduğu gösterilmiştir. Mevcut durumun tespiti, konularla ilgili iki tablo ile de görselleştirilmiştir. Bu yöntemle, veriler arasında daha kolay kıyaslama yapılması amaçlanmıştır. Çalışma sırasında dikkat çeken özellikler, sonuç bölümünde ayrıca ele alınmıştır. Bahsedilen özelliklerden biri, çerig sözcüğünün metonimi örneği olmasıdır. Sözcüğün tarihsel süreçte uğradığı anlam değişimleri değerlendirilmiş ve metonimi olarak değerlendirilmesini gerektiren özelliklerinin altı çizilmiştir.

Çalışmada, Türk kültürünün temel unsurlarından askerlik kavramının ifade şekillerinden biri olan çerig sözcüğünün tarihsel seyriyle ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir ve bu sözcük hakkında birtakım saptamalarda bulunulmuştur. Bu sayede, çerig sözcüğünün Türk kültür tarihindeki yeri belirginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: askerlik, çerig, metonimi, kültür, etkileşim

* Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

NOTES ON THE "ÇERIG" WORD IN TURKISH MILITARY TERMINOLOGY

Abstract

It is known that there are concepts that are held superior in the culture of every nation. Concepts such as warriorship, valor and military service are among the concepts that have been glorified in Turkish culture and therefore in the conceptual worlds of Turks.

Our article is about the word çerig which is one of the words that expresses the concept of military service in Turkish language. In our study, first of all, information was given about the place and importance of military service in Turkish culture. After this information, opinions on the definition and origin information of the word çerig were included. After these steps, the historical adventure of the word çerig was mentioned in our article. This adventure has been discussed under two sub-headings in order to examine the subject more systematically. In these headings, information is given about the appearance of the word in Turkic languages and other languages. Morphological and semantic changes, if any, in the word subject to the article are mentioned. It has been shown that one of the most important data showing the interactions of languages is one of the words of data, the word çerig. The determination of the current situation is visualized with two tables related to the issues. With this method, it is aimed to make easier comparisons between the data. The features that attracted attention during the study are also discussed separately in the conclusion section. One of the features mentioned is that the word cherg is an example of metonymy. The changes in the meaning of the word in the historical process were evaluated and its features that require it to be considered as an example of metonymy were underlined.

In our study, various information about the historical process of the word çerig, which is one of the expressions of the concept of military service, which is one of the basic elements of Turkish culture, was given and some determinations were made about this word. In this way, the place of the word çerig in Turkish cultural history has been clarified.

Keywords: military service, çerig, metonymy, culture, interaction.

Giriş

Türk kültüründe askerlik, geçmişten günümüze kadar her zaman önemli ve değerli olmuştur. Vatan, cesaret, kahramanlık, namus gibi kavramlarla iç içe geçmiş olan bu kavram, Türk kültürünü şekillendiren ana unsurlardan biridir. “Türk kültürüne baktığımızda Türklerin yaşam şeklinde bozkır hayat şartlarının etkisiyle askerî gücün önemli olduğu, Türklerin gittikleri yerleri yurt edinebilmek ve hâlihazırdaki yurtlarını korumak için savaşmak zorunda kaldıkları bir gerçektir” (Çetin, 2018, s. 164). “Türk kültüründe halk hukukunun temelini oluşturan Türk töresinde askerliğin yeri büyüktür. Askerlik bireylerin hem vatana, millete hem de Tanrı’ya borçlarını ödemelerinin bir aracı olarak görülmektedir” (Çetin, 2018, s. 173). Bilindiği gibi, “eski Türklerde ordu, toplumun diğer kesimlerinden ayrı düşünülemeyecek bir kurumdur. Tarihe sahne olan pek çok savaşta millet tek vücut halinde savaşır, düşmanı def eder, ardından günlük hayatına döner” (Sarıca, 2008, s. 88). Güney, her zaman savaşa hazır bulunmak zorunluluğu olduğundan her Türk’ün savaşçı olduğunu ve bu nedenle askerliğin Türk milletinin gözünde bir meslek değil her insanın bünyesinde bulundurması gereken özellik olduğunu bildirmekte ve Türk ordusunu diğerlerinden ayıran en büyük özelliğinin devamlı ve ücretsiz olması olduğunu eklemektedir (2002, s. 55). Berber, bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

Türk tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan Türk ordusunun zamanla doğru orantılı olarak sürekli gelişim kaydettiği görülmektedir. Köklü bir devlet geleneğine sahip olan Türkler için ordu da aynı oranda köklü ve kendini geliştiren bir yapı içerisinde. Bu bağlamda tarih boyunca pek çok devlet kuran Türkler için ordu düzeni son derece

önemlidir. Çünkü tarih boyunca kurulan bu devletlerin güvenlikleri ancak güçlü bir ordu düzeni ile sağlanabilmiştir.

Bozkır kültürünün bir neticesi olarak, doğan her Türk, çocukluğundan başlamak üzere bir çeşit askerî eğitime tabi tutulur, hatta adını bile elde ettiği bir başarı ya da kahramanlığı ile kazanırdı. Çocukluğundan beri eğitime tabi tutulan Türkler, savaşçı özellikleri ile elde ettikleri yeteneği sürekli canlı tutmak suretiyle, hazır asker gibi işlev görürlerdi. Konar-göçer bozkır kültürünün çok büyük payı olan bu durum, Türklerin ordu-millet olarak adlandırılmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple de Türk kültüründe askerlik oldukça kutsal bir görev olarak düşünülmektedir (2010, s. 892-893).

Berber, Türk ordu teşkilatı hakkındaki ilk verileri edindiğimiz MÖ. 3. Yüzyıldan sonraki dönemlere ait olan, başta Çin kaynakları olmak üzere gerek Kök Türk yazıtları ve gerekse diğer kaynaklar incelendiğinde, Türk ordu teşkilatı yapılanmasının sürekli gelişim gösterdiğini ve söz konusu gelişime paralel olarak kullanılan kavramların da kimi zaman ihtiyaca göre arttığını, kimi zaman da değişikliğe uğradığını bildirmektedir (2010, s. 893). Bu çalışmaya konu olan *çerig* sözcüğü de Türk askerî terminolojisinde yeri olan ve zaman içinde anlamsal ve biçimsel olarak değişime uğrayan sözcüklerden biridir. *Çerig* sözcüğünün zaman içinde temel anlamından çok uzaklaşmadan farklı anlamlar ve farklı biçimler kazandığı görülmüştür. Bu makalede *çerig*'in tanımı, etimolojisi ile tarihsel süreçteki değişimi ve gelişimi ele alınarak bir metonimi örneği haline gelmesi üzerinde durulmuştur.

Yöntem

Bu çalışmada, *çerig* sözcüğünün tanımı ve etimolojisi hakkındaki görüşlerin üzerinde durulduktan sonra Türkçenin tarihsel sürecinde bu sözcüğün biçim ve anlam yönünden görünüşleri ele alınmıştır. Bu adımlar atılırken Türkçenin en eski yazılı belgelerinden başlanarak günümüze doğru en temel metinler ve sözlükler incelenmiştir. *Çerig* sözcüğünün dönemlere göre biçimsel ve anlamsal açıdan geçirdiği değişimler belirlenmiştir. Elde edilen veriler, ilgili başlıkların altında tablo ile görselleştirilmiştir. *Çerig* sözcüğünün metonimi örneği olarak değerlendirilmesini gerektiren veriler tartışma bölümünde ele alınarak sözcüğün sadece askerî terminolojiye ait bir sözcük olmadığı, kavram karşılığının zengin olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Çerig Sözcüğünün Tanımı ve Etimolojisi Hakkında

Bu çalışmanın temelinde yer alan *çerig* sözcüğünün tanımlanması ve köken bilgisel açıklaması açısından farklı görüşler mevcut olmakla birlikte araştırmacıların genel olarak “asker, ordu” tanımlamasında ortak paydada buluştukları görülmektedir.

Clauson, ilk kez Eski Uygur Türkçesinde görüldüğünü bildirdiği *çerig* sözcüğü için “savaş için hazırlanan asker” tanımını vermektedir ve “ordu” anlamına gelen *sü* kelimesinin kullanımdan düşmesi nedeniyle *çerig*'in zaman içinde “ordu” anlamı kazandığını da açıklamasına ekleyerek bu sözcüğün ufak ses farklılıklarıyla görülebildiğini; ama bazı Türk lehçelerinde kullanılmadığını belirtmektedir (1972, s. 428-429).

Doerfer, *çerik* “asker” açıklamasını yaptıktan sonra sözcüğü *sü* ile de ilişkilendirilerek detaylı bilgiler vermektedir (1967, s. 65-70).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *çerig* için şu açıklama yapılmıştır: *Çerig*: Savaş düzenindeki saf, sıra. Atasözü: *alp çerigde bilge torigde*. Anlamı şudur: *Yiğit, savaşın şiddetlendiği günde denenir, bilge kişi ise mecliste denenir*. Ayrıca madde başı olan bir *çerig* sözcüğü daha vardır. O da “Oğuzcada her şeyin karşı tarafı ve her şeyin zamanı.” olarak tanımlanmıştır (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2014, s. 167). Eserde, sözcüğün kökü olarak düşünülen *çer* sözcüğü için de iki ayrı tanım verilmiştir: “1. Oğuzcada vakit. 2. Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı.” Burada verilen ikinci tanım dikkat çekmektedir. Kâşgarlı Mahmud, ikinci tanımdan sonra bir örnek vererek *çerig*

sözcüğünün kökenini belirtmiştir: *anıñ evi bu çerlikde (Onun evi bu şeyin karşısındadır)*. Buradan *çerig*, savaşı iki tarafa verilen addır. Çünkü onlar, karşı karşıyadırlar” (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2014, s. 141). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te çergeşti* madde başı için *ekki sü çergeşti (Savaşta iki saf karşı karşıya geldi)* örneği verilmiştir (Erdi ve Yurtsever, 2005, s. 227-228).

Eren'e göre, sözcüğün ilk bakışta *çer-* “savaş-” kökünden geldiği kolaylıkla kestirilebilir; ama *çer-* kökünün çok dar alanda kalmış olması düşündürücüdür. Orta Türkçede “savaşta karşılıklı duran saflar” anlamında kullanılan *çer'*den gelmesi ise düşünülemez. Ayrıca Eren, bu sözcüğün kökeniyle ilgili Sanskrit ve Soğd dillerinden alındığı, Hintçeden geçtiği veya Korece ile ilişkilendirildiği gibi görüşlerin var olduğunu da bildirmektedir (1999, s. 86-87).

Türkçe Sözlük, *çeri* sözcüğü için “asker” açıklamasını vermiştir. Ayrıca bu sözcük, *çeribaşı* ve *yeniçeri* maddeleriyle ilişkili olduğu için bu maddelere yönlendirme yapılmıştır. *Çeribaşı* için “1. Alay beyi. 2. Çingene topluluklarının başı.” açıklaması yapılmıştır (2005, s. 417). *Yeniçeri* sözcüğü ise Türkçe Sözlük'te şöyle açıklanmıştır: “1. Orhan Gazi tarafından ‘Yeniçeri Ocağı’ adıyla 1362’de kurulan, II. Mahmut zamanında 1826’da Nizamıcedit adındaki asker ocağının kurulmasıyla ortadan kaldırılan, Osmanlı İmparatorluğu’nun piyade asker sınıfı. 2. Bu asker sınıfından olan er” (2005, s. 2165).

Pakalın, *çeri* sözcüğü için “Asker, bir sürü halk, takım manalarına gelen bir tabirdir.” açıklamasını yapmaktadır ve Kemal Paşazade’den şu örneği vermektedir: *Kan revan oldu tutuştu kirpiğimin safları/ Gam çerisi heybet aldı bu savaşımдан benim*. Ayrıca Pakalın’ın bu çalışmasında *çeribaşı* ve *çeri sürücüler* sözcükleri de madde başı yapılarak açıklanmıştır. *Çeribaşı* sözcüğünün Lehçe-i Osmanî’de “salâr, serçeşme, başbuğ, çingeneler sergerdesi” olarak tanımlandığı bildirildikten sonra bu sözcük, askerlikle ilgili anlamıyla detaylı biçimde açıklanmıştır. Bu açıklamanın ardından, son zamanlarda çingenelerin muhtarına verilen ad olduğu da belirtilmiştir. *Çeri sürücüsü* ise “sipahilerin küçük zabitlerinden birinin adı” biçiminde tanımlanmıştır (1971, s. 353-354)

Demiray, *çeri* için “asker” tanımını vermiştir. *Çeribaşı* sözcüğünü ise “1. Sancaklarda tımarlı sipahilerin amiri, alay beyi. 2. Çingenelerin ileri gelenleri.” biçiminde açıklamıştır (1994, s. 168).

Tovan, *çeri* için “cünt, asker”; *çeribaşı* için ise “çingenelerin muhtarı” tanımlamalarını yapmıştır (2004, s. 117).

Dil Derneğinin hazırladığı Türkçe Sözlük’e bakıldığında *çeri* sözcüğünün “asker”, *çeribaşı* sözcüğünün de “1. Alay beyi. 2. Çingene topluluklarının başı.” olarak tanımlandığı görülmektedir (2005, s. 390).

Püsküllüoğlu, *çeri* sözcüğünü “asker” olarak açıklarken *Çeribaşı* sözcüğü için de iki anlam vermiştir: “(Çingenelerde) Obanın başı. 2. Osmanlı döneminde alay komutanı, alay beyi” (2008, s. 425).

Tietze, *çeri* sözcüğünü “ordu, askerler” olarak tanımladıktan sonra, okuyucuyu diğer kaynaklara yönlendirmiştir. Ayrıca *çerikçi* sözcüğünü de madde başı yaparak “asker” olarak açıklamıştır (2016, s. 193-194).

T. Gülensoy, *çeri*’yi “asker, çeri” olarak tanımladıktan sonra, Eski Türkçede *çerig* “asker, ordu” anlamında olduğunu söylemiştir ve *Altun Yaruk, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig* adlı eserlerde geçtiğini eklemiştir. Sözcüğün köküyle ilgili ise kesin olmamakla birlikte bir görüş belirtmiştir: Talat Tekin’e göre sözcüğün *çêrig biçiminde uzun ünlülü olmasından yola çıkarak < ? *çêr- savaşmak + -ig açılımını yapmıştır (2007, s. 232-233).

Çerig Sözcüğünün Tarihsel Yolculuğu

Çerig Sözcüğünün Türkçedeki Görünümleri

Çerig, Moğolistan'daki eski Türk yazıtlarında "asker, ordu" anlamında kullanılan bir sözcüktür (Ölmez, 2013, s.347). Caferoğlu'nun bildirdiğine göre, Eski Uygur Türkçesinde *çerig* biçimi vardır ve "asker, çeri, ordu" anlamına gelmektedir; ayrıca Altun Yaruk'ta *çerik* biçimi de görülmektedir (1993, s. 40). Eraslan da Eski Uygur Türkçesindeki *çerig* için "asker, ordu" tanımını vermiş ve *çerigke teg-* "askere git-" için de alt madde oluşturmuştur (2012, s. 565). Gabain ise *çerig* için sadece "ordu" tanımını vermiştir (2007, s. 271).

Karahanlı Türkçesi döneminde de *çerig* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Üşenmez, 2010, s. 76). *Dîvânu Lugâti't-Türk'*te verilen şu dördlükler de *çerig* ve *çergeş-* sözcüklerinin kullanımını göstermesi bakımından ilgi çekicidir:

*kelse apañ terkenim
etilge met törkünim
yadılmağay terkinim
emdi çerig çergeşür*

Eğer hakanım gelirse aşiretim düzelir, aşiretimin evleri de yıkılmaz, şimdi savaş safları düzülüyor, hemen bana yetişsin (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2014, s. 191).

*küçi teñi tokıştı
oğuş konum okuştı
çerig tapa yakıştı
bizke kelip oç öter*

Gücü yettiğinde savaştı, aşiret birbirini çağırdı, savaşa çok yaklaştılar, öçlerini almak için üzerimize çullandılar (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2014, s. 262).

İlk dördlükte, sözlükte verilen "savaş düzenindeki saf, sıra" anlamı görülürken, ikinci dördlükte *çerig*'in "savaş" anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig'de *çerig* sözcüğünün geçtiği bazı beyitler şunlardır:

*ayu bir manga sen kayusu tarar
çerigin söküp ol yağısın tarar (2268).*

*yüreksiz kişiler çerig artatur
çerig artasa er erig artatur. (2284).*

*öküş sü çerig erse başsız bolur
bu başsız çerig sü yüreksiz bolur (2333) (Arat, 1947).*

Bu çalışmada incelenen *çerig* sözcüğü, Kıpçak Türkçesinde *çeri* biçiminde görülmektedir ve "asker, ordu" anlamına gelmektedir. Ayrıca bu dönemde *çerig*, *çeyri*, *şeri*, *şerü* biçimleri de kullanılmıştır. *Çeri* sözcüğü aynı zamanda, "ordu komutanı" anlamına gelen ve *şerübaşı* olarak da görülebilen *çeribaşı* birleşik isminde de görülmektedir (Karaatlı vd., 2003, s. 48). Ayrıca, -g > -v (-w) değişimi ile *çerüv* biçiminde de görülebilmektedir. Bu kullanım için Giray Han tarafından Leh Kralı III. Zigmunt'a yazılan Şubat 1592 tarihli bitikte geçen şu ifadeyi örnek verebiliriz: "...yardım için tatar *çerüvin* tiler..." (Arpacı, 2015, s. 105).

Sözcük, Memlûk Kıpçakçasında *çeri* ve *çerik* biçiminde görülmektedir ve “asker” anlamını taşımaktadır (Caferoğlu, 1931, s. 28).

Codex Cumanicus’ta *çeribaşı* birleşik isminde “komutan” anlamıyla karşımıza çıkan sözcük, *çeyri* ve *çeri* biçimlerinde “asker” anlamında da görülmektedir (Argunşah ve Güner, 2015, s. 456).

Niyâzi’nin hazırladığı Çağatay Türkçesine ait sözlükte *çerig* sözcüğü *çerik* biçiminde görülmektedir ve “asker” anlamına gelmektedir (Kaçalın, 2011, s. 923). Aynı döneme ait bir başka çalışma olan *Kelür-nâme*’de “asker” anlamının yanında “ordu” anlamının olduğu da belirtilmiştir (Kara, 2011, s. 322). *Abuşka*’da ise *çirik* biçimi verilmiştir ve “kâf-i Arabi ile leşker demektir” açıklaması yapılmıştır (Eren, 1970, s. 235). Şeyh Süleyman Efendi’nin hazırladığı *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmanî*’de de benzer biçimde “asker, leşker, koşun” anlamları *çerig/çerik* için verilmiştir (2003, s. 161). Sözcük, Şecere-yi Terâkime’de *çerik* biçimindedir ve “asker, ordu” anlamı taşımaktadır (Ölmez, 2020, s. 360).

Tekin, 15. yüzyıldan itibaren bazı yazarların bilinçli olarak 13. ve 14. yüzyıla ait olayları anlatırken ordulardan veya askerlerden bahsetmek gerektiğinde Konya ve diğer bağlı merkezlere bağlı ordular için kullandıkları ifadelerden birinin *çeri* olduğunu bildirmektedir (2001, s. 161).

Yudahin’in bildirdiğine göre, *çerig* sözcüğünün Kırgızcada *çerik* biçimi ve aynı kökten gelen *çerüü* biçimi vardır ve “asker, er, başlıca Çin askerî muharibi” anlamına gelmektedir. Diğer görüşlerden farklı olarak Yudahin, bu sözcüğün Farsça olduğunu söylemiştir. Yudahin’in sözlüğünün çevirmeni Taymaz, dipnotta şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Aslında saff-ı harp demek olan ve ordu manasına da kullanılan *çerik* ve *çerüü* sözleri, müellifin işaret ettiği gibi Farsça olmayıp halis Türkçe kelimelerdir” (1945, s. 262). Ayrıca, sözcüğün Kırgızcada *çerikçi* sözcüğünün de *çerik* ile eş anlamı taşıdığı da söylenmiştir. Aksu ve Işık tarafından hazırlanan Kırgız Türkçesi Sözlüğü’nde de “*çeri: çerik, çerüü*” açıklaması yapılmıştır (1997, s.39).

Çalışmamıza konu olan *çerig*, Yeni Uygur Türkçesinde *çerik* biçiminde görülmektedir ve “asker, savaşçı” anlamı taşımaktadır (Necip, 1995, s. 77).

Çerig sözcüğü, Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü’nde “ordu, asker, çeri” açıklamasıyla karşımıza çıkmakta ve “askeri sevmek, orduya tapmak” anlamına gelen *çerigni tapla*-ifadesinde de görülmektedir (Yunusoğlu, 2012, s. 158).

Azerbaycan Türkçesinde “ordu, asker” anlamıyla *çeri* biçiminde görülmektedir (Altaylı, 1994, s. 200).

Karaçay-Malkar Türkçesinde *çerig* sözcüğünün yakın ses özellikleriyle farklı anlamlara sahip olduğu dikkat çekmektedir. “Ordu, asker” anlamında *çerig*, “ordu, askerî güç” anlamında *çeriv*, “gönüllü asker” anlamında *çeriv asker*, “düşman ordusu, can düşmanı” anlamında *kan çeriv* sözcükleri kullanılmaktadır (Tavkul, 2000, s. 172).

Çerig sözcüğü, Karay Türkçesinde “savaş, asker” anlamıyla *çeriv* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Çulha, 2006, s. 57).

Kumuk Türkçesinde *çeriv* biçiminde görülen *çerig* sözcüğü, “ordu” anlamını taşımaktadır (Pekacar, 2011, s. 101).

Tarama Sözlüğü’ne baktığımızda, “asker, savaş” anlamına gelen ve bazen *çerü* biçiminde kullanılmış olan *çeri* sözcüğüyle karşılaşmaktayız. *Çeri* sözcüğü, ayrıca şu kullanımlarda görülmektedir:

Çeribaşı [begi]: Komutan, serdar.

Çeri ardı: Artçı.

- Çeri başla-*: Askerin kumandasını ele al-.
Çeri bindür-: Asker yolla-.
Çeri çek-: Asker sevk et-, asker getir-.
Çeri dir-: Asker topla-.
Çeri dart- [tart-]: Asker çek-, asker toplayıp götür-.
Çeri düz-: Asker sağla-, düzenle-.
Çerinüñ yüzün döndür-: Askeri bozguna uğrat-.
Çeri öñi: Askerin önde gidenleri.
Çeri sal-: Asker gönder-.
Çeri sın- [sınık-]: Askerin bozguna uğraması.
Çeri siirici: Asker gönderme işlerine bakan kişi.
Çeri yasa-: Asker düzenle-.
Çeri yaragı: Silah, cephanе.
Çeri bagla-: Askeri durdur-.
Çerici: Askeri bulunan, yanında askeri toplamış olan.
Çerilen-: Asker edin- (1965, s. 861-869).

Türkiye Türkçesinde *çeri* biçimini almış olan sözcük, *Yeniçeri* birleşik adında görülmektedir. Sözcük, her ne kadar tek başına seyrek kullanılsa da askerlikle ilgili anlamından uzaklaşmamıştır. Bugün, “asker” kelimesi, bu sözcüğün yerini almıştır.

Yukarıda değinilen veriler, aşağıdaki tabloda görselleştirilmiştir:

Tablo 1: *Çerig* Sözcüğünün Türkçedeki Görünümleri

Eski Türkçe	<i>Çerig</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>Çerig</i>
Kıpçak Türkçesi	<i>Çeri</i>
Memluk Kıpçakçası	<i>Çeri, Çerik Çéryri, Çéri</i>
Çağatay Türkçesi	<i>Çérik</i>
Kırgız Türkçesi	<i>Çerüü</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>Çérik</i>
Azeri Türkçesi	<i>Çeri</i>
Karaçay-Malkar Türkçesi	<i>Çerig, Çeriv</i>
Karay Türkçesi	<i>Çeriv</i>
Kumuk Türkçesi	<i>Çeriw</i>
Türkiye Türkçesi	<i>Çeri</i>

Çerig Sözcüğünün Diğer Dillerdeki Görünümleri

Tarihsel verilere dayanarak rahatlıkla söylenebilir ki Türklerin yolu, çok sayıda kültürle tarihin bir yerinde kesişmiştir. Doğal olarak, Türk dili de bu süreçte birçok dile etkileşime girmiştir. Geniş bir coğrafi alanda yaşanan ilişkilere göre çeşitli dillerden sözcükler alıntılındığı gibi kimi dillere de Türkçe sözcüklerin geçtiği bilinmektedir. Bu sözcüğün geçtiği diller ve bu dillerdeki görünümleri aşağıdaki gibidir:

Far. *Çerik* “yedek ordu, artçı asker, milis, seferberlik ordusu, genel ordu, silahlı birlik”; *çerikçi* “asker.”

Rus. *Şerénga* “yığın, bölük, topluluk, takım, müfreze, ordu.”

Mac. *Sereg* “küme, yığın, ordu, birlik, takım”; *cseribasa* “grup lideri, birlik başkanı.”

Çek. *Şarak* “çeri, topluluk, ordu.”

Bul. *Çeribaşıya* “ordu komutanı.”

Arn. *Çeribash, qeribash, ciribash*, “çevrenin yaşlısı, aksakal”; *çiribash* “çeribaşı.”

Yun. *Çiribaşis* “dernek başkanı, ekip başkanı.”

Rom. *Ciribàs* “çeribaşı.” (Karaağaç, 2008, s. 191-192).

Çerig, “savaşçı, asker, ordu, askerî güç, askerler” anlamıyla ve *çerig*, *çirig* biçimiyle Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir. Moğolcada bu sözcüğün içinde geçtiği çok sayıda sözcük olduğu görülmektedir: *çerigle-*: askerî güç kullan-, ordu sefer et-; *çeriglel-*: seferberlik, asker çıkarma; *çerigsi-*: askerleştirmiş ol-, askerleş-; *çerigsil-*: askerleştirme; *çerigtey-*: askerî birlikleri veya ordusu olan; *çerigci-*: askerleş-, ordulaş-; *çerigcigül-*: askerleştirir-; *çerigcigülülge-*: askerleştirme; *çerigcilt-*: askerleştirme (Lessing, 2003, s. 278-279).

Yukarıda değinilen veriler, bir tabloyla şu şekilde görselleştirebilir:

Tablo 2: *Çerig* Sözcüğünün Diğer Dillerdeki Görünümleri

Arnavutça	<i>Çeribash, Qeribash, Ciribash</i>
Bulgarca	<i>Çeribaşıya</i>
Çekçe	<i>Şarak</i>
Farsça	<i>Çerik</i>
Macarca	<i>Sereg</i>
Moğolca	<i>Çerig, Çirig</i>
Romence	<i>Ciribàs</i>
Rusça	<i>Şerénga</i>
Yunanca	<i>Çiribaşis</i>

Tartışma ve Sonuç

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi, *çerig* sözcüğü farklı biçimlerle ve anlamlarla eski Türk yazıtlarından günümüze kadar gelmiştir. Bugün, “asker, leşker, ordu, koşun/goşun” sözcükleri, bu sözcüğün yerini almıştır.

1965’te yayımlanan Tarama Sözlüğü’nde *çeri* için 18 farklı kullanımın olması, bu sözcüğün bir dönem ne kadar sık kullanıldığı hakkında bize fikir vermektedir. Bu sözcüğün, anılan sözlüğün yayımlandığı dönemde, günümüzdekinden daha sık kullanıldığını söyleyebiliriz. Söz konusu çalışmada verilen ifadelerin çoğunun bugün kullanımdan düşmüş olması hatta bu sözcüğün tek başına kullanılmaması da bu düşünceyi desteklemektedir.

Türkiye Türkçesine bakıldığında, *çeri* biçimini almış olan sözcüğün *Yeniçeri* birleşik adında geçtiğini görülmektedir. Sözcük, her ne kadar tek başına seyrek kullanılsa da askerlikle ilgili anlamından uzaklaşmamıştır.

İncelediğimiz *çerig* sözcüğünün kullanımıyla ilgili dikkat çeken noktalardan biri, Karaçay-Malkar Türkçesindeki kullanımıyla ilgilidir. Bu kullanımı ilginç kılan durum, *çeriv asker* “gönüllü

asker” ifadesinde görülmektedir (Tavkul, 2000, s. 172). *Çeriv* sözcüğü tek başınayken “ordu, askerî güç” anlamına gelirken eş anlamlısı olan *asker* ile birlikte kullanıldığında anlamsal bir değişim geçirmektedir. Aynı anlama gelen iki sözcüğün ikileme benzeri bir kullanımda farklı bir anlam kazandığı görülmektedir. Çoğu lehçede birbirinin açıklaması olan bu iki sözcüğün bu biçimdeki kullanımı dikkat çekicidir.

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te çerig için “savaş düzenindeki saf, sıra” ve “Oğuzcada her şeyin karşı tarafı ve her şeyin zamanı” tanımları verilmiştir (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2014, s. 167). Kâşgarlı Mahmud, *çerig* için “Savaşan iki tarafa verilen addır. Çünkü onlar, karşı karşıyadırlar” (Akkoyunlu ve Ercilasun, 2014, s.141) demektedir. Örneklerde *sü* ve *çerig* sözcüklerinin yan yana kullanıldıkları görülmektedir. Bu durumun, söz konusu iki sözcüğün zamanla birbirlerinin yerine kullanılmasına zemin hazırladığı düşünülebilir. *Çerig* sözcüğünün “karşılıklı saf” anlamından “asker” ve zaman içinde daha da genişleyerek “ordu” anlamını kazanmasında bu kullanım etkili olmuş olmalıdır. “Karşılıklı saf, sıra” anlamından “asker, ordu” gibi geniş anlamlara karşılık olmaya başlayan *çerig* sözcüğü için bir *metonimi* durumundan bahsedilebilir; çünkü “metonimi mecazın bir çeşidi olarak iki kavram ya da kavramlar grubunun birbirinin yerine temsil edildiği durumlarda kullanılır. Metonimide iki yapı arasında değiştirim söz konusudur... Metonimi ‘bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması’ şeklinde tanımlanabilir” (Kök, 2010, s. 1195). Bu tanımdan hareketle *çerig* sözcüğünde anlam genişlemesine bağlı olarak bir *metonimi* görülmektedir. Aksan’a göre, anlam genişlemesinden bahsedebilmek için, bir göstergenin, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü anlatır duruma gelmiş olması gerekir ki bu durumun incelediğimiz sözcük için de geçerli olduğu görülmüştür. (1999, s. 90-91). “Metoniminin de metafor gibi çok anlamlılığın meydana gelmesine yol açtığı bir gerçektir. Metonimi, söz varlığını geliştiren, genişleten bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır” (Erdem, 2004, s. 56) ve bu durum makalemizin konusu olan *çerig'te* de görülmektedir.

Çerig sözcüğünün bir başka boyutu ise kültürel etkileşimle başka dillere de geçmesi ve varlığını farklı biçimlerde devam ettirmesidir. “Savaşçı, asker, ordu, askerî güç, askerler” gibi anlamlar içeren *çeri* sözcüğü, Türkçeden başka dillere de geçmiştir. Makalemize konu olan *çerig* sözcüğü, bir verinti sözcük örneği olarak Arnavutça, Bulgarca, Çekçe, Farsça, Macarca, Moğolca, Romence, Rusça ve Yunancada tespit edilmiştir.

Türk kavram dünyasında önemli bir yeri olduğu bilinen askerlik ile ilgili olan *çerig* sözcüğü, eski dönemlerden beri ufak morfolojik değişimlerle ve anlam dönüşümleriyle günümüze kadar gelmiştir ve Türkiye Türkçesinde *Yeniçeri* sözcüğünde yaşamaya devam etmektedir. Bu sözcüğün tarihsel süreci incelendiğinde, diğer kültürlerle etkileşim sonucunda Türkçenin verinti sözcükleri arasında yer aldığı ve geçirdiği anlamsal değişimlerine bakılarak onun bir metonimi örneği olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Akkoyunlu, Z., Ercilasun, A. B. (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâtî't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksu N., Işık, A. (1997). *Türkiye Türkçösü-Kırgız Türkçösü sözdüğü*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Altaylı, S. (1994), *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü 1*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

- Arat, R. R. (1947), *Kutadgu Bilig (Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015), *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arpacı, M. (2015), II. Gazi Giray Han'ın (Bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zigmunt'a yazdığı şubat 1592 tarihli bitig. *Karadeniz Araştırmaları*, 46, 99-117.
- Atalay, B. (1970) *Abuşka lûgatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Berber, O. (2010). Muhâkemetü'l-Lügateyn'deki Türk ordu teşkilatına ait terimlerin karşılaştırmalı incelemesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 893.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân, Kitâb al-idrâk li-lisân al atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford.
- Çetin, N. (2018). Türk töresinde askerliğin yeri ve Türkiye'de askerliğe bakış açısında meydana gelen değişimler. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 161-175.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın kısa sözvarlığı Karayca-Türkçe kısa sözlük*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Demiray, K. (1994). *Temel Türkçe sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dil Derneği (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen III*. Wiesbaden.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. (2004). Mağrupi'nin şiirlerinde metonimi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 1(1), 56.
- Erdi, S., Yurtsever, S. T. (1999). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk (çeviri-uyarlama-düzenleme)*. Ankara: Kabcacı Yayınevi.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü A-N*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güney, A. (2002). *Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı* (Tez No. 116890) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Niyâzî, Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar, el-lugatu'n-Nevâ'iyye ve'l-istişhadatu'l-Cagata'iyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, F. (2011). *Zebân-ı Türki (Kélür-nâme)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaatlı, R., Toparlı R., Vural, H. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kök, A. (2010). XI. yüzyılda Türk dünyasında haberleşme metonimileri, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(1), 1195.
- Lessing, F. D. (2003). Moğolca-Türkçe sözlük 1 A-N (Çev.: G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2003). Şeyh Süleyman Efendi *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmani*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları-13.
- Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Ölmez, Z. (2020). Ebulgazi Bahadır Han *Şecere-yi Terākime*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2008). *Türkçe sözlük*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sarıca, B. (2008). Kutadgu Bilig'de komutan ve ordunun nitelikleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, 87-105.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının köşesi*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2016-2019). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tovan, M. B. (2004). *Yeni Türkçe lügat* (Haz.: A. Hayber). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1965). *Tarama Sözlüğü II C-D*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin sözlüğü*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yudahin, K. K. (1945). *Kırgız sözlüğü cilt 1 (A-J)* (Çev. A. Taymaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yunusoğlu, M. K. (2012). *Uygurca-Çince İdikut sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

Introduction

It is a well-known fact that there are prevailing concepts in the culture of every nation. When the building blocks of Turkish culture are examined, we see that one of the principles encountered is military service. Military service is an element that feeds on Turkish culture and at the same time feeds on this culture.

Especially in the cultural life of the ancient Turks, the military structure was very important. Because the Turks were at the top of the societies with systematic military and

army order. In direct relation to this, many concepts related to the military were included in the language. The place of military service in the Turkish tradition, which forms the basis of popular law in Turkish culture, is great. One of the most well-known features of the Turkish nation is that it brings the military to the forefront. The harsh conditions of steppe life have been effective in the emergence of military service. Military service, which has increased in importance due to the protection of security, has also been accepted as a "debt to be paid." The reflection of this understanding goes back to the phrase "every Turkish is born as a soldier", which is still used today. Concepts such as warlike, valour and military service are at the beginning of the concepts that have been glorified in the Turkish culture and therefore in the conceptual world of the Turks.

In our study, various information about the historical adventure of the word *çerig*, which is one of the forms of expression of military service, which is the basic element of Turkish culture, has been given and some determinations have been made about this word. In this way, the place of the word *çerig* in Turkish cultural history has been clarified.

Methodology

Our article is about the word *çerig*, which is one of the words that expresses the concept of military service in the Turkish language. In our study, firstly, information about the place and importance of military service in Turkish culture is given. The basic data about this subject, which has been researched a lot, has been shared. After this information, opinions about the definition and origin of the word *çerig* are given.

In the definition of the word, it has been seen that a unity can be mentioned in general. The word is generally described in the sources as "soldiers, army." From an etymological point of view, it is noteworthy that there is no definite consensus on the origin of the word. It is noteworthy that there are opinions that the word *çerig* is of Turkish origin, as well as that the word is taken from Sanskrit and Sogd languages, passed through Hindi or is associated with Korean. After these steps, the historical adventure of the word *çerig* is mentioned in our article. This process has been covered in two sub-headings in order to examine the issue more systematically. In these headings, information is given about the appearance of the word in Turkish and other languages. The morphological and semantic changes in the word subject to the article have been touched upon. In the course of this study, dictionaries on related languages were taken as a basis. If the word has gained more than one meaning, every meaning it has gained is also included in our work. In this way, it has contributed to the making of holistic determinations related to the word. One of the most important data showing the interactions of languages has been shown to be the word *çerig*. The present situation is visualized with two tables related to the issues. These tables contain the corresponding languages in which the word *çerig* is used and its appearance in those languages. With this method, the data obtained during the study was visualized and the ground for easier comparison between the data was prepared.

The features that caught attention during the study are also discussed in the conclusion section. One of the features mentioned is that it is an example of the metonym of the word *çerig*. The meaning changes that the word has undergone in the historical process have been evaluated and the features that require it to be evaluated as an example of metonymia have been underlined.

Result and Discussion

In our study, various dimensions of the word *çerig*, which has an important place in Turkish military terminology, have been made visible. It has been seen that the use of the word

that is the subject of our article has decreased over time, but still does not move away from the basic military meaning. When we look at Turkish, it is seen that the word that has taken the form of *ceri* is mentioned in the name of *Yeniçeri*. Although the word is rarely used alone, it does not diverge from its military-related meaning. Today, the words “*asker, leşker, ordu, koşun/goşun*” took the place of that word. In *Karakhanlı Turkish*, the words *sü* and *çerig* are used side by side. It may be thought that this situation prepares the ground for the use of the two words interchangeably over time. This way was effective in expanding the meaning of the word “soldier” and gaining the meaning of “army” over time. Due to this expansion of meaning, the word *çerig* is an example of a metonymy of the Turkic language. One of the points that draws attention to the use of the word *çerig* that we have examined is related to its use in *Karacay-Malkar Turkish*. What makes this use interesting is the expression *çerigv* soldier “volunteer soldier.” When the word *ceriv* stands alone, it means “army, military force”, and when it is used in conjunction with the synonym soldier, it undergoes a semantic change. Two words with the same meaning seem to have a different meaning in a reiterative-like use.

It is seen that the word *cheri*, which contains meanings such as “warrior, soldier, army, military force, soldiers”, has also been transferred from Turkish to other languages. This is the result of cultural interaction. The word *cherig*, which is the subject of our article, has been identified in Albanian, Bulgarian, Czech, Persian, Hungarian, Mongolian, Romanian, Russian and Greek.

The word *çerig*, which is related to military service, which is known to have an important place in the Turkish concept world, has come to the present day with minor morphological changes and meaning transformations since ancient times and continues to live in the *Yeniçeri* word in modern Turkish. When the historical process of this word is examined, it is seen that the Turkish language is among the vertex words and that it is an example of a metonym by looking at the semantic changes it has undergone.

When the explanations and examples given throughout the study were analyzed, it was determined that the word *çerig* came from ancient Turkish inscriptions with different forms and different meanings to the present day.

YALNIZLIĞIN IŞIKLARI: BODRUM VE İSTANKÖY DENİZ FENERLERİ*

UĞUR AVCI

Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir/Türkiye

uguravc@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6945-134X

Makale Geliş Tarihi: 19/04/2023

Makale Kabul Tarihi: 16/15/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Avcı, A. (2023). Yalnızlığın ışıkları: Bodrum ve İstanköy deniz fenerleri. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 33-48.

Öz

Antik çağlardan günümüze kadar varlığını sürdüren önemli yapılardan birisi olan deniz fenerleri, deniz ticaretinin gelişmesindeki en önemli basamaklardan birisini oluşturmuştur. Hem karaya hem de denize ait olan fenerler, barış dönemlerinde gemilere kılavuzluk yaparak ticaretin devamlılığını sağlamıştır. Böylelikle limanların, şehirlerin ve şehir ekonomisiyle birlikte devlet hazinesinin de gelişmesini sağlayacak bir kanal oluşturmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde Deniz Fenerleri İdaresi'nin kuruluşu, fener rüsûmu ve ekonomiye katkısı ile Bodrum ve İstanköy'de bulunan deniz fenerleri, buralarda görev yapan fener gardiyanları ele alınmıştır. Ayrıca fenerler hakkında yapılan şikayetler ve barış zamanlarında gemilere kılavuzluk yapan deniz fenerlerinin savaş dönemlerindeki söndürülerek düşman gemi ve uçaklarına karşı stratejik durumları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fenerler İdare-i Umumiyesi, Deniz Fenerleri, Fener Rüsümü, Bodrum, İstanköy

LIGHTS OF SOLITUDE: THE LIGHTHOUSES OF BODRUM AND KOS

Abstract

Lighthouses, one of the most important structures that have survived from ancient times to the present, have constituted one of the most important steps in the development of maritime trade. The lighthouses belonging to both land and sea ensured the continuity of trade by guiding the ships in times of peace. Thus, it created a channel for the development of ports, cities and the state treasury together with the city economy.

In this study, the establishment of the Lighthouse Administration in the Ottoman Empire, the lighthouse tax and its contribution to the economy, the lighthouses in Bodrum and Kos, and the lighthouse guards working there are discussed. In addition, the complaints made about the lighthouses and the strategic situation of the lighthouses, which guided the ships in times of peace, against enemy ships and aircraft by extinguishing them in times of war were examined.

Keywords: General Administration of Lighthouses, Lighthouses, Lighthouse Tax, Bodrum, Kos

* Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Giriş

Dünyanın pek çok bölgesinde, en güzel manzaralara sahip yapılar düşünüldüğünde insanların aklına ilk olarak deniz fenerleri gelmektedir. Bazen sakin, eşsiz bir manzara karşısında bütün romantizmiyle duran fenerler, bazı zamanlarda Poseidon'un şiddeti karşısında dimdik ayakta durabilecek kadar güçlüdürler. Bu güçlü yapısı veya romantik manzaralarıyla insanlara güzel duygular çağırırsa da son noktada yalnız yapılarıdır. Gecenin karanlığında tek başlarında ayakta durup ışıklarıyla karanlığı yenmeye çalışırlar. Işığı bir gemiye değdiği zaman yalnızlığını yitirir, onları selamlar ve dünyaya karşı varlığını kanıtlarlar. Ancak gemi gittiğinde tekrar kendi yalnızlığına gömülürler. Belki de sırf bu yüzden kaptanlar deniz fenerlerine düşünülmemiş, *bilincine varılmamış bir saygı duyuyorlardı* (İleri, 1976, s. 21).

İnsanlık tarihi kadar eskiye uzanan bu mimari yapı, edebiyattan sinemaya kadar pek çok alanda kendine yer edinmiştir. Fakat "yalnızlığı" göz önüne alındığından olsa gerek büyük oranda depresif, karamsar bir havada yansıtılmıştır.¹

Deniz fenerleri denildiğinde akla ilk deniz gelmektedir. Denizlerle mücadele eden veya onun bir parçası olduğu düşünülür. Ancak denizin olduğu kadar karanın da bir parçasıdır. Aslında fenerler hem denizlerin hem de karaların ortak noktasıdır. İkisine de ait bir yapıdır. Sadece bakış açısı değiştiğinde aidiyetliği değişiyormuş gibi gelir. Karadan bakıldığında engin denizlerin karşısında bir derya bekçisi, güler yüzlü şövalyedir. Denizden bakıldığında ise bir kılavuz, yol gösterici, kıtaların bekçisidir.

Deniz fenerlerinin tarihini yazmak için oldukça eskiye, insanların şehirleşmesiyle birlikte ticaretin denizlerde yapılmaya başlandığı dönemlere kadar geri gitmek gerekiyor. Çünkü denizlerdeki ticarî faaliyetler ile birlikte deniz fenerlerinin ilk örnekleri ortaya çıkmıştı. Aslında denizciliğin gelişmesindeki en önemli basamaklardan birisinin fenerler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Denizciler için en az pusula kadar önemli, rotalarını belirlemelerinde en büyük rehberleridir (AVS-1302, s. 680).² İlk zamanlarda genellikle yüksek yerlerde ateş yakılarak gemilere rehberlik yapılıyordu. Zaman içerisinde taştan kuleler yapılmış ve üzerlerinde odun ya da kömür yakılmaya başlanmıştı. Böylelikle günümüzdeki deniz fenerlerine ait mimari yapı yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştı. Ancak bu kulelerin büyük bir sorunu vardı. Ateşin sürekliliğini sağlamak için odun ya da kömürün sürekli olarak kulenin üzerine çıkartılması gerekiyordu. Bu da hem zahmetli hem de maliyetli bir yoldu. Çünkü bu fenerler yılda 400 tona kadar kömür tüketebiliyordu (Toroslu, 2009, s. 30).

Deniz Fenerlerinin Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca pek çok farklı yapıda deniz fenerleri inşa edilmiştir. Bunlar arasında bilinen en eski fener, İ.Ö. 7. yüzyılda, Çanakkale Sigeon'da (Kumkale) yapıldığı tahmin edilmektedir. Ancak varlığı bilinen en eski fener, Dünyanın Yedi Harikası'ndan birisi olan İskenderiye Feneri'dir. İskenderiye Limanı'nın karşısında, Pharos Adası üzerinde bulunan fener ve 135 metre yüksekliğindeydi. İskenderiye Feneri, deniz fenerlerinin gelişimi açısından bir milat sayılabilir. Çünkü fenerlerin üzerinde 24 saat ateş yakılması oldukça maliyetli -ki bu yöntem uzun yıllar kullanılmaya devam edilmişti- ve zahmetli bir yöntemdi. İskenderiye Feneri'nde ise geceleri ateş yakılıyor, gündüzleri ise güneş ışınlarını büyük bir ayna yardımı ile yansıtılarak bir nevi güneş enerjisini kullanmaya başlamışlardı. Bu yöntemle ışık 70 km gibi çok daha uzun mesafelerden

¹ Sanatın pek çok dalında deniz fenerleri üzerinden yalnızlık ve karamsarlık vurguları yapılmıştır. Edebiyatta ve sinemadaki örnekleri için bkz: (Eggers, 2019; Nyholm, 2018; Poe 2017; Woolf, 2022).

² Aydın Vilayet Salnâmesi bundan sonra "AVS" şeklinde gösterilecektir.

geçen gemiler tarafından görülebiliyordu (Toroslu, 2009, ss. 30-31). En farklı yapıya sahip fener ise Rodos'ta, Dünyanın Yedi Harikası'ndan birisi olan ve Güneş Tanrısı Helios adına yapılan 33 metrelik bronz heykeldi.³

Deniz ticaretinin en önemli basamağını oluşturan fenerler, Akdeniz'deki deniz ticaretinin azaldığı dönemde etkisini yitirmişti. Bu yüzden 12. yüzyıla kadar Avrupa kıyılarında hemen hemen hiç yeni fener yapılmamıştır. Ancak bu yüzyılda ticarî hareketliliğin hızlanması, tekrardan deniz fenerlerine olan ihtiyacı artırmıştır. Önce Fransa ve İtalya, ardından İskandinavya ve Almanya deniz fenerleri yapımına başlamıştır. 16. yüzyıla gelindiğinde Avrupa kıyılarında 30 deniz feneri bulunuyordu. "Modern" diyebileceğimiz silindirik şeklindeki deniz fenerleri 18. yüzyılda, ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Yine bu döneme kadar daha çok iç denizlerde görülen fenerler, bu yüzyılla birlikte okyanus ülkelerinde de inşa edilmiştir. Amerika'daki ilk fener ise bu yüzyılda, 1716 yılında Boston Limanı'nın girişinde bulunan Little Brewster Adası'nda inşa olunmuştur. 19. yüzyılın başında dünyadaki deniz fenerlerinin sayısı 250'yi bulmuştu. Yüzyıl boyunca inşa faaliyetleri devam etmiş, İngiltere'de Forfarshire'da 1811 yılında yapılan Bell Rock, Argyllshire'da 1884 yılında yapılan Skerryvore, Fransa'da Sein Adası'nda 1881 yılında yapılan Armen ve Almanya'da Weser Ağızı'nda 1885 yılında yapılan Roter Sand gibi önemli deniz fenerleri denizler karşısında bekçilik yapmaya başlamıştır (Adams, 1870, ss. 108-113; Toroslu, 2009, s. 30, 32).

Deniz Fenerlerinin Işık Kaynakları

Tarihsel süreç içerisinde deniz fenerlerinde ışık kaynağı olarak değişik maddeler kullanılmıştır. Büyük oranda odun ve kömür gibi yanıcı maddelerin yanı sıra İskenderiye Feneri'nde olduğu gibi gündüzleri ayna yardımıyla güneş ışınlarından yararlanılmıştır.

İlk zamanlarda fenerlerin üzerinde bir maltız veya ızgara içerisinde yakılan odun veya kömür kullanılıyordu. 1846 yılına kadar İngiltere'deki bütün deniz fenerlerinde ışık kaynağı balina yağıydı. Bu yıldan sonra domuz yağı, kakao yağı ve farklı pek çok yağ kullanılmaya başlanmıştır. Sonraları, üretimi daha ucuz olduğu için kolza yağı tercih edilmiştir. Daha ucuza gelen madenî yağların kullanılması deniz fenerleri için bir devrim niteliğindedir. Hava gazı ise ilk olarak 1837 yılında kullanılmıştı. Pintch'in geliştirdiği petrol gazı sistemi, gazlı aydınlatmanın ilk örneklerindendi. Yüksek basınç altında sıvılaştırılan petrol gazı, şamandıraların gövdesinde dokuz atmosferlik bir basınca düşürülüyordu. Böylelikle elde edilen gaz, normalden %40 daha parlak hale geliyordu. Fransa'da bulunan şamandıralarda standart halde propan kullanılıyordu. Diğer kullanılan ışık kaynağı ise asetileni. İlk olarak 1896 yılında şamandıra ve ışıklı işaretlerde kullanılmıştır. Asetilenin taşınmasının kolay olması ve alevinin daha parlak olması işaret ışıkları ve şamandıralar haricinde ikinci derece önemli kıyı fenerlerinde kullanılmasını sağlamıştır. Deniz fenerlerinde elektrikli sistem ilk olarak 1862 yılında İngiltere'de Dungeness'deki fenerde kullanılmıştır.⁴ Artık içi gazla dolu lambaların yerini otomatik elektrik donanımı ile birleştirilmiş lambalar almıştır. Son yıllarda ise fenerlerdeki ışık kaynağı daha çok güneş enerjisi ile

³ Heykel hakkında çok fazla bilgi olmamasına rağmen eldeki bilgiler ve yeni araştırmalar sonucunda bazı tahminlerde bulunmak oldukça mümkündür. Heykelin bir eli havada ve tıpkı Özgürlük Anıtı gibi elinde bir meşale tuttuğu düşünülmeyle birlikte Mandraki Limanı'nın girişinde, her ayağı liman girişinin bir tarafında olduğu da tahmin edilmektedir. Güneş Tanrısı Helios hakkında detaylı bilgi için bkz: (Higgins, ss. 124-137).

⁴ Osmanlı Devleti Posta ve Telgraf Nezareti'nde görev yapan Fransızlardan olan Emil Locaine hem bir telgraf uzmanı ve eğitimci hem de mucittir. Görev yaptığı sırada Boğaz'dan geçen gemilerin, özellikle sisli havalarda daha rahat yol almalarını sağlamak üzere elektrikli fener lambası icat etmiştir. Feneri Osmanlı hükümetine tanıtmışsa da kabul ettirememiştir. Bu yüzden feneri Fransızlara satmıştır. Emil Locaine hakkında detaylı bilgi için bkz: (Demir, 2005, ss. 47-51).

sağlanıyordu (Tankuter & Ermin, 2003, s. 148; Toroslu, 2009, s. 19).

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeleri Osmanlı Devleti de yakından takip ediyordu. 19. yüzyıl Avrupası'nda fenerlerin ışık kaynağı olarak çeşitli yağlar kullanmaya başlamaları Osmanlı'yı da teşvik etmiştir. 1830'larda odun ve kömür gibi zahmetli ürünleri bırakmış, Avrupa'dan yeni ve gerekli malzemeler getirilmiş, ışık kaynağı olarak da zeytinyağı kullanılmaya başlanmıştır (BOA, HAT, 695/33544).⁵ Işığın yetersiz kaldığı durumlarda ise yağ miktarını artırarak ışığı daha da güçlendiriyorlardı (BOA, C..BH., 70/3325).

Işık kaynaklarındaki bu değişimin temel amacı denizler için daha etkili bir fener elde etmektir. Ancak bu sadece ışık kaynağını değiştirmekle olmuyordu. Bu yüzden işin içine optik bilimi de dahil edilmiştir. Böylelikle fener ışığı daha güçlü olabilecekti. Fransız Mühendis Augustin Fresnel tarafından 1822 yılında geliştirilen "fresnel lensleri" ile fenerlerin denizdeki etki mesafesi daha da artmıştır (Karakulak & Kılıç, 2018, s. 143). William Hutchincson tarafından geliştirilen katoptrik sistem sayesinde fener ışığı daha uzak mesafelerden görülebiliyordu. Bu sistem İskenderiye Feneri'nde kullanılan sisteme benziyordu. Işık, ayna[lar] yardımıyla yansıtılarak daha uzak mesafelere gönderiliyordu. Hutchincson'ın geliştirdiği bu sistem ilk defa İngiltere'de 1763 yılında yapılan Leasowe Feneri'nde kullanılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2018, s. 106).

Katoptrik sisteminin bulunmasından 60 yıl sonra Augustin Jean Fresnel tarafından dioptrik sistem geliştirilmiştir. Dioptrik sistem sayesinde ışık bir cam ortamdan geçerek optik kurallarına göre kırılıyordu. Bu sistem ilk defa Fransa'da, 1823 yılında inşa edilen Cordouan Feneri'nde kullanılmıştır. Fresnel, dört yıl sonra yeni bir icat daha gerçekleştirmiş ve katadioptrik sistemi bulmuştur. Bu sistem sayesinde cam ortamına giren ışık, yansıma sırasında ortamı terk etmeyerek daha "sağlıklı" bir ışık kaynağı oluşturuyordu. Katadioptrik sistem ilk defa 1843 yılında, Fransa'daki Ile Vierge Feneri'nde kullanılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2018, s. 106).

Fenerlerde kullanılan ışık sisteminde yaşanan bu gelişmeleri en kısa ve güzel şekilde Jules Verne, şu satırlarla anlatmıştır: *Vaktiyle fenerler, üretilen ışığın en az yarısını emmek gibi ciddi bir sakıncası olan parabolik aynalarla donatılmaktaydı. Ama her şeyde olduğu gibi, gelişme bu konuda da son sözünü söyledi. Ve giderek, lambaların parlaklığının sadece küçük bir kısmının kaybolmasına izin veren diyoptrik aynalar kullanılmaya başlandı* (Verne, 2009, ss. 35-36).

Osmanlı Devleti'nde Deniz Fenerleri ve Fenerler İdare-i Umumiyesi

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren deniz fenerleri görülmeye başlanmıştır. Kanuni Dönemi'nde görev yapan Busbecq, kaleme aldığı eserinde Rumeli tarafında, boğaza bakan bir kule olduğunu nakleder. Günümüzdeki Rumeli Feneri'nin bulunduğu yeri işaret eden Busbecq, buradaki kulenin tepesinde bir ateş yakıldığını ve gemicilere yol gösterildiğini belirtmektedir (de Busbecq, 2005, s. 44). Yüzyılın ortasında, 1562 yılında Fenerbahçe Feneri inşa edilmişti (Toroslu, 2009, s. 81). Yine aynı yüzyılda Rodos, İstanköy, Gelibolu ve Karadeniz kıyılarında fenerler bulunuyordu (Karakulak & Kılıç, 2018, s. 143).

Gemi seferlerinin çoğalması, fenerlere olan ihtiyacı artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk buharlı gemi serüveni "Swift/Buğu" isimli gemi ile başlamıştır. 1839 yılında Fransa'dan alınan Peyk-i Şevket Vapuru ile İstanbul-İzmir arasında ticarî taşımacılık da başlamıştır. Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi, Fevaid-i Osmaniye, İdare-i Aziziye, İdare-i Mahsusu ve Seyr-i Sefain İdaresi oluşturulmuş ve Osmanlı sularında gemi seferleri oldukça çoğalmaya başlamıştır. Böylelikle hem ticarî hem de yolcu taşımacılığı ile vapur seferlerinin artması ve durak noktalarının çoğalması, güzergâhların belirlenmesi ve aydınlatılması için deniz fenerlerini gerekli hale getirmiştir

⁵ Avrupa'dan fenerler için getirilen her türlü malzeme için gümrüklerde kolaylık sağlanmıştı. Hatta 1881 yılında gümrük muafiyeti dahi uygulanmıştı (Nemlioğlu Koca, 2018, s. 113).

(Karakulak & Kılıç, 2018, ss. 144-145).

Ticarî veya yolcu taşımacılığı kadar savaşlar da fener ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Özellikle Kırım Savaşı'nın başladığı zaman denizlerdeki hareketliliğin oldukça artması, neredeyse deniz fenerlerinden yoksun bir vaziyette olan Osmanlı sahilleri için fenerler zorunluluk haline gelmiştir. Bu dönemde Fransız General Oliver Lannes hazırladığı bir raporu Sivastopol'dan Fransa'ya acil bir şekilde ulaştırması gerekiyordu. Marius Michel kaptanlığında Massegeri'nin posta vapuru ile Fransa'ya doğru yola çıkmıştır. Michel, rotayı çok iyi bildiğinden Boğaz'ı rahat bir şekilde geçip Fransa'ya ulaşmışlardır. Bu yolculuktan 10 yıl önce Osmanlı Devleti kıyılarında beşi Karadeniz, yedisi Boğazlar, yedisi Ege, yedisi Akdeniz'de olmak üzere 26 deniz feneri bulunuyordu. Ancak bunların sadece 19 tanesi düzenli olarak çalışır durumdaydı. Kaptan Michel, özellikle Doğu Akdeniz'in aydınlatılması gerektiğini düşünmüş ve Lannes ile yaptığı Sivastopol-Fransa seferindeki deneyimlerinden de yararlanarak, dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'e yeni fenerlerin yapılması talebinde bulunmuştu. Fransa tahtında oturan III. Napolyon da bu talebi desteklemiştir (Karakulak & Kılıç, 2018, s. 145). Padişahın teklifi kabul etmesi üzerine Michel, 1856 yılında, maiyetindeki Müfettiş Garbeyron ve İngiliz Kaptan Spiran/Esperan ile bir gemiye binerek fenerlerin inşa edilecekleri noktaları belirlemişlerdir. İngiliz kaptan bu gezi sonucunda raporlar kaleme almıştır. Fenerlerin yapılması gereken ilk noktalar İzmir-Midilli ve Çanakkale boğazıydı. Diğer nokta ise Boğaziçi ve Karadeniz boğazının girişleriydi (BOA, HR.TO., 221/49; BOA, HR.TO., 223/53; BOA, HR.TO., 426/21).

Michel'in bu çalışması sonucunda yeni deniz fenerlerinin inşası ve düzenlenmesi konusunda çalışmalara başlanmıştır. Michel ile yapılan sözleşme sonrasında fenerlerin inşası, idaresi ve işletilmesi 10 yıllık süreyle kendisine verilmiştir (BOA, İ.MMS, 132/5648; BOA, İ.MMS, 6/206; BOA, İ.MMS, 7/308). Böylelikle Marius Michel tarafından "Fenerler İdare-i Umumiyesi" kurulmuş ve dolgun bir maaş ile başına getirilmişti (BOA, A.}.AMD, 71/73). Michel'e verilen bu ayrıcalık, Osmanlı Devleti'nin Fransız sanayisine verdiği ilk önemli imtiyazdı (Özgün, 2014, ss. 756-757). Ayrıca Fransızların Osmanlı bünyesinde kurduğu en kazançlı kurumlardan birisi olmuştu (Thobie, 1985, s. 728).

Fenerler İdaresi'nin kurulmasının ardından kısa süre içerisinde Boğazda ve aralarında Rumeli, Anadolu, Kefken, Ahırkapı, Fenerbahçe ve Bodrum'da bulunan fenerleri yenilemiştir. Bu dönemde 52 yeni deniz feneri yapılmasına karar verilmiştir. Planlanan fenerlerin 18 tanesi Çanakkale'den Karadeniz'e açılan geçitte, üç tanesi de Tuna Nehri'nin ağzında bulunacaktı. Üç-dört yıl gibi kısa bir süre içerisinde 21 fener inşa edilmiştir (BOA, HR.HMŞ.İŞO, 71/2). Kırım Savaşı'nın ardından gelen barış ortamıyla beraber yapılması düşünülen 31 fenerin inşasından vazgeçilmiştir. Ancak bu hem deniz seferleri için hem de deniz ticareti için oldukça riskli bir durumdu. Bunun farkına varan Michel ve Collas,⁶ 1860 yılında Babiâli'ye 96 deniz feneri inşasını içeren planı sunmuştur. Bunun sonucunda da 20 Ağustos tarihinde imzalanan bir anlaşma ile Collas ve Michel'e fenerlerinin inşası, bakımı ve fener vergilerinin toplanması hakları verilmiştir (Özgün, 2014, ss. 757-758).

Michel ve Collas 96 adet deniz feneri için anlaşma yapmalarına rağmen bu sayıya ek olarak 17 fener daha eklemişlerdir. Böylelikle deniz trafiğinde herhangi bir artış olmamasına rağmen fener sayısı önce 112'ye,⁷ yüzyılın sonunda ise 148 adete yükselmiştir. Fenerlerin en yoğun olduğu bölge Akdeniz ve Adalar bölgesidir (Güran, 1997, s. 279).

Fenerler İdaresi, uzun yıllar Michel ve Collas tarafından yönetilmiştir. 1856 yılında

⁶ Bordeauxlu şarap tüccarı olan Bernard Collas (Thobie, 1985, s. 728), bu süreçle Michel ile ortaklık kurmuştu. Michel ve Collas hakkında detaylı bilgi için bkz: (Thobie, 1972, 2004).

⁷ Bu fenerler ve buldukları yerler hakkında detaylı bilgi için bkz: (Özgün, 2014, s. 759).

imzalanan anlaşma önce 1860 yılında (BOA, A.}MKT.NZD, 323/30),⁸ ardından da 1879 yılında uzatılmıştır (BOA, İ.MMS., 63/2959).⁹ Michel ve Collas'a verilen imtiyaz, Türkiye Cumhuriyeti'ne de devrolmuş ve 1937 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tarihte Fenerler İdaresi'nin durumu gözden geçirilmiş ve "şimdilik" İktisat Vekâleti bünyesindeki Tahlisiye Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Yapılan toplantıya Michel ve Collas tarafından kimse katılmamış, onların gıyabında ve namına Merkez Bankası'na 500.000 lira tazminat yatırılmış (BCA., 30-18-1-2; 81/107/20) ve idare yönetimi Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır. 1856-1937 yılları arasında Fransızlar tarafından yönetilen Fenerler İdaresi, Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların işlettiği en uzun süreli işletme olmuştur (Thobie, 1985, s. 728).

Marius Michel'in Fenerler İdaresi'yle birlikte Osmanlı Devleti'nin yararına gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda kendisine Mecidiye Nişanı verilmiştir. Ardından "deniz miralay" ve "deniz miralvası" rütbeleri ile taltif edilmiş, en son ise paşalık unvanıyla ödüllendirilmiştir. 1863 yılında da kendi ülkesi, Fransa hükümeti tarafından "Légion D'Honneur" unvanı ile onurlandırılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2018, s. 112).

Fener Rüsûmu

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan boğazlardaki deniz fenerlerinin sürekli yanıyor olması, devlet için ağır bir malî yük oluşturmaktaydı. Bu sebeple de ağır malî yükü hafifletmek için fener vergisi almaktan başka çare kalmıyordu. Bu yüzden Hazine-i Hassa'da gerçekleştirilen toplantıda Ali Galip, Mehmet Fuat, Safvet, Ahmet Muhtar, İsmail Afif, Mustafa, Mehmet Salih ve Derviş paşalardan oluşan komisyon fener rüsûmu alınmasına karar vermiştir (Nemlioğlu Koca, 2018, s. 110). Fakat alınan hemen her türlü vergi zaman içerisinde değişim göstermişken fener vergileri bir istisna oluşturmuyordu. Bütün vergiler artarken fener vergisi aynı kalıyordu. Verginin stabil kalması doğal olarak bazı rahatsızlıklara sebep açmış olabilir. Bu yüzden hazırlanan bir raporda fener vergisinin inşaat maliyeti, fener hizmetleri ve amortismanı karşılayamadığı vurgulanmış ve verginin yeniden düzenlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kısacası kibar bir dille verginin yükseltilmesi istenmiştir. Bu verimsiz bölgelerde bulunan, yani trafik yoğunluğu çok az olan fenerlerin gelirlerini de dengelemesi açısından yararlı olabilecek bir tekliftir. 1879 yılında yapılan düzenlemenin ardından bir "Fener Rüsûmu Talimatı" yayımlanmıştır (Özgün, 2014, s. 769).¹⁰ Ayrıca 19. yüzyılın ortasında belirlenen vergi ücretinin, yüzyılın sonunda değişmemiş olması, enflasyonu da göz önüne kattığımızda adeta "yok olmuş" veya "erimiş" sayabileceğimiz bir durumdadır. Kaldı ki bu süreç içerisinde bölgelerdeki deniz trafiği de oldukça artış göstermiştir.

Fener rüsûmu belirlenirken belirli kriterler göz önüne alınmıştır. Gemilerden her seferinde, yani gidiş ve dönüşlerinde ayrı vergi alınacaktır. Eğer gemiler beş ton ve altında bir ağırlıkta yük taşıyorlarsa vergiden muaf tutulmuştur (Özgün, 2014, s. 771). Boğazlardan geçecek olan gemilerden her 100 tonilato için 20 beşlik (20 çeyrek), Akdeniz'den ve Karadeniz'den İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan bu denizlere giden gemilerden yine her 100 tonilato için 10 beşlik (10 çeyrek), Marmara Denizi iskeleleri ile İstanbul arasında işleyen gemilerden, her 100 tonilato için beş beşlik (beş çeyrek), 100 tonilato ve bunun altındaki gemilerin her tonilatosundan 10 para, römorkörlerden ayda 10 beşlik (10 çeyrek), Boğaziçi ve Adalar ve Kadıköy iskelelerine işleyenlerden ayda 10 beşlik (10 çeyrek) alınacaktır (BOA, İ..MMS., 132/5648; Toroslu, 2009, s. 41).

19. yüzyılın sonlarında İzmir'de beş tondan 800 tona kadar olan gemiler için her ton başına

⁸ 1860 tarihli mukavelenemeye zeyl için bkz: (BOA, A.}DVNSMKL.d..., 2, s. 217-229).

⁹ Fenerler ile ilgili sözleşmeler ve fenerler listesi için bkz: (BOA, A.}DVNSMKL.d..., 1, s. 170-179).

¹⁰ Fener Rüsûmu Talimatı'nın çevirisi için bkz: (Özgün, 2014, ss. 771-774).

sekiz para, 800 tonu aşan gemiler için ise her ton başına yedi buçuk para; Adriyatik'te beş tondan 800 tona kadar olan gemilerde ton başına sekiz para, 800 ton ve fazla ağırlığa sahip gemiler için ton başına dört para; istisnasız diğer tüm kıyılardaki deniz fenerlerinden alınan vergi miktarı ise beş tondan 800 tona kadar ton başına 10 para, 800 tonu aşan her ton için beş para olarak belirlenmiştir (Özgün, 2014, s. 771). Bu bilgilerden yola çıkarak Bodrum ve İstanköy'de bulunan fenerlerin 5-800 ton arasındaki gemilerden ton başına 10 para, 800 tondan büyük gemilerden ise beş para fener resmi aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı toprakları içerisinde bulunan fenerlere uğrayan gemilerin tonajları istatistiğe döküldüğünde -bazı küçük dalgalanmaları göz ardı edersek- sürekli olarak yükseliş eğilimi göstermekteydi. Bu da bizlere deniz trafiğinin ve dolayısıyla deniz ticaretinin ivmesinin yükselişte olduğu sonucunu vermektedir. Dolayısıyla ticaretin ve trafiğin artması, vergi gelirlerinin de yükselmesi anlamına geliyordu. Osmanlı sınırları içerisinde fenerlerden geçen gemilerin tonajı 1884 yılında 16.439.837 ton iken 1893 yılında 25.033.933 tona ulaşmıştır. Yine 1884 yılında deniz fenerinden elde edilen vergi miktarı 12.772.531 kuruş iken 1893 yılında 20.059.490 kuruşa yükselmiştir (Özgün, 2014, ss. 775-776). Aradan geçen dokuz yıllık süre zarfında fenerlere uğrayan gemiler %52 oranında artış gösterirken alınan vergilerde %57'lik bir artış yaşanmıştır.

Fenerler İdaresi, fenerlerden elde ettiği gelirin %78'ini kendilerine, %22'sini ise devlet hazinesine aktaracaktır (BOA, A.}MKT.NZD, 323/30). 1862-1873 yılları arasında fener vergisinden elde edilen net kâr 11.000.000 frank'a ulaşmıştır (Thobie, 1985, s. 729). Kabaca bir hesapla bu tarihler aralığında Fenerler İdaresi'nin kasasına 8.580.000 frank, devlet hazinesine ise 2.420.000 frank para girmiştir. 1899 yılında sözleşmenin yenilenmesi sırasında oranlar da değişmiştir. Artık fener vergisinin gelirleri %50 olarak paylaşılacaktır. 1892 yılında bu gelir oldukça artmış ve 387.763 kuruş, 1896 yılında ise 454.800 kuruş ödenmiştir (Nemlioğlu Koca, 2018, ss. 112-113).

Bodrum ve İstanköy Fenerleri

Fenerler İdaresi'nin kurulmasının hemen ardından, 1860 tarihinde yapılan sözleşmeye göre inşa edilecek fenerler belirlenmiştir. Bu dönemde Akdeniz bölgesindekiler arasında Bodrum'da iki adet fener inşa edilecektir. Fenerlerin görünürlüğü 10 deniz mili olacaktır (BOA, HR.HMŞ.İŞO, 71/2, s. 7; BOA, İ.MMS., 63/2959, s. 2). 1897 yılın Fenerler İdaresi'nin sözleşmesinin uzatıldığı dönemde Girit, Dedeagaç, Alanya, Meis, Çeşme, Selanik, Trablusgarp, Bingazi, Derne ve Bodrum başta olmak üzere 19 yeni deniz fenerinin inşa edilmesi kararlaştırılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2018, s. 112). Ancak yapılan incelemeler sonucunda inşaat tarihine ulaşabildiğimiz en eski fener 1880 yılında, liman girişinin batı tarafında küçük bir ada üzerindedir. Deniz seviyesinden 52 kadem¹¹ yükseklikte olan fenerin "sabit" bir "amûdî" beyaz ışığı bulunmakta ve 10 deniz mili görünürlüğe sahiptir (*Fener Risalesi, 1351*, ss. 32-33). Ancak arşiv taramasında, altı yıl sonrasına ait bir belgede 10 deniz mili görünürlüğe sahip iki adet deniz feneri kayda geçmiştir (BOA, A.}DVNSMKL.d..., 2, s. 218).

Bodrum Limanı'nda bulunan fener iki taraflıydı. Limandan çıkarken sağ kırmızı, sol mavi, limana girerken sağ mavi, sol kırmızı çakmaktadır. Karaada'da bulunan fener ise her beş saniyede iki kez çakıyordu. Bu denizciler için "gel" manasındadır. Kartalkayası'ndaki ise saniyede yedi kez çakar, bu da denizciler için "gelme" anlamına gelmektedir (Özgün, 2014, s. 753).

Bodrum'un batı tarafında, İstanköy'e yakın olan bölgeye Hüseyin Burnu adı veriliyordu.

---

¹¹ Osmanlı Devleti'nde kadem uzunluk ölçüsü "ayak" olarak da tanımlanmakla birlikte arşının yarısıdır. Mimari ve çarşı arşını olarak ikiye ayrılmıştır. Mimari arşını 75,8 cm'dir. 26 Mart 1931 tarihli ve 1782 sayılı kanun ile kullanımdan kaldırılan ayak/kadem ortalama 33 cm olarak kabul ediliyordu (Erdem, 1991, s. 191).

Burada denizden 180 kadem içeride ve 82 kadem yükseklikte bir deniz feneri bulunuyordu. Oldukça eski/yıkık bir durumda bulunan fenerin sabit yeşil bir ışığı bulunan fenerin görünürlüğü beş deniz miliydi (BOA, HR.SFR.3...,92/28, s. 2; CBSS-1303, s. 117).¹²

Yapılan incelemeler sonucunda Bodrum Yarımadası'nın kuzey tarafında yer alan Paşalimanı Burnu'nda bir deniz feneri daha tespit edilmiştir. Fener deniz seviyesinden 82 kadem yükseklikte, sabit, yeşil ışığa sahipti. Sekiz deniz mili görünürlüğe sahip olan fener, Bodrum'a 11 mil, İstanköy'e ise 5,4 mil uzaklıktaydı. Fizikî olarak oldukça yakın olmalarından dolayı İstanköy Feneri ile birbirlerinin ışıklarını görebiliyorlardı (AVS-1302, s. 683).

1897 yılına ait istatistikte ise Bodrum'da 10 deniz mili görünürlüğe sahip sadece iki adet "amûdî" beyaz fener bulunuyordur (Güran, 1997, s. 281).

Osmanlı Deniz Fenerleri İdaresi denizciler için yayımladığı bir duyuruda 15 Ağustos 1864 yılında Sisam ve İstanköy arasında yer alan deniz hattında üç ışığın yanacağını duyurmuştur (BOA, HR.SFR.3...,92/28, s. 2). Bu dönemde İstanköy'de üç fener inşa edilmiştir. Bunlardan ilki 1864 yılında inşa edilmiş olan Hüseyin Burnu'ndaki fenerdir. Bu fener gardiyansız olup deniz seviyesinden 49 kadem yükseklikte bir "beyaz kulecik" olarak kayda geçmiştir. Kırmızı bir ışığa sahip fener, üç salisede bir "şimşek" şeklinde çakmaktadır. Işığı beş deniz milinden gözükmektedir. Fenerin son "tebdil olduğu" tarih 1921'dir (*Fener Risalesi*, 1351, ss. 32-33; *Fenerler Tarifati*, 1294, s. 23).

Adanın kuzeyinde yer alan Kumburnu'nda bulunan fener, 1864 yılında inşa edilmiştir. Denizden 496 kadem içeride ve 59 kadem yükseklikte olup beyaz bir hane üzerinde direk şeklindedir. Kırmızı ve kesintisiz, "sabit" bir ışığa sahip olan fener, beş deniz mili görünürlüğe sahiptir (*Fener Risalesi*, 1351, ss. 32-33).

Kayıtlarda İstanköy Adası'nda yer alan üçüncü fener 1915 yılında inşa edilmiş olup iskele başında bulunuyordu. Üç deniz mili görünürlüğe sahip fenerin "sabit" bir kırmızı ışığı vardı. (*Fener Risalesi*, 1351, ss. 32-33).

1864 yılında Sisam-İstanköy Hattı'nda yer alan ve idarî olarak İstanköy'e bağlı bulunan Kalimnos Adası'nın İstanköy kanalına bakan doğu tarafında bir deniz feneri inşa edilmiştir. Deniz şeridinden 120 metre içeride, 55 metre yükseklikte bulunan fener, dakikada bir parlıyor, görünürlüğü ise 10 deniz miliydi (BOA, HR.SFR.3...,92/28, s. 2; *Fenerler Tarifati*, 1294, s. 23).

Kalimnos Adası'nda 1874 yılında inşa edilen bir fener daha bulunmaktaydı. Açık havada sekiz mil mesafesi bulunan fener, 184 kadem yükseklikte beyaz bir taş kule üzerindeydi. Fenerin ışığı beyaz olup üç salisede bir "şimşek" şeklinde çakıyordu. Son "tebdil olduğu" tarih 1921 olup, gardiyansız bir fenerdir (*Fener Risalesi*, 1351, ss. 32-33).

Kalimnos Limanı'nda bulunan fenerin yapım tarihi 1915'tir. "Tebdil olduğu" son tarih ise bir yıl sonrasındır. Bir direk üzerinde ve denizden 20 kadem yükseklikte olan fener kırmızı ışığa sahiptir. Kesintisiz, "sabit" bir ışığa sahip olan fenerin görünürlüğü dört deniz miliydi (*Fener Risalesi*, 1351, ss. 32-33).

Salnâmeler incelendiğinde bu fenerlere ek olarak dakikada bir çakan beyaz renkli ışığa sahip, 12 deniz mili görünürlüğe sahip bir fener daha bulunmaktadır (AVS-1302, s. 682; CBSS-1303, s. 117).

Yapılan incelemelerde İstanköy ve Kalimnos Adalarında 1864 öncesinde deniz feneri yapıldığına dair bir bilgi bulunamamıştır. Ancak Hariciye Nezareti Tercüme Odası belgeleri arasında bulunan "fenerlere ait masraf ve varidat defterleri" içerisinde 1860 yılında İstanköy ve

¹² Cezair-i Bahr-i Sefid Salnâmesi bundan sonra "CBSS" şeklinde gösterilecektir.

Kalimnos Adalarında fener maliyeti yazılmaktadır. Defter içerisinde adalarda kaç fener bulunduğu bilgisi yer almasa da her bir ada için fener yapım maliyeti 31.000 frank olarak verilmiştir (BOA, HR.TO., 433/52, s. 5).

Fener Memurları ve Gardiyanları

Fenerler İdaresi'nin kurulması ile yeni bir memur sınıfına, fener memurlarına ihtiyaç duyulmuştu. Bu yüzden yeni inşa edilen her fener için hemen merkezden bir fener memurlarının görevlendirilmesi yapılıyordu. Ancak Michel ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan kontrat ile fener memurlarının bir kısmı Osmanlı Deniz Kuvvetleri tarafından belirlenecektir. Kalan kısmı ise İngiltere, Arsenal'den şekillenecektir. Fenerlerde görevli personeller Osmanlı donanmasının üniformalarını giyecek ve Osmanlı hükümeti adına çalışacaktır. Bu yüzden 1863 yılında İstanköy, Rodos ve Sisam ile Beyrut Limanı ve İzmir Körfezi gibi pek çok bölgede inşa edilecek deniz fenerleri için memurlar tayin edilecektir (BOA, HR.MKT., 451/78; Özgün, 2014, s. 758).

Deniz fenerleri girift bir yapı şeklinde oluşturulmuştur. Deniz fenerlerinin büyük bir kısmında, fener kulesinin yanı sıra gardiyanların yaşayacakları bir ev yapılmıştır. Ev haricinde optik alet, nöbetçi odası, yakıt ambarı, sarnıç ve depo bulunuyordu. Yerleşim yerlerine yakın olan fenerlerde ise gardiyanlar yakınlardaki köylerde yaşıyorlardı (Toroslu, 2009, s. 24).

Fener gardiyanlarının en önemli görevi ışığın sürekliliğini sağlamaktır. Bu yüzden gardiyanların gün ve gece boyu yapması gereken çeşitli görevleri bulunuyordu. Işığın sönmemesi için gece boyunca yetecek kadar yağ hazırlayıp fener kulesine çıkartması gerekiyordu. Ayrıca ışığın sürekliliğini sağlamak adına fitilin yanan kısımlarının kesilmesi ve uzunluğunun da ayarlanması şarttı (Tankuter & Ermin, 2003, s. 149).

Fenerin ışığının yanması kadar çevresindeki optiğin hareket etmesi, yani "çakması" gerekiyordu. Sistem basit görünen bir düzenle çalışıyordu. Fenerin altında bulunan bir telin ucuna ağırlık bağlanıyor, geri kalan yerçekimi sayesinde gerçekleşiyordu. Ağırlık yerçekimine karşı koyamadığı için aşağıya doğru hareket ediyor, böylelikle fenerin dönmesi sağlanıyordu. Bu hareket yaklaşık olarak üç-üç buçuk saat sürüyordu. Ancak ağırlık en aşağı noktaya indiğinde hareket son buluyordu. Hareketin tamamlandığı noktada -yani her üç-üç buçuk saatte bir olmak üzere- fener gardiyanı kuleye çıkarak, "kuyudan su çeker" gibi ağırlığı tekrar yukarı çekerek hareketin devam etmesini sağlıyordu. Buna "fenerin kurulması" adı veriliyor (Tankuter & Ermin, 2003, s. 148).

Osmanlı Devleti'nde gerekli durumlarda çeşitli memurlar işlerini değiştirerek, geçici bir süre başka işlerde çalışabiliyorlardı. Bunun aksi ve nadir örneklerini fener memurları oluşturuyordu. Merkezden atanan memurların tek işleri deniz fenerleriydi. Fenerler haricinde hiçbir işte çalışmalarına izin verilmiyordu. İstanköy Adası'nda karşımıza çıkan bir örnek fener memurlarının mesleklerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Adada yol yapımı için insan yetersizliği yaşanıyordu. Bu yüzden bölgede görev yapan pek çok memur burada istihdam edilerek yol yapımının bir an önce bitirilmesi istenmiştir. Bu memurlar arasında fener memurları da bulunuyordu. Ancak fener memurları var olan vazifeleri dışında bir işte çalıştırılmayacakları söylenerek bu istek reddedilmiştir (BOA, DH.MKT., 1674/27).

Merkezden atanan fener memurları ve gardiyanları hakkında bilgi bulmak oldukça zordur. Ancak salnâmeler sayesinde az da olsa bilgilere ulaşabiliyoruz. Bodrum Fener İdaresi ile ilgili ilk bilgileri H.1301/M.1883-84 tarihinde karşımıza çıkıyor. Fener İdaresi'nde Estimat/İstimat Efendi memur olarak görev yapıyordu. Ayrıca Dimitri ve Yorgi isminde iki de gardiyanı bulunuyordu (AVS-1301, s. 225). Estimat/İstimat Efendi fener memurluğunu 1895-96 tarihine kadar devam ettirmiş (AVS-1313, s. 461), 1896-97 tarihinde fener memuru değişmiş, Yorgi Efendi olmuştur (AVS-1314, s. 457).

İstanköy Adası'nda fener memuruyla ilgili ilk bilgiye H.1311/M.1893-94 tarihli salnâmeden ulaşılmıştır. Dimitraki Efendi bu dönemde fener memuru olarak görev yapıyordu (CBSS-1311, s. 139). Bir sonraki yıl Dimitraki Efendi görevine devam ederken, Liman Dairesi adı altında fener ve çarşı bekçisi olarak Abdullah ve Dimitri Ağalar görevliydi (CBSS-1312, ss. 127-128). 1898-99 yılına kadar Fener İdaresi hakkında bir bilgi bulunmamasına karşın bu tarihte fener memurluğunda ilk defa bir Müslim, Raif Efendi bulunuyordu (CBSS-1316, s. 125). 1900-01 yılına kadar memuriyetini sürdüren Raif Efendi (CBSS-1318, s. 122), memur koltuğunu Kiryako Efendi'ye bırakmıştır (CBSS-1319, s. 122). Kiryako Efendi 1903-04 yılına kadar sürdürmüştür (CBSS-1321, s. 122).

Deniz Fenerleri ile İlgili Şikâyetler

Bazı doğa olayları sonucunda deniz fenerleri de tehlikeli hale gelebiliyordu. Örneğin İstanköy'de, ismiyle müsemma olan Kumburnu mevki dalgalar sonucunda kum dolmaya başlıyordu. Bundan dolayı burunda yer alan fenerin önündeki kara kısmı gitgide denizin içlerine doğru uzuyordu. Bunu bilmeyen kaptanlar için büyük bir tehlike arz ediyordu. Gemi bu bölgede karaya oturabilir veya daha da tehlikelisi batabilirdi. Bunu fark eden Avusturya Loyd Kumpanyası kaptanı bölgeye, kumun dolduğu yere bir duba konulmasını istemişti. Bu sayede bölgeden geçen kaptanlar gemilerini, mallarını ve canlarını korumuş olacaktı. Kaptanın isteği sonucunda hemen harekete geçen Osmanlı yetkilileri, bölgede inceleme gerçekleştirmiş ve kum birikmesinin tehlikeli bir hal almadığını tespit etmişti. Bölgedeki fenerin inşa edildiği tarihten şikâyetin yapıldığı 1900 yılına kadar geçen 35 yılda sadece üç metre dolma yaşanmıştı. Bu yüzden duba vs. gibi önlemler alınmasını gerektirecek bir durum olmadığı sonucunda varmışlardır (BOA, HR.TH., 239/14).

Yedi ay sonra Rusya Sefareti de benzer bir teklifle Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bu sefer duba değil, fenerin yerinin değiştirilmesi isteniyordu. Yapılan inceleme sonucunda fener mesafesinin 35 yılda sadece üç metre gerilediği tespit edilmiştir. Ancak bu tehlike arz edecek bir durum değildi. Ayrıca bir tarafından Anadolu'daki fenerlerin, diğer tarafında ise Kalimnos Adası'ndaki fenerin bulunması gemiler için yeterince emniyet sağlıyordu. Bu yüzden Rusya Sefareti'nden gelen yer değiştirme isteği reddedilmiştir (BOA, HR.TH., 248/56).

1889 yılında bir yolsuzluk şikâyet edilmiş, Osmanlı Devleti ise hemen tahkikata başlamıştır. Rodos'un Kataviye Karyesi ile İstanköy'e bağlı İncirli Adası'ndaki deniz fenerleri yeniden inşa edilecektir. Fenerlerin maliyeti 60 bin kuruş tutacakken, oradaki memur tarafından 75 bin kuruş gibi daha yüksek bir fiyat ile Mösyö Bodun'a verilmiştir. Rodoslu Yorgi Nikolaki ile arkadaşı ise bu durumu hemen şikâyet etmiş ve olay hakkında inceleme başlatılmıştır (BOA, DH.MKT., 1659/122). Şikâyet detaylı bir şekilde incelenmiş, bir usulsüzlüğün olmadığı sonucuna varılmıştır. Diğer fenerlerde olduğu gibi karye ve adadaki fenerler, bu sefer Mösyö Bodur tarafından *metânet ü resânet* şekilde yapılacaktır (BOA, DH.MKT., 1672/96).

Söndürün Fenerleri!

Deniz feneri denildiğinde ilk akla gemiler gelir. Bu durum hem barış hem de savaş zamanında değişmez. Ancak fenerler gemiler kadar uçaklar için de bir kılavuz niteliğindedir. Bu yüzden savaş zamanlarında fenerler söndürülerek hem gemilerin hem de uçakların yollarını kaybetmeleri sağlanıyordu. Böylelikle uçakların hedefleri tespit etmeleri veya bilgi toplamaları engelleniyordu (BOA, HR.TH., 203/81; BOA, DH.EUM.3.Şb., 13/41).

Balkan Savaşı patlak verdiğinde Kalimnos Adası'nda bulunan fener söndürülerek hem gemilerin hem de uçakların görüşleri kısıtlanmak istenmişti. Savaş bitmesi ve her şeyin normal rutine dönerek deniz trafiğinin başlamasının ardından fener yeniden yakılmıştır (BOA, DH.EUM.3.Şb., 3/29).

Savaş dönemlerinde fenerler söndürüldüğü için fener rüsumu da alınmıyordu. Örneğin

İtalya'nın savaş ilanı etmesinin ardından fenerler söndürülmüştür. Bu yüzden ecnebi gemilerden fener rüsumu alınmayacaktır (BOA, BEO, 3948/296049).

Sonuç

Deniz fenerlerinin tarihini yazmak için eski devirlere gitmek gerekiyor. İlk örnekleri direkler üzerinde ateş yakılarak yapılan fenerler zaman içerisinde, buldukları bölgenin iklim koşullarına göre şekillenmiştir. Günümüzde "deniz feneri" denildiğinde hemen herkesin zihninde canlanan silindirik yapı ise 18. yüzyıl gibi geç bir tarihte kullanılmaya başlanmıştır.

Yalnızlığın bir simgesi olan fenerlerin zaman içerisinde o kadar farklı ve etkileyici örnekleri yapılmıştı ki, İskenderiye Feneri ile Rodos'ta bulunan Güneş Tanrısı Helios heykelleri Dünyanın Yedi Harikası arasında girmeyi başaracak kadar eşsiz yapılara sahiptir. Günümüzde varlığını koruyan ve ülkemizde en bilinen deniz feneri ise "Kule-i Duhter", yani Kız Kulesi'dir.

Deniz fenerlerinin en önemli özelliği gemilere kılavuzluk yapmasıdır. Bu yüzden ışığın hiç sönmemesi gerekiyordu. Ancak ışığın sürekli yanması oldukça maliyetli ve zahmetli olduğundan hemen her dönemde yaşanan bazı bilimsel gelişmeler fenerleri oldukça yakından ilgilendirmiştir. Bunlardan birisi olan optik bilimindeki gelişim, deniz fenerlerinin ışığının daha parlak ve uzak mesafelerden görünmesini sağlamış, ışık, mercekler aracılığıyla normalde ulaşabileceğinden çok daha uzaktaki gemilere kılavuzluk yapmıştır.

Büyük bir deniz hâkimiyeti bulunan Osmanlı Devleti, denizlerinde seyreden gemilerin güvenliğini sağlamak amacıyla Avrupa'daki bu yeniliklere ayak uydurmaya çalışmış ancak bu Fenerler İdaresi'nin kurulmasıyla, yani yabancı sermaye ile mümkün olabilmıştır. Özellikle Kırım Savaşı, fener ihtiyacını çok net bir şekilde ortaya çıkartmıştır. Bu yüzden Fransız kaptan Marius Michel tarafından hazırlanan rapor kabul edilmiş ve böylelikle Fenerler İdaresi kurulmuştur. Fransızlara verilen imtiyaz ile yeni fenerlerin yapılması ve işletilmesi sağlanmasına rağmen Osmanlı Devleti bazı konularda taviz vermemiştir. Fenerler Osmanlı topraklarında yapıldığı için devlet mali sayılmış, kontratın bitmesi durumunda hiçbir masraf beklemeden Osmanlı'ya devri kararlaştırılmıştır. Ayrıca fenerler ve içerisindeki malzemeler devlete ait olduğundan herhangi bir alete dahi "şahsi mal" muamelesi yapılmaması gerekiyordu (BOA, DH.HMŞ., 30/110).

Fransızlara verilen bu imtiyaz sonucunda hem ticarî hem de askerî anlamda oldukça önem arz eden deniz fenerlerinin "modern" örnekleri Osmanlı kıyılarında da yapılmaya başlanmıştır. Bodrum ve İstanköy özelinde fenerler, sadece bir kılavuz olmayıp şehirlerin ekonomik olarak gelişmesinde de etkili olmuştur. Fenerler sayesinde limanlar canlanmaya başlamış, yeni memuriyetler oluşmuş ve insanlar istihdam edilmiştir. Ayrıca alınan vergiler sayesinde ise devlet ekonomisine de önemli bir gelir kaynağı sağlanmıştır.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte fener gardiyanları/bekçileri rahat koşullara sahip olmuş, güneşten elektrik elde eden panellerin bulunması sayesinde deniz fenerleri daha kolay çalışmaya başlamıştır. Çünkü fırtınalı günlerde, özellikle Bodrum tarafında, adalara geçmek ve buralardaki fenerleri yakmak tam bir hayatta kalma mücadelesine dönüşüyordu. Fırtınalı bir denizi, küçük bir kayıkla geçmeye çalışmak oldukça zordur. Bu yüzden günümüzde güneş panellerinin bulunması, zorlu koşullarda her gün adaya geçilme ihtiyacını ortadan kaldırmıştır.

Teknoloji fener gardiyanları için olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlar da ortaya çıkarmıştır. Güneş enerjisinin kullanılmaya başlanması, fenerlerde istihdam edilen gardiyanlara olan ihtiyacı azaltmıştır. Artık sürekli olarak orada yaşayan fener gardiyanlarına ihtiyaç yoktur. Üç hatta dört kuşak boyunca bu mesleği yapan fener gardiyan/bekçi aileleri,¹³ zaman içinde

¹³ Fener gardiyanlığı denildiğinde akla ilk erkekler gelse de ülkemizde bu mesleği hakkıyla yapan kadınlar da bulunmaktadır. Bunun bir örneği Ahırkapı Feneri'nde görevli olan Lik ailesidir. Ailenin kadınlarının

gittikçe azalmış, adeta yok olma noktasına gelmiştir. Deniz fenerlerinin birçoğunda artık eskisi gibi ruh kalmamıştır. Görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelerine karşın, içlerinde yaşayan insan yoktur. Fenerlerin canlılıkları gitmiş, artık sadece ışıktan ibaret olmuşlardır.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30-18-1-2; 81/107/20.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi (A.} Divan-ı Hümayun Sicilleri (DVNS) Mukavelename Defterleri (MKL.d), 1; DVNSMKL.d..., 2.
- Sadaret (A.} Amedi Kalemî Evrakı (AMD), 71/73.
- Sadaret (A.} Mektubi Kalemî (MKT.) Nezaret ve Deva'ir Evrakı (NZD), 323/30.
- Babıali Evrak Odası (BEO), 3948/296049.
- Cevdet (C.) Bahriye (BH), 70/3325.
- Dahiliye Nezareti (DH.) Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube (EUM.3.Şb.), 3/29; DH.EUM.3.Şb., 13/41.
- Dahiliye Nezareti (DH.), Hukuk Müşavirliği Evrakı (HMŞ.) 30/110.
- Dahiliye Nezareti (DH.) Mektubi Kalemî (MKT.), 1659/122; 1672/96; 1674/27.
- Hatt-ı Hümayun (HAT), 695/33544.
- Hariciye Nezareti (HR.) Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HMŞ.İŞÖ), 71/2.
- Hariciye Nezareti (HR.) Mütenevvia Kısmı Evrakı (MKT.), 451/78.
- Hariciye Nezareti (HR.) Belgrat Sefareti (SFR.3...), 92/28.
- Hariciye Nezareti (HR.) Tahrirat Kalemî (TH..), 203/81; 239/14; 248/56.
- Hariciye Nezareti (HR.) Tercüme Odası Evrakı (TO..), 221/49; 223/53; 426/21; 433/52.
- İrade (İ..) Meclis-i Mahsusa (MMS.), 132/5648; 132/5648; 6/206; 7/308; 63/2959.

2.Resmî Yayınlar

- Aydın Vilayet Salnâmesi (AVS), 1301, 1302 (C. 2), 1313, 1314.
- Cezair-i Bahr-i Sefid Salnâmesi (CBSS), 1303, 1311, 1312, 1316, 1318, 1319, 1321.
- Fener Risalesi.* (1351). Matbaa-i Bahriye.
- Fenerler Tarifati.* (1294). Bahriye Erkan-ı Harbiye Matbaası.

---

büyük bir kısmı fener gardiyanlığı yapmıştır. Ali Bozoğlu, "Ahırkapı Feneri ve Lik Ailesi", <https://www.denizhaber.com/ahirkapi-feneri-ve-lik-ailesi> Erişim Tarihi: (21.03.2023). Bir diğeri ise Antalya'da, Kaleiçi Yat Limanı'nda iki fenere bekçilik yapan, Fatma Doman'dır. "Fenerci Teyze" olarak bilinen Doman, 28 yıl boyunca fener gardiyanlığı yapmıştır. "'Erkek işi' Diyenlere Aldırmadı, 28 Yıl Bu İş Yaptı", <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/erkek-isi-diyenlere-aldirmadi-28-yil-bu-isi-yapti-6155308> Erişim Tarihi: (21.03.2023). Kocaeli, Darıca'da bulunan Yelkenkaya Deniz Feneri'nde dededen itibaren gardiyanlık yapan Gül ailesinden Sacide Gül ise son kadın fener gardiyanıydı. "Son Kadın Fener Bekçisine Vefa", <https://www.denizcilikdergisi.com/denizcilik-gundem-haberleri/son-kadin-fener-bekcisine-vefa/> Erişim Tarihi: (21.03.2023).

3.Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Adams, W. H. D. (1870). *Lighthouses and Lightship: A Descriptive and Historical Account of Their Mode of Construction and Organization*. Charles Scribner and Co.
- de Busbecq, O. C. (2005). *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. (D. Türkömer, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demir, T. (2005). Osmanlı Haberleşme Kurumunda Yabancı Uzmanlar ve Emil Locaine Efendi. *Kebikeç*, 19, 35-53.
- Eggers, R. (Direktör). (2019). *The Lighthouse*. Kanada.
- Erdem, S. (1991). Ayak, *DİA*, 4, 191.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*. Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Higgins, R. (2002). The Colossus of Rhodes. *The Seven Wonders of the Ancient World*, P. A. Clayton & M. J. Price (Ed.), Routledge, 124-137.
- İleri, S. (1976). *Her Gece Bodrum*. Bilgi Yayınevi.
- Karakulak, M., & Kılıç, H. (2018). Bir Buharlı Güzergâhını Aydınlatmak: Kıbrıs'ta Buharlılar ve Kıbrıs Deniz Fenerleri (1850-1878). *Gazi Akademik Bakış*, 11(23), 139-161.
- Nemlioğlu Koca, Y. (2018). Denizlerimizi Aydınlatanlar: Türkiye'de Fenerlerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Journal of Eta Maritime Science*, 6(2), 103-117.
- Nyholm, K. (Direktör). (2018). *The Vanishing*.
- Özgün, C. (2004). XIX. Yüzyıl Levant Dünyasında Deniz Fenerleri: Bodrum Örneği. M. A. Erdoğan & A. Özgiray (Ed.), 3. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu 30 Ekim-1 Kasım 2013, Bodrum, Bildiriler*, C. 2. İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 751-784.
- Poe, E. A. (2017). Deniz Feneri. D. Körpe (Çev.), *Bütün Hikayeler*, 11. bs., İthaki Yayınları, 944-945.
- Tankuter, A., & Ermin, E. (2003). *Yalnızlığın Işıkları Deniz Fenerleri*. Novartis Kültür Yayınları.
- Thobie, J. (1972). *Phares Ottomans et Emprunts Turcs (1904-1961)*.
- Thobie, J. (1985). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye. M. İpek (Çev.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, 724-739.
- Thobie, J. (2004). *L'administration générale des phares de l'Empire ottoman et la société Collas et Michel (1860-1960)*.
- Toroslu, M. V. (2009). "Denizciye Göz Kırpan Sevdalar" *Deniz Fenerleri*. İMEAK.
- Verne, J. (2009). *Dünyanın Ucundaki Fener*. A. Özgüner, (Çev.) 4. bs., İthaki Yayınları.
- Woolf, V. (2022). *Deniz Feneri*. S. Çalışkan (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

4.Online Kaynaklar

- Bozoğlu, Ali, "Ahırkapı Feneri ve Lik Ailesi", <https://www.denizhaber.com/ahirkapi-feneri-ve-lik-ailesi> Erişim Tarihi: (21.03.2023).
- "Erkek İş'i Diyenlere Aldırmadı, 28 Yıl Bu İş'i Yaptı", <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/erkek-isi-diyenlere-aldirmadi-28-yil-bu-isi-yapti-6155308> Erişim Tarihi: (21.03.2023).
- "Son Kadın Fener Bekçisine Vefa", <https://www.denizcilikdersisi.com/denizcilik-gundem-haberleri/son-kadin-fener-bekcisine-vefa/> Erişim Tarihi: (21.03.2023).

Extended Abstract

The lighthouses, which have been in existence since the first day of the humanity started maritime trade, are one of the most important guides of the ships. In fact, it is as important as the compass for the sailors.

In the early days the lighthouses which guided the ships by lighting fires in high places, started to form a certain architecture in time, according to the climatic conditions of the region. In the historical process, there are lighthouse architectures that are among the Seven Wonders of the World, such as the Lighthouse of Alexandria and the Statue of the Sun God Helios in Rhodes. It gained its current cylindrical tower-shaped structure in the 18th century.

The light source of the lighthouses has undergone various changes over time. Lanterns were generally lit with materials such as wood and coal. But the fire had to burn for twenty-four hours. It was very difficult to constantly extract materials such as wood and coal into the lighthouse. For this reason, various animal and mineral oils such as lard, whale oil, cocoa butter which are easier to transport and burn for a long time, were started to be used. The oil gas system that was developed by Pintch was one of the earliest examples of gas lighting. So, the lights of the lanterns began to burn stronger for a long time. After petroleum gas, propane and acetylene were used in the lanterns. Today the number of technological lanterns that use solar energy is increasing.

In addition to the innovations in the light source, the development of optics further strengthened the lights of the lanterns. In the early days, nearly half of the light produced in lanterns was lost. With the developing of optics, the lights got stronger. Over time, dioptric mirrors began to be used, which allowed only a small part of the light to disappear.

Although there were few lighthouses within the borders of the Ottoman Empire, it was trying to follow the developments in Europe. But the lanterns were insufficient. In the Ottoman seas, however, maritime traffic was beginning to increase. This situation revealed the need for new lanterns. Marius Michel, the captain of Massegeri Post Ferry, which sailed from Sevastopol to France noticed this deficiency in the Ottoman borders. After completing his campaign, he prepared a report and presented it to the Ottoman Sultan of the time, Abdülmecid. The French King Napoleon III also supported this project. After Sultan accepted the offer, Michel went on an exploration tour with Garbeyron and Spiran in his entourage and determined the places where the lanterns would be established. It was decided to build new lighthouses first in İzmir-Midilli and Çanakkale and then in the Straits.

An administration had to be created to build and manage the new lighthouses. The best man to do this was naturally Michel's himself. Therefore, a contract was signed with Michel and the Ottoman Lanterns Administration was founded. The lighthouses would now be managed by this administration. Due to the successful management of the Lighthouses Administration, Michel was given the title of Pasha. In fact, the Administration became one of the longest and lucrative institutions established by the French in the Ottoman Empire. After the foundation of the Republic of Turkey, it was transferred to the state structure in 1937 with a compensation of 500.000 liras.

During the inspection trip of Michel, Bodrum was one of the first areas where he would build a lighthouse in the Mediterranean region. There were already lighthouses in Kos. However, it was decided to build two new ones in Bodrum. The oldest lighthouse that we can reach the date of construction belonged to 1880. During this period, three lighthouses are detected in Bodrum, at the entrance of the port, and on Paşalimanı Cape on the North side of the peninsula.

In Kos, which is just across the Bodrum peninsula, new lighthouses were built in 1864 on the Hüseyin Cape and on the North Kumburnu. On the island of Kalymnos, which was

administratively connected to Kos, there was one of the first lighthouses built on the Samos-Kos line. There are two different lighthouse records on the island until 1915.

After the establishment of Lighthouses Administration, the first lighthouses in Kos and Kalymnos islands were built in 1864. However, among the documents of the translation chamber of Foreign Ministry, there are lighthouse cost records from 1860, four years ago from 1864. According to these records, the cost of building lighthouses in Kos and Kalymnos was 31.000 francs for each island.

The construction of new lighthouses within the borders of the Ottoman Empire meant a new financial burden for the state. There were many expenses such as the construction of the lighthouses, the workers to work, the lighthouse guards and the officials. A commission convened at the Treasury of Hassa had decided to purchase a lantern duties in order to cover all these expenses. Thus, almost all the expenses related to lighthouses would be covered by this new tax. Therefore, 78% of the lantern tax was transferred to the Lighthouses Administration and 22% to the state treasury. However, in 1899, these rates were changed and tax revenues were shared as 50%.

A tax per ton was determined for ships to pass through the Straits, the Mediterranean and the Black Sea. The increase in maritime traffic over time, the development of ships, and the fact that they carried more Cargo meant that the taxes to be collected from the ships passing through these areas would increase even more. It would be an important source of income for both the Lighthouses Administration and the Ottoman Empire. However, while almost all kinds of taxes increased over time in the Ottoman Empire, the lantern taxes did not change at all. This caused the incomes not be able to meet the expenses and even Money to melt in the face of inflation. In addition, the maritime traffic density in some lighthouses was very low and taxes could not cover the expenses of the lighthouses. In order to prevent such situations, a new regulation was made in 1879 and Lighthouses Taxation Instruction was published. Only in the last quarter of the 19th century, the tonnage of ships passing through the Ottoman lighthouses increased by 52%. In 1893, a total of 25,033,933 tons of ships passed through the Ottoman lighthouses by paying 20,059,490 kurus taxation.

The increase in the number of the lighthouses in the Ottoman Empire led to the formation of a new civil service class. The lighthouse officers would work in the lighthouses wearing uniforms of the Ottoman navy, and work on behalf of the Ottoman government. However, only some of these officials could be determined by the Ottoman State.

Besides the lighthouse officers, there were also lighthouse guards. The most important job of these people who worked at the lighthouse was to keep the lighthouse constantly burning. Therefore, immediately after the establishment of the Lighthouses Administration, officers were appointed to various regions such as Kos, Rhodes, Samos, İzmir and Beirut. Lighthouse officers were not allowed to do anything but their jobs. A situation in Kos shows how important the job of the lighthouse officer is. The number of the workers in road construction on the island was insufficient. For this reason, they wanted to employ people in various civil servants temporarily and speed up the construction. Only lighthouse officers were not allowed from the central administration.

It is quite difficult to find information about lighthouse officers and guards. However, thanks to the yearbooks we can reach some information. The lighthouse officers whose names we could identify were mostly non-Muslims. Officer Estimati/Istimati Effendi was working with two guards named Dimitri and Yorgi. Estimati/Istimati Effendi, who continued his job until 1896-97 (1314), left his service to Yorgi Effendi on that date.

In Kos, Dimitraki Effendi was the first lighthouse officer whose record we could find in 1893-94 (1311). The next year, Abdullah and Dimitraki, the lighthouse and bazaar keepers accompanied him. The first Muslim lighthouse officer Raif Effendi was appointed in 1898-99 (1316). He left his job as a lighthouse officer for two years to Kiryako Effendi.

Lighthouses were generally built outside the settlements and by the sea, in suitable areas. With its lights, it guided the ships passing through the sea and helped them determine their routes. However, the sea could make the areas in front of the lighthouses shallow with the waves. This situation could have very dangerous consequences for ships. Passing by the lighthouse in Kumburnu/Kos, the captain of the Austrian Loyd Company reported that such a situation had occurred and that the front of the lighthouse was full of sand. The captain wanted to determine the shallow area by placing a pontoon here. The Ottoman authorities immediately took action and investigated. As a result of the investigation, they reported that in the thirty-five years between the date the lighthouse was built and the year 1900 when the complaint was made, this area was filled only three meters that it would not pose a danger and that there was no need for measures such as pontoons.

A similar situation was conveyed to the Ottoman Empire by the Russian Embassy in a short time like seven months. However, this time, it was requested not to put a pontoon, but to change the location of the lighthouse. Although the Ottoman state conducted an investigation seven months ago, it started an investigation again and reported that there was no change. In addition, it was stated that there is a safe enough passage area for ships, since there is a lighthouse on the island of Kalymnos right across.

Another complaint was about corruption. In 1889, lighthouses were to be built again in Kataviye Village of Rhodes and İncirli island of Kos. The cost of the lanterns was calculated as 60 thousand kurus however according to the claims of Yorgi Nikolai of Rhodes and his friend, the construction of the lanterns was given to Monsieur Bodun for 75 thousand kurus. As a result of the investigation, it was revealed that there was no irregularity and the tender was left to Monsieur Bodun.

When thinking of the lighthouses, the first thing that comes to mind is naturally the sea and it is thought to guide ships. However, lanterns are a guide for planes as well as ships. Therefore, in times of war, lanterns were turned off to prevent night-flying aircraft from detecting regions and collecting information. When the Balkan War broke out, this method was applied and extinguished in the lighthouses on Kalymnos. The lanterns were turned off until the end of the war and were lit again after the war. During this period, lighthouse duties were not taken from foreign ships during war periods, as the lighthouses did not show the way for the ships.

**SMALL-STATE POLITICS AND ALLIANCES: AN ANALYSIS OF ARMENIA-NATO PARTNERSHIP
UNTIL THE VELVET REVOLUTION***

Oğuzhan ÖZDEMİR

Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
oguzhanozdemir@atauni.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-9986-3492

Makale Geliş Tarihi: 29/05/2023

Makale Kabul Tarihi: 14/06/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Özdemir, O. (2023). Small-state politics and alliances: An analysis of Armenia-Nato partnership until the velvet revolution. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 49-65.

Abstract

The primary aim of this study is to examine small states' politics of alliances in the case of Armenia-NATO relations. In this context, this article also identifies several approaches for explaining the foreign policies of small states within the framework of International Relations (IR) literature, with a specific focus on the case of Armenia. The initial sections of this article delve into the definition and characterization of small states, as well as evaluate the theoretical discussions that highlight the significance of both domestic and international factors in the decision-making process. This study scrutinizes the foreign policy of Armenia, thereby shedding light on the processes that pave the way for the Armenia-NATO partnership. Subsequently, this study argues that the Armenian way of alliances can only be understood by analyzing both internal and external factors combined. While the paper indicates that Armenia-NATO relations have not fundamentally transformed the entire context of Armenian foreign policy, it reveals that this growing partnership has created certain opportunities and constraints for both parties involved.

Keywords: *Small-state, foreign policy, alliances, Armenia, NATO*

**KÜÇÜK DEVLET POLİTİKALARI VE İTTİFAKLAR: KADİFE DEVRİM ÖNCESİ DÖNEMDE
ERMENİSTAN-NATO İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ**

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, küçük devlet kavramı içerisinde değerlendirilen uluslararası aktörlerin ittifak politikaları ile karar verme süreçlerini Ermenistan örneğinde incelemektir. Bu bağlamda, bu makale aynı zamanda Uluslararası İlişkiler literatürü çerçevesinde küçük devletlerin dış politikalarını açıklama amacındaki çeşitli yaklaşımları ele almakta ve

---

* - Bu makale Oxford Brookes Üniversitesi, İnsan ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından 4 Aralık 2015 tarihinde kabul edilen "Small States in Alliances: An analysis of Armenia-NATO partnership" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

- Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

değerlendirmektedir. Bu makalenin ilk bölümleri, küçük devletlerin tanımını ve özelliklerini ele alırken, sonraki bölümler karar verme sürecinde hem ulusal hem de uluslararası ölçekteki faktörlerin önemini vurgulayan bir çerçeve oluşturmakta ve Ermenistan'ın ittifak politikalarının anlaşılması açısından hem iç hem de dış faktörlerin birlikte analiz edilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Bu çerçevenin anlamlandırılması amacıyla ampirik bir örnek olarak Güney Kafkasya'ya odaklanan bu çalışma, Ermenistan'ın dış politikasını incelemekte ve böylece çoğunlukla göz ardı edilen bir ilişki modeli olarak Ermenistan-NATO ortaklığına ışık tutmaktadır. Tarihsel süreçteki ittifak arayışlarını değerlendiren bu makale Ermenistan-NATO ilişkilerinin Ermeni dış politikasının temel olarak değiştirmedeğini gösterirken, bu gelişen ortaklığın her iki taraf için de bazı fırsatlar ve kısıtlamalar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Küçük-devlet, dış politika, ittifaklar, Ermenistan, NATO*

Introduction

The study of small states is a relatively young but important subfield of International Relations (IR), especially when it comes to describing how the international system works. Traditionally, the international relations discipline overlooked the importance of small actors in global politics, with great power politics dominating the literature. Following the Cold War, there has been a shift in international politics from a bipolar system to a unipolar one, leading to a recognition of the increasing importance of small-state studies. Steinmetz and Wivel (2010) identify three factors that contribute to the growing importance of small-state studies. First, the post-Cold War period witnessed the emergence of a unique hegemony led by the United States, which has rendered other states relatively ineffective and small in comparison. Second, in contrast to the Cold War era, small states now play a much more significant role in IR, particularly in economic and bilateral diplomatic affairs, while also possessing the capacity to ensure their own national security. Finally, small states constitute the majority of states within the international system and are active participants in international organizations such as the United Nations, NATO, OECD, and the European Union (Steinmetz & Wivel, 2010, pp. 8-9).

Armenia serves as a compelling case study exemplifying the characteristics of a small state. In both external and internal contexts, the state has grappled with vulnerabilities. As a post-Soviet country, Armenia holds significant geopolitical importance within the Caucasus region. Primarily, Armenia finds itself located in a region marked by conflicts. Since its independence, Armenia has been confronted with border disputes with Azerbaijan, another post-Soviet state. Additionally, historical enmity with Turkey persists due to various reasons. Notably, Russia has emerged as an indispensable ally for Armenia, exerting a dual impact on Armenian foreign policy. Armenia also provides valuable insights into the systemic constraints experienced by small states in the post-Cold War era. During the Cold War, states were compelled to align themselves militarily with one of the global superpowers. In the post-Cold War period, Armenia has maintained close ties with Russian military establishments, primarily due to regional realities. Meanwhile, NATO has initiated an enlargement project targeting Eastern Europe and the Caucasus. Armenia engaged in negotiations with NATO and participated in the organization's international peacekeeping operations while refraining from pursuing permanent membership. NATO has also served as a tool to enhance Armenia's relations with the European Union, although Russia remains its principal partner.

By undertaking this endeavour, the paper seeks to present a compelling argument that elucidates the primary motivation behind Armenia-NATO relations. Within this framework, the central objective of this study can be defined as an examination of Armenia's decision-making

process regarding alliance formations and an analysis of its deepening partnership with NATO. To achieve these objectives, this article draws upon the secondary data provided in the IR and regional studies literature on small states, and Armenian studies. To shed light on the factors influencing foreign policy and decision-making processes, official documents and reports are gathered, specifically targeting the tendencies of the Armenian Diaspora and domestic bureaucratic-military elites who have the power to shape the direction of Armenian foreign policy.

What is a small state and why are they important?

The classification of states within the realm of international relations poses certain challenges, primarily stemming from the definition and identification of states deemed 'small' in the international system. The difficulties lie in measuring the dimensions of power and the ongoing debates surrounding the conceptualization and interpretation of relevant data. Moreover, different theoretical perspectives offer conflicting explanations regarding the dimensions of the definition and the nature of the international system.

Another crucial aspect of this classification pertains to the identification of factors that should be considered, encompassing both quantitative and qualitative elements. The qualitative elements involve a state's material resources. According to Steinmetz and Wivel (2010), small states are delineated in terms of their capabilities, encompassing the possession or lack of power resources in absolute or relative terms. These capabilities are typically gauged through factors such as population size, GDP, military expenditure, and so forth (Steinmetz & Wivel, 2010, p.5). In general, small states are believed to have a population of around 10 to 15 million (Armstrong & Read, 2003). Additionally, vulnerability emerges as another characteristic of small states, which can arise from both geographical location and economic factors (Cooper & Shaw, 2009, p. ix). Steinmetz and Wivel (2010, p. 7) posit that the notion of smallness can be delineated by examining the relationship between a state and its external environment, thereby establishing a defining characteristic. Furthermore, Mehdiyeva (2011, p. 17) asserts that a state's geographical circumstances can serve as an additional indicator of smallness, particularly when it is encompassed by great or middle powers within the regional complex. Although measuring smallness remains a problematic endeavour, GDP rates, population size, and geopolitical considerations will continue to be used in this study since they are defined as typical characteristics of a small state.

Small-states, theories, and geopolitical considerations

IR scholars have taken different approaches to find the best explanation for their case studies on small states' foreign policy. One of the main determinants of small-state studies is the level of analysis problem (Carlsnaes, 2007, p. 15). While most studies on small states have taken the impacts of systemic influences as certain, there is an increasing tendency among the new generation of small-state studies to work with *innenpolitik* (domestic political) factors in foreign policy. On the other hand, the traditional realist perspective does not pay too much attention to the influences of domestic factors on the decision-making process. Instead, most IR theorists have focused on the effects of the international system based on Waltz's (1959) Third Image analysis (Zakaria, 1998, p. 178). However, the relationship between domestic influences and the international system is complex and vague.

Innenpolitik approaches emphasize that a state's behaviour in foreign policy is a result of domestic sources, and the international system is not accepted as an important level of analysis. According to Braveboy-Wagner "classic liberal approaches analyzing domestic intergroup competition and the aggregation of societal interests are far more relevant than structural

explanations" (2007, p. 3). Foreign policy is a tool to achieve domestic interests, and the details of political systems, economy, and social systems are important for foreign policy analysis (Braveboy-Wagner, 2007, p. 4). Cooper and Shaw (2009, p. 9) also criticize the existing small-state literature as overly state-centric. They argue that the 'vulnerability' problem and some domestic dynamics may be more effective than structural factors (Ibid).

In the realm of small-state studies, recent contributions have emerged within the constructivist paradigm. For instance, Gvalia et al. (2013) posit that elite ideas hold greater significance than systemic factors. According to the authors, state and individual-level variables assume importance, allowing a small state to opt for balancing rather than bandwagoning, provided that elite ideology is deeply ingrained in the formulation of foreign policy (Ibid, p. 99). Gvalia et al. (2013, p. 100) also emphasize the relevance of two types of elite ideas in alliance policy: those pertaining to the state's identity and those concerning its purpose, and suggest that elite "ideas, identities, and social order preferences" all combined influence small states' foreign policy (Ibid, p. 109).

Institutionalism approaches the politics of small states from a similar perspective. Elman (1995, p. 181) argues that institutionalism is particularly well-suited for the examination of small states, particularly democratic ones, since factors inherent to domestic political institutions have the potential to alter the course of historical developments. The author posits that institutions can shape the struggles between societal and governmental actors (Ibid, p. 182). Simultaneously, these institutions can mediate the interests and capabilities of both state and societal actors (Ibid, p. 182). Within this context, institutionalism facilitates an understanding of governmental relations and the decision-making processes within weak states, shedding light on the variations observed in elite behaviour (Ibid, pp. 181-182). Elman thus offers an institutional perspective on small states and their decision-making processes in foreign policy. Nonetheless, the behaviours of non-institutionalized and peripheral states remain contingent upon their perception of threats and strategies for the balance of power within their respective regions.

Mehdiyeva (2011), however, analyzes the behavioural patterns of small states and provides four distinct strategies that need to be taken into consideration. The first strategy is reliance on international organizations, but small states cannot solely rely on institutions for their securities during emergent international crises, as these institutions may not provide timely assistance (Ibid, p. 20). The second strategy involves pursuing a self-reliance approach in foreign policy. This approach, also known as neutrality, entails small states voluntarily relying on their domestic resources and avoiding formal alliances. Mehdiyeva highlights that neutrality poses challenges, as it is primarily a product of European diplomacy and has not been widely adopted outside of Europe. The effectiveness of neutrality depends on its credibility, and a neutral state must leverage its internal resources to find immediate solutions in its international relations. Additionally, the geopolitical circumstances of a small state can necessitate a shift in its foreign policy approach (Ibid, p. 22). The third strategy Mehdiyeva explores is based on neo-realist assumptions, specifically the concepts of balancing and bandwagoning in alliance formation. According to Mehdiyeva, small states opting for a balancing strategy risk compromising their sovereignty, as a dominant power may exert influence over their foreign policy decisions (Mehdiyeva, 2011, p. 25). Lastly, the author presents the option of strategic manoeuvring as an alternative to neutrality which involves a proactive, vigilant, and highly adaptable approach (Mehdiyeva, 2011, p. 27).

While these approaches present compelling arguments regarding the influence of domestic factors on the politics of small states, they alone are insufficient for fully grasping the

concept of foreign policy. Snyder (1991) asserts that domestic pressures have a greater impact than international pressures when it comes to decision-making by national leaders of great powers (Snyder, 1991, p. 20). Schweller (1992, p. 253) further argues that domestic-level analysis holds greater utility for understanding great powers than small states, as weak states are likely to be more constrained in their foreign policy options. Due to their limited ability to absorb foreign policy mistakes, small states have unique and serious difficulties when it comes to the security dilemma (Jervis, 1978). There is no doubt that certain domestic variables should be acknowledged as key factors. However, small states are also vulnerable to the effects of the international environment compared to great powers. For this reason, small states choose their security policies mostly in response to external security risks at the international, regional, and sub-regional levels (Wivel & Oest, 2010, p. 436).

In contrast to innenpolitik theories in IR, realist scholars have generally overlooked domestic politics and internal factors. Realism, in its broad sense, centers around power dynamics between states and narrates capability as a crucial variable in foreign policy. According to Morgenthau (1968), the capability is the most influential aspect of a state when it comes to ensuring its own national security and sovereignty. The capability affects small states' foreign policies in two different ways. When a state's national interests are at risk, it first affects how that state perceives the situation. Second, it deters other states, regardless of whether they pose a threat.

While realists have different approaches, they often share common assumptions and key concepts (Steans et al., 2010, p. 53). According to Wohlforth (1994), a realist understanding of IR entails sharing principles regarding the state and the international system. For instance, the state is considered the most prominent actor, and individuals or transnational actors are not deemed essential in international relations. Additionally, states exhibit rational behaviour, formulating their policies based on threat perception and objectives (Brown et al., 1995, pp. 18-23). Anarchy, another key assumption of realist approaches, refers to a condition in which no centralized sovereign authority enforces the rule of law. Realists are concerned with anarchy at the international level, where no authority exists above states (Steans et al., 2010, p. 54). The absence of an international governing body pertains to the complex relationships among states. These relationships can involve rivalry and the use of violence, potentially leading to international conflict or influencing alliance-making policies (Grieco, 1990, p. 38).

The importance of power, which might take the form of military or physical power, and its distribution within the international system—commonly referred to as the "balance of power"—is widely recognized by realist authors (Steans et al., 2010, p. 59). Power can deter other actors in the international system from challenging a state's foreign policy. However, the lack of sufficient material power can compel a state to ally with others against the most threatening actor. Thus, "each state is concerned about its relative power in relation to other states, and power politics becomes the most salient characteristic of international relations" (Wivel & Oest, 2010, p. 432). Most states seek to maximize their security and survival prospects through a combination of internal means, such as enhancing their own capabilities through arms build-up, and external means, such as forming or joining alliances with other states (Waltz, 1979). In this context, small states generally pursue material benefits, and these factors influence their alliance policy formation.

The neo-realist perspective on small-state behaviours reflects the distribution of relative power and the balance of threat theory. Neo-realism predominantly focuses on the international system level, paying less attention to domestic factors in foreign policy. This perspective is based on two key tenets: first, that the international system is the most pertinent

level of study, and second, that small states are more likely to align themselves with threatening major powers than to act as a balance on them (Gvalia et al., 2013, p. 103). Furthermore, neorealists contend that states' foreign policy decisions are primarily determined by external threats. Vital (1995) highlights the limited capabilities of small states and argues that their primary concerns revolve around national security, with external threats assuming greater importance than domestic conditions (Vital, 1995, p. 124). According to Walt (1987, p. 17), states can adopt either a balance or bandwagon policy. Balancing policy refers to a state aligning itself with other small or great powers against a prevailing threat, while bandwagoning entails aligning with the source of the threat. Walt (1987) asserts that bandwagoning is more adopted than balancing policy by small states due to their limited capabilities, as they must align with the 'winning side' (p. 29). Braveboy-Wagner (2010) emphasizes that small states often prefer to form alliances with great powers for bandwagoning purposes, while occasionally allying with other small states to balance against another threatening power or choosing neutrality. Similarly, Wivel and Oest (2010) highlight two crucial assumptions regarding small states. First, small states primarily formulate security strategies based on external security threats at the global, regional, and sub-regional levels. Second, in situations where external threats are not decisive, internal threats may become strong, leading a small state to opt for Omni-balance, which involves balancing internal threats through external bandwagoning (Wivel and Oest, 2010, p. 436).

While the realist perspective primarily focuses on great power politics and the behaviour of key actors in the international system, neo-classical realism, and its proponents highlight the significance of an emerging multipolar international system (Zakaria, 2008, pp. 1-5). One key aspect is that neoclassical realism has emerged as an approach specifically designed to analyze a state's foreign policy. While neoclassical realists, like other realist scholars, view states as the primary actors in international politics, they depart from classical realism and neo-realism by acknowledging the importance of domestic variables and elite perceptions in shaping a state's foreign policy (Lobell et al., 2009, p. 20).

Different theoretical frameworks explain small states' options for foreign policy, but their geopolitical setting is equally important, particularly for small states in developing or less developed regions, geography is still a major factor in decision-making. Some small states are located in developed, democratized, and institutionalized regions in the West, and they have different threat assessments compared to those on the periphery. Geographical proximity to regional or superpowers, as well as regional rivalries among small states, can impact their security policies and alliance strategies. Therefore, geography should also be considered in the study of small states, and the foreign policies of these states must be analyzed in relation to their regional circumstances (Handel, 1990, p. 51). Landlocked states, on the other hand, have distinct threat perceptions compared to other states. According to Idan and Shaffer (2011), these states face constraints on their foreign policy options as they need to secure access to infrastructure and facilities in neighboring states to participate in international trade. Small state politics can also vary based on their relationships with great powers since having a strategic location or reserves of natural resources increases the importance of small states (Inbar and Sheffer, 2013). However, proximity to powerful neighbors also makes them more vulnerable. Therefore, small states with similar circumstances may exhibit different behaviors due to the influence of geography and natural resources on their alliance choices. In the following sections, the geopolitical circumstances of a small state will also be tested in the Armenian case.

Armenia as a small state

Armenia is located in a conflict-ridden region, surrounded by regional powers such as Iran, Turkey, and Russia, as well as smaller actors of the international system like Georgia and Azerbaijan. The country has a small economy and a population of almost 3 million in a relatively small geographical area. As a landlocked small state, Armenia suffers from structural and geographical challenges, and border issues and perceives threats from the neighboring countries, such as Azerbaijan and Turkey. On the other hand, Armenia has strong military and economic ties with Russia and Iran. Additionally, Armenia maintains supra-regional relations through partnerships with the EU, NATO, and the US, as well as its kin communities outside, which is known as the Armenian diaspora.

From Independence to 9/11

Following independence, Levon Ter-Petrosyan emerged as the leader of the Republic of Armenia. As the leader of a small and fragile country, Ter-Petrosyan had to contend with external and internal challenges. The Nagorno-Karabakh issue had triggered a series of regional problems. Turkey, another regional state, supported Azerbaijan due to historical, ethnic, and linguistic commonalities with that country (German, 2012, p. 221). Turkey and Armenia already had fragile ties due to the historical enmity and the Nagorno-Karabakh issue further hindered the possibility of reconciliation between Turkey and Armenia. This was followed by a dual blockade of Armenia by Azerbaijan in 1991 and Turkey in 1993 (Papazian, 2006, p. 239). Consequently, this double blockade made Armenia more reliant on Russia for military protection and the preservation of economic interests.

After the collapse of the Soviet Union, Russia became involved in ceasefire negotiations and signed a Treaty of Friendship with Armenia in 1991 (Papazian, 2006, p.239). The Ter-Petrosyan government also signed the Collective Security Treaty (CST) in 1992 and the Treaty of Friendship, Cooperation, and Mutual Assistance in 1997 to benefit from Russian security protection (Ibid). According to German (2012), Armenia perceived that a combination of CSTO membership and Russian support would be adequate in providing the country's security after the first years of independence (German, 2012, p. 221). Meanwhile, the Republic of Armenia also started another partnership with Iran to obtain vital supplies, especially in the energy sector (Petros, 2003, p. 12). Iran's exports to Armenia increased from \$14 million in 1993 to \$125 million in 1996 (Payaslian, 2007, p. 210). Armenia-Iran relations also reflect the regional distribution of power. While Turkey has strong ties with Azerbaijan, Armenia can balance Turkey's military and economic power by improving its partnership with another regional power. Georgia is also a regional partner and holds strategic importance as a northern gateway linked to the Black Sea for Armenia (Galstyan, 2013, p. 2).

On the other hand, Armenia has suffered from structural economical problems inherited from the Soviet era. Although Armenia had a successful and relatively strong economy during the Soviet period, economic deterioration began in 1989 after the earthquake and independence attempts in 1991, and it continued to worsen until 1992 (Sarian, 2006, pp. 194-5). Consequently, addressing the economic problems became the foremost issue for the new government, and the Ter-Petrosyan government pursued a moderate policy in transitioning from a socialist system to a free market economy due to the negative effects of the regional blockade, the lack of carbon minerals, and a weak domestic market (Payaslian, 2007, p. 201). Another step taken to fulfill the country's basic requirements was land reform and privatization initiatives in 1992 (Sarian, 2006, p. 197). However, as a small state, Armenia could not avoid staying under Russian influence, and it had not improved its bilateral relationships with other regional countries or pursued a multilateral foreign policy, unlike its counterpart Azerbaijan, which had strong ties with regional and international powers.

Small-State Politics and Alliances: An Analysis of Armenia-Nato Partnership until the Velvet Revolution

Furthermore, Armenia initiated diplomatic efforts in 1994 with the European states regarding the Karabakh issue. The EU showed interest in Armenian development and democracy projects and aimed to address the Karabakh problem. This improvement had the potential to reduce Armenia's isolation in foreign policy; however, "Yerevan considered relations with Russia of paramount strategic importance, both in the context of bilateral ties and within the Commonwealth of Independent States" (Payaslian, 2007, p. 207). Despite strong opposition from some parts of the Armenian Diaspora, the Ter-Petrosyan government also sought to establish commercial and diplomatic ties with Turkey.

The United States has also shown interest in the Caucasian states due to the geopolitical importance of the region, particularly for transit routes towards the oil-rich Caspian region. Additionally, the US has natural ties with Armenia due to its Armenian population (Zarifian, 2014, p. 505). The Armenian-American community has exerted relatively influential lobbying activities, notably through organizations such as the AAA and ANCA, advocating for the interests of their perceived homeland and its foreign relations with the US. In the early years of independence, the US primarily intended to provide foreign aid to support democracy and development in Armenia and the Nagorno-Karabakh region. Furthermore, Armenia-US relations improved after the US encouraged the three South Caucasus countries to participate in the NATO Partnership for Peace (PfP) program in 1994.

During the second president of the Republic of Armenia, Robert Kocharyan, Armenia had different priorities in its foreign policy. According to Papazian (2006), Ter-Petrosyan was brutally realistic, and refused to embrace 'national romanticism' while Kocharyan approached the most sensitive topics cautiously (p. 242). However, their foreign policy practices and alliances did not progress significantly due to systemic constraints, regional dynamics, and the limitations imposed by existing problems.

New Initiatives in the Post-9/11 Era

Armenian policymakers believed that the post-9/11 interventions by the United States to redesign the Middle East had the potential to alleviate the geopolitical isolation faced by Armenia. Mirzoyan (2010, p. 3) emphasizes that small states like Armenia, Georgia, and Azerbaijan have evolved within the setting of the post-9/11 world from being mere subjects of regional politics to objects, capable of influencing the interests of global actors. Although the Kocharyan government had initiated efforts towards military and economic alliances with the European Union (EU) and the United States, through NATO and Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE), in the late 1990s, concrete actions took place in the early 2000s. The mismatch between Armenian foreign policy's objectives and its capacity, however, presented difficulties in the second decade. In 2004, Armenian military forces participated in Kosovo Force (KFOR) for the first time. Subsequently, the NATO partnership deepened with the Individual Partnership Action Plan (IPAP) in 2004, following bilateral negotiations. However, Armenia's primary concern was to avoid antagonizing Russia, and the country declared that its relations with NATO would not lead to permanent membership.

Another significant initiative, known as football diplomacy, took place between Turkey and Armenia starting in 2009 when Serj Sarkisyan came to power (Kalpakian & Ipek, 2011, p. 308). This initiative aimed to improve Turkish-Armenian relations, and both sides engaged in negotiations to address certain structural issues. In this context, the foreign ministers of both countries signed protocols that were expected to establish diplomatic relations. However, the protocols were failed and eventually withdrawn from both countries' parliaments, putting an end to the endeavor (Minasyan, 2012, p. 3).

Armenia's alliance policy was shaped by significant regional developments. For instance, the 2008 Georgian-Russian War highlighted Russia's determination in its neighboring region. It became evident that the US, EU, and NATO could not stop the Russian offensive only with diplomatic support (Shafee, 2010, p. 185). After the 2008 war, many post-Soviet states understood that Russia retained significant power and that they did not choose to rely heavily on the West for their defense (Shafee, 2010, p. 185). As a result, Armenia found itself once again isolated in the region, maintaining close ties with Iran and Russia, while also holding memberships in key international organizations such as the United Nations (UN), International Monetary Fund (IMF), and World Trade Organization (WTO) (Payaslian, 2007, p. 224).

External Dynamics of the Armenian Foreign Policy

To engage in international trade, landlocked states must gain and maintain access to the facilities and infrastructure of their neighbors, as well as transit through those states with their products, and the alternatives available to landlocked states for foreign policy are severely limited (Idan & Shaffer, 2011, p. 241). In the Armenian case, its relatively precarious position within the international system and its constrained material power capabilities within the regional power dynamics have had a significant impact on its foreign policy. Armenia has struggled to diversify its foreign policy and lessen its reliance on Russia in spite of the chances provided by the international system since its independence, which is a result of both territorial and international restrictions. Its geographical isolation constitutes one of the primary determinants of Armenia's foreign policy.

At the international level, Armenian foreign policy is primarily driven by regional security concerns, with the Nagorno-Karabakh issue being the most influential factor. Although Armenia established a strong sense of sovereignty in the post-Cold War era (Mirzoyan, 2010, p. 8), its foreign policy options have been constrained by the fear of national security threats. The regional conflict with Azerbaijan has shaped Armenia's alliance policy at the regional and international levels. Russia has played a protective role in Armenian foreign policy, particularly against threats perceived from Turkey and Azerbaijan. However, Armenia faces a significant dilemma in its relations with Russia. On one hand, Armenia's defense doctrine aims to develop the capacity to independently confront and win wars with Azerbaijan. On the other hand, there is a strong need for alliances with at least one regional power to neutralize the threat from Turkey (Mirzoyan, 2010, p. 21). According to Mirzoyan (Ibid), only Russia is interested in and capable of playing such a role in the foreseeable future.

The ongoing conflict and dispute with Azerbaijan have significantly impacted Armenia's regional relations with neighboring states such as Iran, Turkey, and Georgia. As German (2012) argues, the ongoing dispute over Nagorno-Karabakh has polarized regional powers, with Russia supporting Armenia and Turkey's strategic partnership with Azerbaijan, thereby dividing the region into two opposing blocs (p. 223). The opposition between regional states has compelled Armenia to ally with Russia for its military and economic partnerships. Following the collapse of the Soviet Union, NATO and other pro-Western international organizations have initiated efforts to engage with the Southern Caucasus region and negotiate their integration into the pro-Western security system. In this context, Armenia established partnerships with NATO, particularly in cooperation with peacekeeping operations. However, Armenia maintained a cautious approach to avoid antagonizing Russia, and its cooperation with NATO did not progress further. While Azerbaijan and Georgia, the other post-Soviet Caucasian states, expressed their intentions to integrate with NATO, Armenia opted to maintain its security through the Russian-led Collective Security Treaty (Shahnazaryan, 2006, p. 355).

Small-State Politics and Alliances: An Analysis of Armenia-Nato Partnership until the Velvet Revolution

The relations between Azerbaijan and Armenia are based on regional competition between the two post-Soviet countries. Armenia sees Azerbaijan as a greater threat due to its expanding international status. Based on the World Bank data, Azerbaijan, which has a population of 10 million, produced \$54 billion in GDP, whereas Armenia, which has a population of only 3 million, generated about \$14 billion (World Bank, 2021). Azerbaijan's rich oil and gas reserves in the Caspian region make it more attractive to the international system and major powers. Moreover, Azerbaijan's oil-dependent economy holds significant importance for U.S. regional policy. Furthermore, Azerbaijan's economic growth enables greater military investment (German, 2012, p. 218). As a result, Armenia's perception of threat is greatly influenced by this competition.

Armenia had no diplomatic or direct economic relations with Turkey until recently. In the first phase of the independence of Armenia, there were attempts to improve political relations between the two countries, but these efforts failed due to the status of Nagorno-Karabakh and the conflictual historical narratives between both countries. The disagreement deepened when the Nagorno-Karabakh conflict became increasingly militarized in 1992 (Mirzoyan, 2010, p. 67). Historically, Armenia has been a subject of competition between Russia and the Ottoman Empire, and during the last century of the Ottoman Empire, Russia became the 'protector' of the Armenian people (Ibid, p. 53). Consequently, the regional conflict with Azerbaijan and the regional competition between Turkey and Russia have had a negative impact on Turkey-Armenia relations.

Armenia's relations with Iran are another outcome of the Nagorno-Karabakh conflict. Faced with blockades from Turkey and Azerbaijan, Armenia had to diversify its economic partners to reduce its reliance on Russia. While Armenia did not have a military alliance with Iran, it is a strong economic partner in terms of foreign trade. Armenia imports approximately 600,000 tons of goods from Iran each year, constituting almost 5% of its total imports until recently (Zarifian, 2008, p. 133). Additionally, Armenia relies on Iran for a significant portion of its energy needs. However, these relations have posed challenges for Armenia's relations with the United States, particularly due to the U.S. embargo on Iran over its nuclear aspirations. According to Zarifian (2009, p. 385), Armenia cannot afford to maintain strong relations with both the U.S. and Iran together.

The internal dynamics of the Armenian Foreign Policy

In the post-Soviet era, Armenian political leaders were not independent from historical realities that are embedded in Armenian national identity. Soviet legacy and Russia's position as a historical 'protector' have shaped the leader's perception of national interests. According to Mirzoyan (2010) Armenian political and strategic identity is bound by issues motivated by its history with Turkey and Azerbaijan (Mirzoyan, 2010, p. 176). Furthermore, Borshchevskaya (2013, p. 103) stresses that "many Armenian elites –both in Soviet Armenia and the Diaspora– believed that loss of independence under the Soviet yoke and the absence of democracy it entailed was an acceptable and perhaps even a welcome price to physical security from 'pan-Turkism'. Ultimately these historical problems reflected leaders' perception of national security choices. In the first years, Ter-Petrosyan aimed to dispel these traditional security perceptions (Mirzoyan 2010, p. 176). However ongoing territorial dispute with Azerbaijan affected his political decision on the matter of national security. Ter-Petrosyan personally played an important role in the Karabakh movement (Minasyan, 2012, p. 2) and the militarization of the country's foreign policy had inspired him to seek a nationalist course of action. During the Kocharian government, the foreign policy of the new ruling elites was based on a more nationalist approach. According to Papazian, though these two kinds of elites were different in

personality and image, they both had similar ideological concerns (Papazian, 2006, p. 236). Consequently, both leaders assumed that Armenia's national interest necessitate a closer partnership with Russia either militarily or economically. Serzh Sarkisian, who also has Nagorno-Karabakh origin, became the third president of Armenia in 2008. Sarkisyan's government pursued a dual approach to foreign policy. On one hand, like his predecessors, Sarkisyan emphasized the importance of Russia as a provider of national security (Mirzoyan, 2010, p. 166). On the other hand, he sought to normalize relations with Turkey. Above all, all three presidents of Armenia aimed to improve negotiations with international organizations based on their perceptions of national interests. However, these initiatives faced constraints from internal elite groups, diaspora communities, and external environmental security concerns.

The influence of Russia on Armenian politics can be seen as another determinant of foreign policy. Due to its shared history with the Soviet Union, Russia has significant advantages in Armenian domestic affairs. The Russian language continues to hold importance in the post-Soviet era as Armenians seek to maintain connections with the broader world (Kaeter, 2004, p. 39). Moreover, the Soviet years produced their own military and bureaucratic elites. Even under Ter-Petrosyan's rule, when new nationalist elites emerged, many major enterprises were still led by directors from the Communist era (Herzig & Kurkchian, 2005, p. 168). Additionally, Armenia's double blockade by Azerbaijan and Turkey limited the ability of the new Armenian elites and businesses to engage effectively in regional and international trade, leading to a reliance on economic ties with Russia.

The diaspora is another domestic force that has some impact on Armenian foreign policy. Despite being a small state, Armenia has one of the largest and most influential diaspora groups worldwide. While Armenia's population is now around 3 million, the total Armenian population living around the world is estimated to be 7-8 million (Baser & Swain, 2009, p. 52). The diaspora serves as a natural representative of the Armenian state, and under blockade conditions, these diaspora groups have acted as diplomatic tools and provided economic assistance to their nation-state. However, these groups can also limit Armenian foreign policy due to their divergent approaches and agenda from the homeland, and diaspora groups strongly criticized policymakers due to their differing perspectives on the relations with Turkey (Ibid, p. 61). Regarding the most recent conflicts in Karabakh, the political opposition to Turkey held by the diaspora's political wings and supported by lobbying organizations (Üstün, 2023, pp. 97-101) has been a significant barrier to Turkish-Armenian collaboration in the region.

Armenia-NATO partnership

During the Cold-War era, NATO was created as a security organisation that is controlled by the U.S. and European countries against to Warsaw Pact. However, following the fall of the Soviet Union, the alliance started a number of enlargement projects with post-Soviet nations, including Russia, but they did not progress. Russian views of NATO are hostile, according to Brzezinski (2009, p. 16), and "are motivated by historical anger of the Soviet defeat in the Cold War and by nationalist antagonism to NATO's expansion".

In the post-Cold War era, NATO and its largest member states have argued that the post-Soviet states' membership would lessen their perceptions of threat and facilitate their democratic transition and security-sector reform, giving Russia helpful, stable neighbors (Charap and Troitskiy, 2013, p. 52). In contrast to NATO enlargement in post-Soviet countries, Russia sought to counter this in its near geography, strengthening collective security arrangements in post-Soviet Eurasia under its own leadership, especially through the Collective Security Treaty

Organisation (CSTO), along with a variety of bilateral security agreements with Armenia, Belarus, Uzbekistan, and Ukraine (Ibid, p. 52).

NATO underwent changes in the post-Cold War era, and with the fall of the Soviet Union, it began to have relations with the South Caucasus region, including Armenia. Priego (2008, p. 50) identifies two sets of partner countries in the region: those interested in full NATO membership, such as Georgia, and those interested in maintaining cooperation with the alliance without seeking membership, like Armenia. Armenia's partnership with NATO through the Partnership for Peace (PfP) program started in 1994, and the Armenian mission to NATO was established in 1997 (Petros, 2003, p. 13). This cooperation covered various areas, including defense policy and strategy, military education, civil emergency planning, national defense research, language training, military exercises, and peacekeeping (Ibid). Armenia's involvement with NATO further expanded when it joined the Kosovo Force (KFOR) in 2004. In the aftermath of the 9/11 attacks, Armenia saw an opportunity to diversify its international politics and reduce its reliance on Russia by engaging with the United States and France. However, this did not imply a radical shift in Armenia's security policy, as it maintained its strategic relations with Russia while seeking stronger ties with other global powers (Priego, 2008, p. 55).

Armenia's Defense Minister Serzh Sarkisian declared that Armenia intended to participate in all peace and security initiatives, leading to high-level meetings between NATO and Armenia representatives. In 2009, Armenia contributed military support to the International Security Assistance Force (ISAF) in Afghanistan, and bilateral negotiations with NATO have continued since then. However, Armenia has made it clear that it does not aspire to permanent NATO membership. According to Priego (2008, p. 50), Armenia does not perceive NATO as more conducive to its national security, primarily due to the Alliance's stance against its key ally, Russia, and the role played by Turkey, which is seen as a source of threat, within NATO (Ibid). Unlike Georgia, which has ambitious goals for full membership, Armenia does not see it as necessary to deter its neighbors or adversaries, as that task is reserved for Russia (Ibid, p. 51). Consequently, Armenia believes that its membership in the CSTO and the support it receives from Russia are sufficient to safeguard its security interests (German, 2012, p. 221).

An Analysis of the Armenia-NATO Partnership

In the first decade after independence, international systemic factors played a significant role in Armenia's foreign policy decisions. The Nagorno-Karabakh conflict was a major determinant of Armenian alliance policy, and it had a negative impact on NATO-Armenia relations. Armenia's security interests and NATO's potential benefits were in contradiction, as the major partners of the alliance, such as Turkey, posed a threat to Armenian foreign policy. Additionally, forging a security alliance with NATO could antagonize Russia, which served as Armenia's main security provider (Petros, 2003, p. 2). However, in the second decade, there was a shift in Armenia's foreign policy, especially after the 9/11 attacks and the US interventions in Iraq and Afghanistan. The increased interest of NATO and the US in the Caucasus region, as part of the US' intentions in the Middle East, presented an opportunity for Armenia to diversify its international relations and decrease its overreliance on Russia. Armenia began to soften its historical aversion towards NATO, and the alliance pursued a flexible policy towards Armenia, taking into account its strong relations with Russia and avoiding forcing it into a zero-sum choice (Priego, 2008, p. 52). The 2008 Georgian-Russian war had implications for the partnership between Armenia and NATO. It demonstrated that verbal support from the US and NATO did not provide a fully secure climate in the South Caucasus, and Russia was willing to use force to assert its influence in the region (Shafee, 2010, p. 185). Overall, environmental factors such as the Nagorno-Karabakh conflict, proximity to great powers, and limited capacity have shaped and

constrained Armenia-NATO relations. The choices made by Armenia in this partnership are influenced by its perceived threats and security interests, and the state acts in accordance with its material benefits. In other words, the conflict, the presence of major powers in the region, and Armenia's limited capacity are the main determinants of the NATO-Armenia partnership.

Domestic Level

The domestic roots of Armenian foreign policy in the early years of independence were strongly influenced by the capability problem and the regional conflict in the South Caucasus. Armenia's dependence on Russia and its isolation from regional economic and strategic developments compelled Armenian leaders to maintain their military alliance with Russia. Additionally, Armenian leaders, such as Ter-Petrosyan, believed that cooperation with an organization in which one of its enemies (Turkey) was a major actor would not be feasible (Priego, 2008, p. 52).

Under the Kocharian government, Armenia decided to increase its involvement in PfP exercises, indicating a growing interest in relations with NATO. The motivation behind this decision was to diversify Armenian foreign policy and benefit from NATO's dominant position in order to enhance the effectiveness of their foreign policy. However, systemic and regional constraints continued to limit Armenia's ability to pursue an independent policy toward NATO. For example, in 2004, Kocharian refused to attend the NATO summit in Istanbul due to the tension between Armenia and Turkey.

During the Sarkisyan government, Armenia continued its relations with NATO. Sarkisyan aimed to decrease Russian influence on Armenian politics and establish diplomatic relations with Turkey, an important NATO member. The 2008 Georgia-Russia war had a negative impact on Armenian regional perceptions, particularly on the economy, as Georgian ports served as Armenia's main gateways to foreign trade. Sarkisyan's government also recognized that NATO would not be a rational choice for alliance due to Russia's resistance to sharing its former territory with another alliance formation (Shafee, 2010, p. 185).

The Armenian Diaspora can be seen as another domestic variable in NATO-Armenia relations. The Armenian diaspora spread throughout the world, including politically active and educated Armenians integrated into American and European economic, social, and political life. According to Kotanjan (2004), these diaspora groups have played a role in promoting Western liberalism and democracy, potentially acting as a bridge between Western security alliances and Armenia due to their orientation towards those systems.

Opportunities and Constraints

The functions and potential benefits of NATO have been a subject of discussion. Some argue that NATO has contributed to democratization and positive trends among its member states, promoting reform in the military and strengthening democracy. NATO enlargement projects can also contribute to regional political order and co-opt younger generations into Western norms and perspectives. However, in the case of Armenia, as it does not seek full NATO membership, the direct impact on democracy may be less significant. Nonetheless, participation in NATO's PfP and IPAP projects could still influence national institutions, such as military education, national defense research, and language training cooperation.

Another potential benefit of Armenia-NATO relations is increased effectiveness in international affairs through negotiations and participation in peacekeeping operations. This can also serve as a means to establish ties with Western countries and strengthen Armenia's arguments on issues such as Nagorno-Karabakh. Armenia-NATO relations can also be seen as an attempt to engage in soft balancing against Russia. While Armenia does not seek NATO

membership, utilizing another military alliance as a foreign policy tool can help reduce Russia's excessive influence in the South Caucasus and allow Armenia to play a more independent role in foreign policy decisions.

However, it is important to consider that Armenia's partnership with NATO and its potential membership may create regional security challenges in the South Caucasus. The 2008 Georgian-Russian war demonstrated that circumstances of war can occur unpredictably, and military alliances with the West do not always guarantee desired outcomes. In summary, while Armenia-NATO relations offer potential benefits such as influencing national institutions, increasing international effectiveness, and soft-balancing against Russia, they also present regional security considerations and uncertainties in times of conflict.

A shift?

Armenia faces specific constraints in the regional context, and its foreign policy decisions are influenced by the balance between regional interests and threats. It was argued that the Armenia-NATO partnership can not refer to any significant shift in Armenian foreign policy. This opinion is supported by a number of factors, including the fact that, despite Armenia's efforts to diversify its foreign policy, Russia continues to play a major role in both internal and external decision-making processes. Armenia is a small state and cannot bear the costs and risks of joining any military alliance that would be seen as a rival to Russia. Armenia pursued a solid military partnership with Russia and joined the CSTO because of the unresolved and heavily militarized Nagorno-Karabakh problem. Armenia also has a Russian airbase on its soil, underscoring the significance of its alliance with Russia. Second, there has not much public support for a NATO relationship. While Armenian elites and politicians express interest in working with NATO, this is not enough to significantly alter Armenian security policy on its own. Armenia's stance on NATO has greatly influenced by internal variables, such as public opinion and prevalent views. In summary, despite some initiatives and interactions between Armenia and NATO exist, the partnership has not resulted in a fundamental shift in Armenia's security alliance policy. Armenia's strong reliance on Russia and the absence of substantial domestic support for NATO partnership contribute to the limited impact of the relationship on Armenian security decisions.

Conclusion

This paper aimed to investigate Armenia's foreign policy decisions and its alliances as a small state. It is argued that the foreign policy of a small state can only be comprehended through a combination of internal and external factors. While it is not asserted that domestic factors are the sole determinants of foreign policy, they are considered intervening variables in the decision-making process throughout the article.

The initial sections of the paper focused on discussing the concept of a small state and theoretical approaches. It is posited that the capabilities, vulnerabilities, and geopolitical locations of small states are principal determinants of their foreign policy. Subsequently, the study analysed Armenian foreign policy to identify the factors that have shaped the continuity or change in its foreign policy. It was argued that external security concerns were significant, while the views of leaders and the perceptions of elites also played a crucial role in influencing Armenian foreign policy decisions. Based on these, the politics of NATO-Armenia relations was examined, and it is argued that these initiatives should not be viewed as indicative of a shift in Armenian foreign policy. Furthermore, it is asserted that Armenia faced environmental security challenges that constrained its ability to change its foreign policy, given their impact on policymakers and influential figures in foreign policy decision-making.

Bibliography

- Armstrong, H. W. & Read, R. (2003). The determinants of economic growth in small states. *The Round Table*, 92(368), 99-124.
- Baser B & Swain A. (2009). Diaspora Design Versus Homeland Realities. *Caucasian Review of International Affairs*, 3(1), 45-62.
- Borshchevskaya A. (2013). Armenia's Choice: Russia or the EU? *Turkish Policy Quarterly*, 12(1), 95-107.
- Braveboy-Wagner, J. (2007). *Small states in global affairs: The foreign policies of the Caribbean Community (CARICOM)*. Springer.
- Braveboy-Wagner, J. (2010). Opportunities and limitations of the exercise of foreign policy power by a very small state: the case of Trinidad and Tobago. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(3), 407-427.
- Brzezinski Z. (2009). An agenda for Nato: Toward a global security web. *Foreign Affairs*, 88(5), 2-12
- Carlsnaes, W. (2007). How Should We Study the Foreign Policies of Small European States? *Nação e Defesa*, 118(3), 7-20.
- Charap S. & Troitskiy M. (2013). Russia, the West and the Integration Dilemma. *Survival*, 55(6), 49-62.
- Cooper, A. & Shaw, T. (2009). *The diplomacies of small states*. Palgrave Macmillan.
- Cornell S. (2001). *Small nations and great powers*. Curzon.
- Elman M. (1995). The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard. *British Journal of Political Science*, 25(2), 171-217.
- Galstyan N. (2013). The main dimensions of Armenia's foreign and security policy. *Norwegian Peacebuilding Resource Centre*, 1-4.
- German T. (2012). The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2), 216-229.
- Grieco, J. M. (1990). *Cooperation among nations: Europe, America, and non-tariff barriers to trade*. Cornell University Press.
- Gvalia G, Siroky D, Lebanidze B & Iashvili Z. (2013). Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States. *Security Studies*, 22(1), 98-131.
- Handel M. (1990). *Weak states in the international system*. F. Cass.
- Herzig, E. & Kurkchyan, M. (2005). *The Armenians*. Curzon.
- Idan A & Shaffer B. (2011). The Foreign Policies of Post-Soviet Landlocked States. *Post-Soviet Affairs*, 27(3), 241-268.
- Inbar, E., & Sheffer, G. (2013). *The National Security of Small States in a Changing World*. Routledge.
- Jervis R. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.

Small-State Politics and Alliances: An Analysis of Armenia-Nato Partnership until the Velvet Revolution

- Kaeter, M. (2004). *The Caucasian republics*. Facts On File.
- Kalpakian J & Ipek V. (2011). The Turkish-Armenian Rapprochement Processes: A Case Study Approach. *Digest of Middle East Studies*, 20(2), 291-321.
- Kotanjian H. (2004) Armenian Security and U.S. Foreign Policy in the South Caucasus. *Connections: The Quarterly Journal*, 03(2), 15-32.
- Lobell, S., Ripsman, N. & Taliaferro, J. (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. Cambridge University Press.
- Mehdiyeva N. (2011). *Power games in the Caucasus*. I.B. Tauris.
- Minasyan S. (2012). Domestic Dimensions of Armenia`s Foreign Policy. *PONARS Eurasia Policy Memo*, 209, 1-5.
- Mirzoyan, A. (2010). *Armenia, the regional powers, and the West*. Palgrave Macmillan.
- Morgenthau H. (1967). *Politics among nations*. Knopf.
- Papazian T. (2006). From Ter-Petrossian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991-2003. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 14(2), 235-251.
- Payaslian, S. (2007). *The history of Armenia*. Palgrave Macmillan.
- Peimani, H. (2009). *Conflict and security in Central Asia and the Caucasus*. ABC-CLIO.
- Petros T. (2003). Evolution of Armenia`s Foreign Policy. *International Policy Research Group*, 13(3), 1-17.
- Priego A. (2008). Nato Cooperation Towards South Caucasus. *Caucasian Review of International Affairs*, 2(1), 50-57.
- Rose G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Pol*, 51(1), 144-172.
- Sarian, A. (2006). Economic Challenges Faced by the New Armenian State. *Demokratizatsiya*, 14(2), 193-221.
- Schweller R. (1992). Domestic Structure and Preventive War: Are Democracies More Pacific? *World Politics*, 44(02), 235-269.
- Shafee F. (2010). New Geopolitics of the South Caucasus. *Caucasian Review of International Affairs*, 4(2), 184-186.
- Shahnazaryan D. (2006). The South Caucasus: Problems of Stability and Regional Security. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 14(3), 355-360.
- Snyder J. (1991). *Myths of empire*. Cornell University Press.
- Steans J, Pettiford L and Diez T (2010). *Introduction to international relations*. Pearson/Prentice Hall.
- Steinmetz R. & Wivel A. (2010). *Small states in Europe*. Ashgate.
- Üstün, M. T. (2023). *Dağlık Karabağ Sorunu: İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermeni Diasporasının Ulusötesi Faaliyetleri*. Astana Yayınları.
- Walt S. (1987). *The origins of alliances*. Cornell University Press.

- Waltz, Kenneth N. (1979). *Theory of International Politics*. Random House.
- Waterman H, Zagorcheva D & Reiter D. (2002). NATO and Democracy. *International Security*, 26(3), 221-235.
- Wivel A and Oest K. (2010). Security, profit or shadow of the past? Explaining the security strategies of microstates. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(3), 429-453.
- Wohlforth, W. C. (1994). Realism and the End of the Cold War. *International Security*, 19(3), 91-129.
- World Bank. (2023). *World Bank in Armenia*. [online] Available at: <http://www.worldbank.org/en/country/armenia> [Last accessed 10 April 2023].
- World Bank. (2023). *Azerbaijan*. [online] Available at: <http://data.worldbank.org/country/azerbaijan> [Last accessed 10 April 2023].
- Zakaria F. (1998). *From wealth to power*. Princeton University Press.
- Zakaria F. (2008). *The post-American world*. W.W. Norton.
- Zarifian J. (2008). Christian Armenia, Islamic Iran: Two (Not So) Strange Companions Geopolitical Stakes and Significance of a Special Relationship. *Iran and the Caucasus*, 12(1), 123-151.
- Zarifian J. (2009). Iran and Its Two Neighbours Armenia and Azerbaijan: Resuming Relationships under America's Suspicious Eyes. *Iran and the Caucasus*, 13(2), 383-399.
- Zarifian J. (2014). The Armenian-American Lobby and Its Impact on U.S. Foreign Policy. *Society*, 51(5), 503-512.

ULUS BAKER'İN AZINLIK (MİNÖR) EDEBİYATI, MECZUEDEBİYATI VE ULUSAL EDEBİYAT ÜZERİNE YAZILARI*

Zeliha KAPUKAYA

Dr. Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Türkiye
zkapukaya@balikesir.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-1946-6612

Makale Geliş Tarihi: 18/05/2022

Makale Kabul Tarihi: 08/08/2022

Makale Türü: İnceleme Makalesi

Atıf: Kapukaya, Z. (2023). Ulus Baker'in azınlık (minör) edebiyatı, meczup edebiyatı ve ulusal edebiyat üzerine yazıları. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 66-76.

Öz

Son dönem Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden Ulus Baker, sosyoloji disiplininin bakış açısı ve kavramlarıyla edebiyata dair değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmelerin bir kısmı edebiyat teorisi içinde tartışılan; felsefe ve sosyoloji alanları ile ilişkilendirilen Minör Edebiyat, Ulusal Edebiyat gibi kavramlar hakkındadır. Ayrıca edebiyat teorisi literatüründe kavramsal olarak yeri olan; ancak terim olarak adlandırılmamış, Ulus Baker'in "Meczup Edebiyatı" adı ile analiz ettiği bir edebiyat kavramı daha bulunmaktadır. Ulus Baker'in deneme üslubuyla yazdığı; farklı bakış açısıyla kendine özgü metaforik göndermelerle ele aldığı ve sosyoloji literatürünün imkânları ile değerlendirdiği "Minör, Meczup ve Ulusal Edebiyat" kavramlarına dair yazıları dikkati çeken tanımlama ve analizler ihtiva etmektedir. Ulus Baker, edebiyatın varoluşunu bilinen sınırlar dışına taşıyan ve edebiyatı toplumsal hayatın daha geniş alanlarında konumlandırın yorumlar yapmıştır. Bununla birlikte söz konusu edebî kavramların fikirsel boyutları hakkında verdiği detaylar ile sosyoloji sahasında olduğu gibi edebiyat araştırmacıları tarafından da dikkate alınması gereken düşünceler öne sürmüştür. Ulus Baker, edebiyat-sosyoloji ilişkisinin bir örneğini, bu kavramlar hakkındaki değerlendirmeleriyle ortaya koymuştur.

Bu makalede Ulus Baker'in kısaca biyografisinden söz edildikten sonra Minör (Azınlık Edebiyatı), Meczup Edebiyatı ve Ulusal Edebiyat hakkındaki yazıları tanıtılarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ulus Baker, Minör (Azınlık) Edebiyatı, Meczup Edebiyatı, Ulusal Edebiyat, Edebiyat Teorisi.

---

* Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

- Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemektedir. Ya da var ise çıkar çatışması teşkil edebilecek durumlar açıklanmalıdır.

ULUS BAKER'S ARTICLES ON MINORITY (MINOR) LITERATURE, MACZUP LITERATURE AND NATIONAL LITERATURE

Abstract

Ulus Baker, one of the important names of recent Turkish sociology, made evaluations on literature with the perspective and concepts of the discipline of sociology. Some of these evaluations are discussed in literary theory; It is about concepts such as Minor Literature, National Literature, which are associated with the fields of philosophy and sociology. In addition, there is another literary concept that has a conceptual place in the literature of literary theory but is not named as a term, which Ulus Baker analyzes under the name of "Maczup Literature". Ulus Baker's essays on the concepts of "Minor, Maczup and National Literature", which he handles with his essay style; different perspective, unique metaphorical references and evaluates with the possibilities of sociology literature, contain remarkable definitions and analyzes. Ulus Baker has made comments that move the existence of literature beyond the known boundaries and position literature within the wider boundaries of social life. However, with the details he gave about the intellectual dimensions of literary concepts, he put forward ideas that should be taken into account by literature researchers as well as in the field of sociology. Ulus Baker, who deals with the concepts with a holistic approach in social sciences, presented an example of the relationship between literature and sociology with his evaluations.

In this article, after briefly mentioning the biography of Ulus Baker, his writings on Minor (Minority Literature), Maczup Literature and National Literature will be introduced and evaluated.

Keywords: *Ulus Baker, Minor (Minority) Literature, Maczup Literature, National Literature, Literary Theory.*

Giriş

1990 sonrası Türkiye sosyolojisinin değerli isimlerinden biri Ulus Baker'dir (1960-2007). Kıbrıslı Şair Pembe Marmara'nın oğlu olan yazar, 1960 yılında doğmuştur. Üniversite eğitimini ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Uzun yıllar ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde öğretim elemanı olarak görev yapan Baker, 20. yy felsefesinin Türkiye'de anlaşılmasında önemli katkılar sağlamış, çalışmalarında ele aldığı konular, orijinal tespit ve değerlendirmeleri ile dikkati çeken yazılar kaleme almıştır. *Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'ni (İletişim, 1988) hazırlayan kadroda yer alan Baker, *Toplum ve Bilim, Birikim, Virgül, Cogito ve Defter* gibi dergilerde makale ve denemeler yayımlamıştır. Ulus Baker, çeşitli platformlardaki dersleri, konferansları ve seminerleriyle oldukça ilgi görmüş ve belli bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Baker; sosyoloji, felsefe, edebiyat, sinema, siyaset, uluslararası ilişkiler gibi alanlarda yazı ve değerlendirmeleriyle sosyal bilimcilere farklı bakış açıları kazandırmıştır. *Aşındırma Denemeleri* (2000), *Yüzeysel Bilim Fragmanlar* (2009), *Kanaatlerden İmajlara Duygular Sosyolojisine Doğru* (2010), *Beyin Ekran* (2011), *Sanat ve Arzu* (2014), *Siyasal Alanın Oluşumu Üzerine Bir Deneme* adlı eserleri yayımlanmış kitaplarıdır. Kant, Nietzsche, Bergson, Marks gibi filozofların yanında bilhassa Spinoza'dan çok etkilenmiş, Türkiye'de Spinoza felsefesinin tanınmasında önemli rolü olmuştur. Fransız filozof Gilles Deleuze felsefesini Türkiye'de en iyi anlayan ve ifade eden akademisyenlerden biri olarak sayılan Baker'in, Deleuze'ün Türkiye'de anlaşılmasında eserleriyle bilhassa tercümeleriyle katkısı bulunmaktadır. Ulus Baker'in Gilles Deleuze'den yaptığı tercüme şunlardır: *Kant Üzerine Dört Ders*, (Öteki Yay. Ank. 2000 ve Kabalıcı Yayınevi, İst. 2007), *İki Konferans: Yaratma Eylemi Nedir? Müzikal Zaman*, (Norgunk Yay., 2003), *Spinoza: Pratik Felsefe*, (Norgunk Yay., 2005) *Leibniz Üzerine Beş Ders*, (Kabalıcı Yayınevi, 2007).

Eserlerinde sosyal bilimlerin pek çok alanına değinen Ulus Baker, bilhassa sinema ve edebiyat sahalarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca şiirleri ve denemeleri de bulunmaktadır. Baker, çalışmalarında edebiyatta imaj-imge kullanımı, edebiyat ve dil sosyolojisi, edebiyat teorisi ve eleştirisi, minör edebiyat, meczup edebiyatı gibi alanlara sosyoloji disiplininin katkılarıyla bilhassa Deleuze birikimiyle farklı bakış açıları getirmiştir.

Türkiye’de sosyoloji biliminde karşılıkları olmasına rağmen edebiyat biliminde dikkate alınmayan birtakım konular bulunmaktadır. Minör Edebiyat, azınlık edebiyatı, ulusal edebiyat gibi kavramlar bunlardan birkaçıdır. Ulus Baker kitaplarında bu hususlara yer vermiş, sosyoloji ve felsefenin penceresinden söz konusu kavramları ele almıştır. Spinoza, Hume, Nietzsche, Deleuze, Foucault, Bergson gibi isimlerin teorilerinden yola çıkarak Türk edebiyatı üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu kavram ve değerlendirmelerin ele alınması edebiyat bilimine ciddi anlamda katkı sağlayacaktır.

1. Azınlık Edebiyatı-Minör Edebiyat

Minör Edebiyat Deleuze felsefesinde yer alan konulardan biridir. Ulus Baker, Fransız filozof Deleuze’ün bu konudaki düşüncelerinden yola çıkarak minör edebiyat üzerine tanım ve değerlendirmeler yapmıştır. Zira Deleuze, Guattari ile birlikte yazdıkları *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin* adlı eseriyle bu türün kavramsal çerçevesini çizmiştir (Direk, 2021: 245).

Minör kavramı sosyolojinin ele aldığı temel kavramlardan biri olarak genellikle “azınlık” kavramı ile eş anlamda kullanılır. Deleuze bu konu üzerinde önemle durmuştur. Minörleşme ile ilgili olarak Todd May’in Deleuze üzerine yazdığı incelemede şu açıklayıcı ifadeler yer verilir:

Minörleşme belirli bir kimliği benimsemek değildir ve çoğunlukla kıyaslanan gruptaki nicelikle alakası yoktur. Kadınların sayısı erkeklerden çok olsa da kadın-oluş bir minör oluştur. Minörleşme artık hâkim molar çizgilere ve soyut makinelere bağımlı olmayan yeni olanaklar, yeni oluş biçimleri araştırmak için çoğunluk kimliğinin dizginlerini tutmaktır...Deleuze ve Guattari’nin Kafka hakkında söyledikleri gibi “Minör edebiyat minör bir dilden çıkmaz; aksine minör edebiyat azınlık tarafından majör bir dilde kurulur.” (May, 2017: 196).

Minör edebiyat genel anlamda “dilini alışlageldik yapılarını bozarak anlamı öteleyen, egemen söylemi aşındıran, despotik yapılara karşı söyleyecek sözü olan, farklılıklara ve çoğulluğa açık, başka bir toplumsal bir aradalığın mümkün olduğunu savunan politik bir edebiyat” olarak tanımlanmaktadır (Demir, Arvas, 2019: 445). Deleuze ve Guattari; “Minör Edebiyat, minör bir dilin edebiyatı değil, daha ziyade, bir azınlığın majör bir dilde yaptığı edebiyattır. Ama temel özelliği, dilin güçlü yersizizsizleşme katsayısından her koşulda etkilenmiş olmasıdır.” ifadeleriyle terimi sosyoloji kavramlarıyla açıklamıştır (Deleuze, Guattari, 2015: 45).

Ulus Baker’in edebiyat üzerine ufuk açıcı yazılarından “Azınlık Edebiyatı Nedir?” başlıklı yazısı *Yüzyılımın Fragmanlar* adlı eserinde yayımlanmıştır. Yazar, öncelikle azınlık kavramının sosyolojik tanımını açığa kavuşturur. “Azınlık” dünya siyasi literatüründe tanımlandığı üzere yalnızca hukukî anlamda etnik veya ulusal kimliklere gönderme yapılarak çoğunluğun karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Baker bu tanımın sosyolojik olarak eksik olduğunu vurgulamaktadır. Zira bu tanımda Latince “minoritas”tan gelen “minör” kelimesi ikinci anlamıyla yetişkin olmayan; çocuk, kadın, yoksul, yaşlı, rüştünü ispat etmemiş, “henüz değil” ile “artık değil” arasında yer alan “azınlık” kavramıyla karşılanmaktadır. Ulus Baker, azınlık kavramını daha da genişleterek dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturan “Afrika’nın, Asya’nın yoksul kalabalıklarını, kapitalizm karşısında “borçlandırılmış” kitleleri hatta kendisini çoğunluk sanan Batı ülkelerinin nüfus çoğunluğunu da “azınlık” saymaktadır (Baker, 2009: 396).

“Azınlık” kavramını sosyolojik boyutları ile tanımladıktan sonra bu konuda değerlendirmeler yapan Ulus Baker, azınlık edebiyatının iki yönü üzerinde durmaktadır: dili ve

muhtevası. Azınlık edebiyatının en belirgin hususlarından biri dil ile ilgilidir. Ulus Baker dili ikiye ayırır. Birincisi standart; gramercilerin, eğitimcilerin, kamusal alanda kullandıkları dildir. İkincisi de “sokakta konuşulan, argolarıyla, sürçmeleriyle, çeşitlenen lehçe ve üsluplarıyla işleyen, yaşayan dildir. Edebiyatın güçlü olduğu dil, ikinci sahada konuşulan dildir. Baker: “*Bir edebî metnin değeri, gramere uygun olup olmamasından çok yaşayan gerçek dilleri, jargonları, azınlık lehçelerini, çocuk kekelememelerini, ses tonlarını kat ederek güçlendirilmesiyle ölçülür.*” sözüyle azınlık edebiyatının dilinin standart dışılığını vurgular (Baker, 2009: 397).

Ulus Baker, standart olduğu varsayılan anadilin tüm kurallarının uyulmak zorunda olunmadığını savunmaktadır. Edebiyatçıyı “kendi dilinde azınlık olabilen kişi” olarak tanımlamakta ve azınlığın yalnız etnik anlamında kullanılmasının doğru olmadığını belirtmektedir. “Minoritas”ın ikinci anlamı uyarınca “kadının”, “çocukluğun”, “geri kalmışlığın”, “sömürülenin” edebiyatının azınlık edebiyatına dahil olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada bir de örnek vermektedir. Mehmet Yaşın’ın “periferi edebiyatı” adlandırmasıyla yeni bir edebiyat kavramı olarak ortaya attığı modelin sadece “Kıbrıslı Türk” edebiyatı alanında tartışılmasının eksiklik olduğuna, bunun edebiyat teorisyenlerince ele alınması gerektiğine dikkati çeken Baker, modern edebiyatın önde gelen isimlerinin birer azınlık edebiyatı örneği olduğunu belirtir. Edebiyat dili ve bütünüyle edebiyat standarttan sapma işidir. Baker; “*Bilge Karasu gibi bir yazarı neredeyse “Öz Türkçeyi” iyi kullanmasıyla ölçmekten öteye geçemeyen tuhaf bir edebiyat anlayışı Türkçe edebiyat kültüründe oldukça büyük bir güç kazanmaya başlamıştır.*” ifadeleriyle edebî şahsiyet değerlendirmelerinde tek yönlü bakış açısını eleştirmektedir (Baker, 2009: 396-397). Zira minör edebiyatta en başta dil standart dışı olmalı, farklılığı yansıtmalıdır.

Ulus Baker, azınlık edebiyatının ikinci önemli özelliğinin muhtevasıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Azınlık edebiyatının konu ve tiplerinde sosyolojik boyutlar olması gerektiğini vurgulayarak bunu bir örnekle açıklar. Yılmaz Güney’in “Yol” filminde yer alan; özel hayatın, toplumsallığın ve bireyselliğin iç içe geçtiği tipler gibi azınlık edebiyatının seçtiği konu ve tiplerde de bireyselliğin içinde toplumsallık, toplumsallığın içinde de bireysellik olmalıdır. Bir başka ifadeyle ister özel ister hayatın diğer alanlarında olsun bir toplumsal duruş hem muhtevada hem de tipolojide mutlaka bulunmalıdır. Baker, şöyle devam eder:

...Anadiline endekslendiği kadar, hayatın ne kadar derinden politik olduğunu, politikanın hiç de gerçek yaşamı akıp geçtiği yerlerden uzaklarda birilerinin mesleğiymiş gibi olmayıp tümüyle hayatın en ince, en özel sorunlarından fıskırdığını kavrayamayan bir edebiyat (bunu her şey için söyleyebiliriz) bugün artık “roman bitti mi” gibisinden soruları bile sorduracak bir güçsüzlüğe ve anlatım beceriksizliğine düşme tehlikesi altındadır. Öte taraftan bir modelde habire “kişisel meseleler” dümdüz yazıya dökülürler ve sözgelimi küçük aşk hikayeleri ile ailevi meselelerin bölük pörçük anıların basit ve üzerinde uğraşılmamış anlatısına dönüşen (Bugün Türkiye’de böyle bir edebî kültür gittikçe yaygınlık kazanmaktadır.) bir edebî tarzın temeli sezilebiliyor. Bunun karşısında “azınlık edebiyatı” Virginia Woolf’da veya günümüzde Kathy Acker’de olduğu gibi en basit kişisel-bireysel bir meselenin içinde bile, çağın ya da çağların en önemli meselelerini titreşim haline sokar. Gilles Deleuze’ün modern politik sinema konusunda yazdığı gibi bu bir “trans haline sokma” edebiyatıdır (Baker, 2009: 397).

Kısaca ifade edecek olursak Ulus Baker, azınlık kavramını bilindik anlamları dışında sosyolojik anlamıyla tanımlamış ve dünya nüfusunun çoğunluğunun aslında azınlığı temsil ettiğini vurgulamıştır. Bütün bunlara rağmen azınlık tabir edilen toplumsal kategoriler diliyle, yaşam şekliyle, farklılığı ve “öteki” olmasıyla edebiyatta yeterince temsil edilmemektedir. Bu durum Türk edebiyatında daha görünür durumdadır. “Azınlık” tanımını genişleten Baker, azınlık (minör) edebiyatının iki temel özelliğini ele almıştır. İlki dil, diğeri muhtevayla ilgilidir. Azınlık edebiyatının dili, azınlık tabir edilen sosyal sınıf ve bireylerin o ülkenin standart dilinden sapmış,

farklı dil, şive, ağız, argo, jargon ve üslup özelliklerini yansıtmalıdır. Bu onun özgün tarafını oluşturmaktadır. Muhteva bakımından ise işlenen konu ve temalar ait olduğu toplumun minör yapısını açıkça ortaya koymalı; tip ve karakterlerde bireysellik, özel yaşantı, politik tutum ve sosyal hayat iç içe olmalıdır. Kısaca yazar “çağını ve toplumunu” bireyselliği ile birlikte yansıtmalıdır. Ayrıca farklı toplumsal sınıfların standart dışı yaşam unsurları da edebiyatta yer bulmalıdır.

2. Mezczup Edebiyatı

Ulus Baker, “Mezczup Edebiyatı” başlıklı yazısıyla Türk edebiyatında üzerinde durulmamış bir başka konuyu ele almaktadır. Edebiyatda daha çok konu ve tip olarak işlenen “mezczup” kavramı farklı bir şekilde incelenmiş ve bir edebiyat alt türü olarak değerlendirilmiştir. Yazar öncelikle mezczup edebiyatının bir tanımını yapmaktadır. Ulus Baker’in kendine özgü üslubuyla yaptığı tanım şöyledir:

...Bu edebiyat “delirmişlerin” depresyonun ivmesiyle intihara sürüklenen Virginia Woolf’un, çılğınca akan söz ritimlerinin mucidi Von Kleist’in, talihsiz Hölderlin’in deha-delilik karışımı edebiyatı değil. Sokaktan, kahvelerden ve meyhanelerden tanıdığımız, son derece samimi (birilerine “açılmak” onların yaşam biçimidir neredeyse), ortaya düşen her konuda olduğu kadar kimsenin sorun olarak algılamadığı alanlarda da tuhaf, çoğumuza gülünç gelen çözümler üretip durmayı bir meslek haline getiren, bu fikirlerini yayımlatmak uğruna matbaa matbaa dolaşarak ellerinde avuçlarında ne varsa yatıran şu tanıdıklardan bahsediyorum. Mezczup bir yazarı ayırt eden öncelikle onun dünyada düşünülmesi mümkün olan her konuda her konuyla ilgilenmesi ve buna tekabül eden engin bilgisizliğidir (Baker, 2009: 476).

Ulus Baker’in tanımladığı “mezczup” kavramından bir yazar ve eser tipolojisi ortaya koymak mümkündür. Buradan, söyleyecek çok şeyi bulunmayan yazarların tatmin edici olmayan bir muhtevayla, sırf “görünme ve gösterişte bulunma” niyetiyle yazılmış eserlerinin mezczup edebiyatına dahil olduğu anlamı çıkmaktadır. Söz konusu mezczupluk tabiri tasavvuftaki “mezczup” kavramı ile aynı anlamda değildir. Akıl sağlığını yitirmiş yazarların edebiyatı olarak da algılanmamalıdır. Burada ortalama insanın sık sık konuştuğu konularla birlikte insanların pek sorun olarak görmediği ilginç konuları yazılarına mevzu edinen, amacı kendini göstermek olan, önemli bir konuda toplumun derin problemlerini parmak basıyormuş hissiyatı vererek kendini yazar ilan eden “gösteriş ve ün budalası” yazarlar kastedilmektedir. Bu tür yazarlar önemli bir konuyu anlatıyormuş algısı yaratarak (gerçekte öyle olmayan), kısa sürede çıkardığı özensiz çalışmalarını sürekli olarak yayımlama derdindedirler. Amaçları süslü başlıklarla; dil, muhteva zafiyetleri bulunan ve estetik değeri olmayan kitaplar bastırmak, kendini göz önünde tutmaktır. Bu yönüyle mezczup yazarlar birer toplumsal tiptir.

Mezczup bir yazarın belirgin vasıflarından biri de pek çok konuyla ilgilenmesi; ancak yeterli bilgi ve donanıma sahip olmamasıdır. Bu tip yazarların kurmaca edebiyata yakın olmadıklarını belirten Baker, bu türlerde yazsalar dahi onların öncelikleri fikir içerikli yazılardır. Aydın gibi görünmekten ilginç bir şekilde kaçınan bu tür yazarlar (ilk bakışta zıt bir durum olarak görülse de) daha çok kendilerini tanıtmayı amaç edinirler (Baker, 2009: 476).

Ulus Baker, mezczup edebiyatı yazarlarının eserlerinin giriş ve sonuç bölümlerinin geniş yer tuttuğunu, içeriğinin ise kısa olduğunu, bu durumun yazarın sürekli samimiyetini vurgulamak istemesinden kaynaklandığını belirtir. Baker, mezczup edebiyatı yazarlarının kitaplarında dikkat çeken bir husustan daha bahsetmektedir. Yazarın imzasının ve resminin kitaplarında dikkat çekmek için basılmasıdır. Ulus Baker, bu davranış nedeniyle “yazarın kişiliğinin ve iç döküşünün” en zorunlu olduğu türün mezczup edebiyatı olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle eserleri

istediği kadar “dağınık fikirler, çılgın ve gülünç önerilerle dolu” olsun, yazarın samimiyet vurgusu, imzası ve kendi tanıtımı meczup edebiyatı eserlerinde mutlaka yer almaktadır (Baker, 2009: 477).

Ulus Baker'e göre meczup edebiyatının bir diğer ayırt edici vasfı estetik etki yoksunluğudur. Ayrıca meczup, etkisi altında kaldığı her fikir, duygu düşünce ve ideolojiden faydalanır ve mitler kurmayı, onlara sıkı sıkıya inanmayı elden bırakmaz. Meczip edebiyatında işlenen tema ve konular hakkında ise şu ifadeleri kullanır:

Meczubun meczupluğu çoğu zaman geleneksel temaları takip eder- gerçek yaşamdaki bir travma, bir aşk kırgınlığı, memleketin ya da dünyanın gidışı, meczubu zorunlu olarak muhafazakâr kılar. Oysa bu muhafazakârlık herhangi bir derinlikten yoksundur- meczup edebiyatına “sahte ütopya” havası veren de işte budur: Ütopyanın zaten “sahte” olduğu varsayılsa bile, meczup ütopyasında iki kez değıilleme söz konusudur, bir ütopya öykünmesi... Böylece ütöpik tarzın aslında bütünüyle uzağında olduğumuz, ütopyanın bir simülasyonuyla karşı karşıya bulunduğumuz anlaşılabilir. “Gerçek” ütopyanın doruk noktaları olan metinler en az tasvir ettikleri ütöpik adalar kadar düzenlidirler... Meczip ütopyası gerçek ütopyanın duygularından “burada ve şimdiden” tümüyle yoksun olmasına rağmen, bambaşka duygular tarafından taşındığını hissettirir... (Baker, 2009: 478).

Çoğu önemli yazarın bir meczup tipi yarattığını ifade eden Ulus Baker, Dostoyevski'nin Budala'sı ya da Von Kleist'in “Kohlhaas'ını örnek verir. Bu tipler, edebiyatın ürettiği dikkate değer toplumsal tiplerdir. Bilhassa bu Kohlhaas tiplemesinde işlenen adaletsizlik, meczup edebiyatının mağduriyet duygusu çerçevesinde işlediği belirgin temalardandır. Zira bu edebiyatta evrensel bir adalet teması kaçınılmazdır (Baker, 2009: 478).

Ulus Baker yazısının devamında meczup edebiyatının tipolojisinden bahsederek “mezip” tipi hakkında birtakım nitelendirmeler yapmaktadır. Meczip, dünyanın düzenine karşı yetersiz bir öfke duymaktadır. Hayatında hep bir “sıkıntı” söz konusudur. Aile yaşamında, iş yerinde, sokaktaki küçük sıkıntılarını “tanrısal meseleler” e dönüştürür. Baker'in ifadesiyle “Bütün dertlerle dertlenmek, meczubu Stoacılık'inkinden çok farklı, anti felsefi ve anti-sanatsal bir duygusalığa taşır. Hiçbir dert ya da sorun, dert olarak tamı tamına yaşanmamakta, üstlenilmemekte, olsa olsa sansasyonel ifade biçimlerine ait “kanılar” mekanizmasına dönüşmektedir (Baker, 2009: 479).

Meczip edebiyatını destekleyen unsurlar, kişiye özel yetersizlikten ziyade düşüncelerin yerine “kanı”ların (Baker, 2010: 37) derin düşünme yerine “geleneksel fikriyatın”, toplumsal yaratım projeleri yerine “teosofik öğretiler”in geçtiği kültürel çöküştür. Böyle bir kültürel ortamın Türkiye'de fazlasıyla mevcut olduğunu belirten Baker, “kolay çözümler üretme tavrı”nın bunun bir örneği olduğunu ifade etmektedir (Baker, 2009: 480).

Ulus Baker meczup kelimesinin gösterdiği tipolojiden gelen birtakım tuhafıkların ve hurafeciliğin kişisel psikolojiden ziyade toplumların, ülkelerin, coğrafyanın bütünüyle dünyanın meczupluğundan kaynaklandığını düşünmektedir. Ulus Baker, meczup yazar hakkında şu cümleleri kullanır:

Meczup yazar bir günlük yaşam peygamberidir. Ufak şeyleri dert eder, acı duyar; onun bölük pörçük söylevinde düzensiz bir ifade bulan; ama hep hissedilen bir samimiyet bulunur.... “Mitolojik olmayan bir efsanecilik, saf inanma duygusu, kanıların kudreti”. Kendinden emindir; ama olağan düşünmenin haklarını talep eder. Reich'in küçük adamları arasında sivrilir; ama sesi duyulmaz. Kısıllığı ve kim bilir hangi derdini güçlü bir şekilde anlatma gücü nedeniyle kendisinin yazamadığı şiirler alıntılıyıp durur, metnini alıntılarla, kıssadan hisselerle, okuyanı genellikle pek güldürmeyecek fıkralarla doldurur. Tercih ettiği biçim otobiyografiyse, kendisinden başka kimsenin değer vermeyeceği anekdotlar ayrıcalık kazanır (Baker, 2009: 481).

Baker, meczup edebiyatının önde gelen yazarlarının temelde iki ideolojik eksen etrafında toplandıklarını ifade etmektedir. Bunlardan ilki din reformculuğu, diğeri sosyal demokrasidir. Din reformculuğuna soyunanlar imanı hurafeye, bilimi ise vülger bir yüzeyselliğe dönüştürmektedirler. Meczup yazarların bir kısmını ise “kudretsiz ve siyasî yaşama nüfuz edememiş” sözde sosyal demokrat yazarlar olarak nitelendiren Baker, onların “kafası şuna veya ona bozulmuş asabi aydınlardan ve köşe yazarları” ndan tek farklarının sözlerinin gündeme gelecek kadar ortada olmaması ve yazdıklarını aceleyle kitaplaştırmalarıdır. Baker, yazısını şu dikkat çekici ifadelerle sonlandırır: *“Her insan kendi benliğinde biraz meczupluk taşır-ama bunu bir protestoya, bir projeye ya da başka bir maliyeti ağır ortama taşıyamaz. Serüvensiz kurgu edebiyatına ve yüzeysel, sahte imgelere takılıp kalmış şiire saygı duymayabiliriz; ama çok özel bir tür oluşturan meczup edebiyatına kulak vermeli”* (Baker, 2009: 482).

Ulus Baker’in eserlerinde vurguladığı “kötü edebiyat” kavramını meczup edebiyatı ile birlikte değerlendirmek mümkündür. Zira Türkiye’de “kültürsüzleşme” eğiliminin temel nedenlerinden biri de budur. Yazar bu sosyolojik gerçeklikte edebiyatın rolü olduğunu şu ifadelerle anlatır:

...Kötü edebiyatın temel özelliklerinin kolayca benimsenmesi-önce kötü bir çocuksuluk, kafadaki arşivlerin değerlendirilmesi olarak edebiyat. Öyle ki artık beş on yıl bir şeyler (aşk, meşk, “mücadele”, ailevi işler) yaşamış olmak bir roman yazmak için yeterli arşiv oluşturabilir. Ya da sahte, düzmece, “tarihsel” arşivlerin oluşturulması, ünlü bir roman yazabilmek için yeterli görülür. Edebiyat böylece birilerinin “küçük”, “özel”, biraz da kirli meselelerinin dışavurumu haline gelir. İkinci önemli görüntü, gazetecilerin artık kitap borsasını ele geçirmeleri, bir gazete köşe yazısında anlatılabilecek birkaç şeyi söyleyebilmek için koca bir kitap, hatta roman filan yazmayı düşünememeleridir. Bir kitap yazamayacak kadar tembel olanlar ise şiir ya da öykü gibi daha “kısa” yazı türlerine geçerek o alanları berbat etmekten geri kalmazlar (Baker, 2012: 316).

Özetleyecek olursak Ulus Baker’in orijinal yaklaşımlarıyla tanımladığı ve konumlandığı meczup edebiyatı aslında pek çok kez karşılaşılan ve “Bu da mı bir edebî eser?” diye okuyanı sorgulatan bir türdür. Bu anlamda meczup edebiyatı ile edebiyatta “kitsch” kavramları analogik olarak ortaklıklar içermektedir. Baker, edebiyatta meczubu öncelikle bir sosyolojik tip olarak görmektedir. “Yazar öykünmecisi”, “görünür olmak için edebiyatı araç edinen”, “değersiz, özensiz, boş muhteva ile retoriğin imkanlarını kullanan”, “sanatta ve toplumda karşılığı olmayan eserler yazan”, “gerçek meselelere parmak basmayan”, “yazarlık görünüyorum, öyleyse varım!” kategorisinde bir tip olarak tasvir etmektedir. Meczup yazarların kurgusal türlerden çok düşünsel metinlere yöneldiğini belirten yazar; bu tarz metinlerde düşünce (fikir) den ziyade “kanı”ların söz konusu olduğunun altını çizmektedir. Zira kanı ile fikir veya düşünce arasında çok büyük ayırım vardır. Sosyolojik bir tip olarak meczup yazarın Türkiye’de iki ideoloji etrafında toplandığı da Ulus Baker’in tespitleri arasındadır. Baker bu tespitinde ülkedeki ideolojik kutuplaşmanın meczup edebiyatı içinde değerlendirilebilecek yazarların ortaya çıkmasına ve sığ tartışmalarla “kanı”ların “fikir” olarak sunulmasına hizmet ettiğini belirtmektedir.

3. Ulusal Edebiyat

Ulusal kelimesi genel anlamda “millî” kelimesi ile karşılanır. Millî edebiyat kavramıyla da ilk bakışta milliyetçi edebiyat kastedilir. Genel kabule göre yapılacak bir tanımlamayla “Millî edebiyat, milletlerin tarihi boyunca değişik coğrafyalarda, farklı estetik ihtiyaçlarla ve kendi diliyle meydana getirdiği edebiyatın tamamı”dır. Ancak bu tanım eksik ve toptancı bir bakış açısına sahiptir. Zira o millete ait; fakat dil, kültür farklılığı olan kesimlerin edebiyatlarının “gayrı millî” bir edebiyat şeklinde değerlendirilme tehlikesi içerir. Bu konuda kavramsal bir kargaşa bulunmaktadır (Korkmaz, 2011: 185). Ayrıca aynı dili kullanan edebiyatların birbirinden ayrı millî

edebiyatlar olduğunu kabul etmek de bu kavram kargaşasının bir diğer yönüdür (Wellek, Varren, 1993: 37).

Ulusal edebiyat konusunu irdeleyen yazarlardan biri de Ulus Baker'dir. Konuyu sosyolojinin bakış açısıyla incelediği "Ulusal edebiyat Nedir?" başlıklı yazısı *Aşındırma Denemeleri* adlı eserinde yer almaktadır. Baker, yazısında Türk edebiyatında ulusal edebiyat kavramının Tanzimat'tan bugüne gelişimini farklı yazarlar üzerinde yaptığı değerlendirmelerle ele almakta; söz konusu kavramı minör edebiyat ile ilişkilendirmektedir.

Ulus Baker, ilk olarak Namık Kemal hakkındaki değerlendirmeleriyle ulusal edebiyat kavramının arka planını vermeye başlamaktadır. Yazar, bu dönemde Doğu-Batı tartışmalarının güçlü bir şekilde gün yüzüne çıktığını ve "bizim hukukumuz, bizim edebiyatımız" kavramıyla örneklenen "biz" sözüyle yeni bir dünya ve insan anlayışı oluşmaya başladığını ifade etmektedir. Namık Kemal başta olmak üzere Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarının "Batı'dan neler aldık ve alabileceğimiz nelerdir?" sorularıyla meseleyi tespit ettiklerini vurgulamaktadır. Namık Kemal, en başta Eski Türk edebiyatının "bizim" olmadığı fikrini; mazmunlar ve imajlar sistemiyle birlikte dil yönünden de ispatlamaya çalışmıştır. Namık Kemal'in dil konusundaki Farsçaya yönelik katı tutumunu Arapça için göstermediği ayrıntısını yakalayan Baker, bu durumun Namık Kemal'in "Arap şiirinin Batılı modern türlere benzeyen anlatısal ve mantıkî yapısından" kaynaklandığını düşündüğünü ifade etmektedir. Namık Kemal'in edebiyat hakkındaki görüşlerinde edebî eserin iletişimsel işlevini yani mesaj verme işlevini incelemesi; onun tiyatroyu, eserlerinde birinci planda tutmasına neden olmuştur. Zira tiyatro "Divan edebiyatına özgü gerçeküstü hayal ve sembollerin" temsil edilmesinin imkânsız olduğu bir türdür. Bu da Namık Kemal'in savunduğu fikirlere paraleldir (Baker 2000: 159-162).

Ulus Baker, Tanzimat edebiyatının yeni türleri ve hayal dünyasındaki deneysellik konusuna da değinir. Namık Kemal'in İntibah'ında, Hamit'in Makber'inde görülen deneyselliğin bir avangartlık olarak algılanmaması gerektiğine inanır. Bu durumun bugünkü edebiyat anlayışını etkilediğini belirten Baker, şöyle devam etmektedir:

Tahmin edilebileceği gibi bu tevazu kaynağı "deneycilik anlayışı" Batılı anlamıyla bir avangarda taşımaktan çok, Osmanlı- Türk fikriyat hayatını baştan sona ziyaret edecek bir felsefi kavrayışı beslemektedir. Şimdilik, görelilik olarak sakin edebiyat ortamında mayalanıp duran bu "deney", çok geçmeden Türkiye'nin "uluslaşma" tecrübesinde, Harf Devrimi'nin müthiş travmasında...Güneş-Dil kuramında, Cumhuriyet Dönemi edebiyatını kat eden "Öz Türkçecilik" kavgalarında, bugün de edebiyatın "ulusallığını" kendiliğinden verilmiş bir nitelik olarak gören ve edebiyatın esas olarak "Türkçeyi doğru kullanmak" asgarisinden itibaren başladığını varsayan yüzeysel bakış açısında yerini çok daha şiddetli bir biçimde alacaktır (Baker, 2000: 162-163).

Ulus Baker, Tanzimat'tan bu yana Türk aydınlarının kafasındaki deneycilik mefhumunun Locke ve Hume deneyciliğinden farklı olduğunu belirtmektedir. Yazar, bu deneyci filozofların görüşlerinin "(daha önce) oluşmuş fikirleri ve ilişkileri sürekli olarak kırıp parçalayıp yenilerini oluşturmak çabası" şeklinde anlaşılabilirliğini ve "deney" in bir konuyu tanıtmaya ya da ispatlamaya ilgili olmaktan çok sürekli yeni değerler yaratımı projesi olduğu"nu ifade etmektedir. Osmanlı- Türk aydınlarının kafasındaki deneycilik mefhumunun yalnızca "uygulamaya" ve "bize göre" kılmaya yönelik bir modeller bileşkesi olduğunun altını çizmektedir. Ulus Baker bu noktada Ahmet Mithat'ı başarılı bulur (Baker, 2000: 164).

Deneycilik yönteminin kullanıldığı Natüralizm akımının Türk edebiyatındaki örneklerinden Halit Ziya romanlarına da değinen Ulus Baker, Berna Moran'ın *Aşk-ı Memnu* değerlendirmesinden yola çıkarak "Ulusal edebiyatta ulusal tip işlenmeli" düşüncesine sözü getirir. Realizm-Natüralizm, Doğu-Batı çatışması, öykünme-taklitçilik, ulusallık-evrensellik

mefhumları üzerinden Osmanlı- Türk edebiyatını tartışan yazar; Tanzimat ve Servet-i Fünûn devirlerinin ulusal edebiyatın hazırlık devirleri olduğunu ifade etmektedir (Baker 2000: 164-174).

Ulus Baker, Türk edebiyatının ulusal edebiyat çizgisine gelişinin “gerçek anlamda” başlangıcının Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı olduğunu düşünmekte ve dönem edebiyatının devrimci etkiler üretmekten uzak olduğu tespitini yapmaktadır. “Mavi Anadoluculuk” tan ve Yakup Kadri’nin *Yaban* adlı eserinden bahseden yazar, Türkiye’deki azınlıkların ve Anadolu köy hayatının lirizmle iç içe geçmiş realizminin yer aldığı anlatıların ulusal edebiyatı görünür kıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Cumhuriyet’in ilk döneminde yazar ve aydınların Anadolu’yu insanı ve doğasıyla keşfetmekten çok onu manzaralar halinde yakalamaya çalıştıkları tespitini de yapmaktadır. Bununla birlikte Yaşar Kemal ve Kemal Tahir romanlarının efsane ve tarihten beslenen yapısını analiz ederken eskiden yeniye taşınan bağın ulusal edebiyatı oluşturan temel unsurlardan biri olduğunu vurgulamaktadır (Baker, 2000: 175-178).

Ulus Baker’in bahsettiği konulardan biri de Bergson’un “süre” kavramı hakkındadır. Tanpınar ve Peyami Safa gibi yazarlarda Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden yeni ile eskinin bir arada temsil edildiğini ifade eden Baker, Bergson’un “süre” kavramının Osmanlı-Türk yazarlarınca yanlış yorumlandığına dikkati çekmektedir. Yazar düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

Birçok belirti muhafazakâr Osmanlı- Türk aydınlarının Bergson’da kötü ve yanlış yorumladıkları kavramın süre olduğuna işaret ediyor. Birincisi “süre” tarihle karışmaz. Tarih geçmiştir, süre şimdidir. İkincisi “süre” yalnızca “ölçülebilir”, “dönemleştirilebilir” zamandan -eski ile yenin genel çizgisi- ayrılmakla kalmaz, zamanın kendisinden ayrılır. Üçüncüsü, süre verili olmayan bir “tüm”e yani bir hep “yeni”yi veren ve başka bir anlamı olmayan bir açılmaya gönderir (Baker, 2000: 178).

Ulus Baker makalesinin sonunda “ulusal edebiyatın dili” konusunu ele almaktadır. Ulusal edebiyatta standart veya model dilin kullanılması gerektiği düşüncesinin yanlışlığını ifade eden yazar, çağdaş edebiyat dilinin çok yönlülüğünün ve zengin alt alanlarının edebiyatta temsil edilmesi gerektiğini savunur. Ulus Baker, şu ifadeleri kullanır:

Edebiyatta bir dil salık verilemez-bunun ne zemini ne de imkânı vardır. Bir lehçenin ötekine üstünlüğü ancak coğrafi-politik koşulların, gerçekliği çerçevesinde mümkündür. Orada bile herhangi bir değişkenden ötekine sürekli geçişler, yani varyasyon esastır. Dilbilimcilerin “standart” ya da “model dili” bir soyutlamaya dayanır.

Modern edebiyatın doğuşunu belirleyen iki yazarın Kafka ile Beckett’in özellikleri ise birincisinin -bir Çek- Almanca, daha doğrusu bir Almanca değişkesi içinde, ikincisinin ise “anadili” olmayan Fransızcayla yazmış olmalarıydı. Bugün Türkiye edebiyatı içinde herhangi bir konuda tartışma başlasa iş doğrudan doğruya “anadilini iyi kullanmak gibisinden bir tematiğe dökülmekte gecikmemektedir” (Baker 2000: 184-185).

Baker’in ulusal edebiyatla ilgili tespit ve değerlendirmelerini içeren yazısında konuya yönelik farklı ve evrensel bir bakış açısı görülür. Tanzimat’tan günümüze seçtiği isimler üzerinden Türk edebiyatını değerlendiren yazar, hayal-imağ sisteminin değişmesinden, ilk dönem romanlarındaki ulusal olmayan mitos karakterlerden, Natüralizm-Realizm akımlarının romandaki işlenişinden, taklitçilikten, eski-yeni karşıtlığı ve bilhassa dil meselesi üzerinden ulusal edebiyat kavramını değerlendirmiştir. Türkiye’de ulusal edebiyatın izlerine köy ve taşra romanlarının yazılmasıyla gerçek anlamda rastlandığını belirten yazar, bu edebiyatın salt gerçeklikten ziyade efsane ve tarih muhteviyatı ile ilerlediğini belirtir. Ulusal edebiyatta muhteva ve dil konularını irdeleyen yazar, muhtevadaki ulusallığın ve çok kültürlülüğün bu edebiyatı besleyeceğini vurgulamaktadır. Ulus Baker dilin standart dışında kullanımının; yerel ve özel çeşitliliğinin edebiyatta temsil edilmesinin gerçek anlamda bu edebiyata hizmet edeceğini makalesinde sıkça tekrarlamaktadır.

Sonuç

Kısaca özetleyecek olursak Ulus Baker bir sosyolog ve düşünce adamı olarak çalışmalarına edebiyat ile ilgili konuları da dâhil etmiştir. Eserleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde sosyolojik bahisleri sıklıkla edebiyat ile ilişkilendirerek ele almış, bilhassa dil sosyolojisi ve edebiyat teorisine dair orijinal bakış açıları ve fikirler öne sürmüştür. Çalışmamızda ele aldığımız “Minör (Azınlık) Edebiyatı” başlıklı yazısı, Gilles Deleuze’un *Kafka: Minör Edebiyat İçin* adlı eserinden yola çıkarak yaptığı değerlendirmelerden oluşur. Azınlık kavramını, bilinen tanımların sınırlı ve yüzeysel içeriğinden öte, çok daha geniş şekilde ele almıştır. Dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturan azınlıkların sahip olduğu çok özel dil ve edebiyat birikiminin ulusal edebiyatlarda temsil edilmesinin önemini vurgulamıştır. Buna en güzel örnek Deleuze tarafından işaret edilen Kafka ve eserleridir. Ulus Baker’in “Meczip Edebiyatı” başlıklı yazısı ise Türk Edebiyatı için öncü bir yazıdır. Yazar, “meczip” kelimesini öncelikle toplumsal bir tip olarak değerlendirmiştir. Çok sayıda ismin kalem oynattığı bir saha olan edebiyatta otorite boşluklarından yararlanan bir yazar tipini tanımlamıştır. Ulus Baker, popülist bir tavırla hemen her konuda kalitesiz ve sanat değerinden yoksun yapıtlarla gündemi meşgul eden, kendini gösterme amacıyla okurun dikkatini çekmeye çalışan yazarları ve temsil ettikleri edebiyatı “Meczip Edebiyatı” adıyla tanımlamıştır. Bu kavramın adlandırmayla ilgili bir problemi olsa da basın ve yayın dünyasında karşılığı kesinlikle bulunmaktadır. Ulus Baker, “Ulusal Edebiyat” konusunda ise Türkçede “Millî Edebiyat” olarak bilinen kavramın anlamını daha geniş çerçevede ele alarak değerlendirmeler yapmıştır. Bu edebiyatın, azınlık edebiyatıyla organik bir bütünlük taşıması gerektiğini vurgulamıştır. Bütünüyle bakıldığında Ulus Baker’in Türk edebiyatı ile ilgili tespit, eleştiri ve önerileri; edebiyat bilimi açısından değer arz etmekte ve yeni bakış açıları ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Baker, Ulus (2000). *Aşındırma denemeleri*. İletişim Yayınları.
- Baker, Ulus (2009). *Yüzeysel bilim fragmanlar*. İletişim Yayınları
- Baker, Ulus (2010). *Kanaatlerden imajlara duygular sosyolojisine doğru*. Harun Abuşoğlu (Çev.). Birikim Kitapları.
- Baker, Ulus (2012). *Dolaylı eylem*. İletişim Yayınları.
- Deleuze, G., Guattari, F. (2015). *Kafka: Minör bir edebiyat için*. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Demir, F., Arvas, H. (2019). “Minör edebiyatın aktüel bir panoraması”, *Turkish Studies*, 2(14), 441-456.
- Direk, Zeynep (2021). *Çağdaş kıta felsefesi Bergson’dan Derrida’ya*. Fol Yayınevi.
- Korkmaz, Ramazan (Ed.) (2011). *Yeni Türk edebiyatı (1839- 2000)*. Grafiker Yayınları.
- May, Todd (2017). *Deleuze, Bir birey nasıl yaşayabilir?* Sercan Çalıcı (Çev.). Kolektif Kitap.
- Wellek, R., ve Varren A. (1993). *Edebiyat teorisi*. Ömer Faruk Huyugüzel (Çev.). Akademi Kitabevi.

Extended Abstract

One of the valuable names of post-1990 Turkish sociology is Ulus Baker (1960-2007). The author, who is the son of the Cypriot poet Pembe Marmara, was born in 1960. He completed his university education at METU, Department of Sociology. Baker, who served as a lecturer in the Department of Sociology at METU for many years, made important contributions to the understanding of 20th century philosophy in Turkey, and wrote remarkable articles with his original determinations and evaluations. Ulus Baker made evaluations on literature with the

perspective and concepts of the discipline of sociology. Some of these evaluations are discussed in literary theory; It is about the concepts of Minor Literature, Maczup Literature and National Literature, which are associated with the fields of philosophy and sociology. Although there are equivalents in sociology in Turkey, there are some issues that are not taken into account in literature. Concepts such as minor literature, minority literature, national literature are a few of them. Ulus Baker included these issues in his books and discussed the concepts in question from the perspective of sociology and philosophy. He made evaluations on Turkish literature based on the theories of names such as Spinoza, Hume, Nietzsche, Deleuze, Foucault, Bergson. One of Ulus Baker's seminal articles on literature, "What is Minority Literature?" His article titled *Yüzy bilim Fragmanlar* was published in his work. The author first clarifies the sociological definition of the concept of minority. As defined in the world political literature, "minority" is defined as the opposite of the majority by only referring to ethnic or national identities in the legal sense. Baker emphasizes that this definition is sociologically incomplete. Ulus Baker dealt with two basic features of minority (minor) literature. The first is about language, the other about its content. The language of minority literature should reflect different language, dialect, slang, jargon and stylistic features of the social class and individuals that are called minority, deviating from the standard language of that country. This is his original side. In terms of content, the subjects and themes should clearly reveal the minor structure of the society to which they belong; individuality, private life, political attitude and social life should be intertwined in type and characters. Ulus Baker, with his article titled "Maczup Literature", opens up another subject that has not been discussed in Turkish literature. The concept of "maczup", which is mostly treated as a subject and type in literature, has been handled in a different way and evaluated as a sub-genre of literature. It is possible to deduce a typology of author and work from the concept of "maczup" defined by Ulus Baker. From this, it is understood that the works of writers who do not have much to say on every subject, written with an unsatisfactory content and with the sole intention of "appearing and showing off", are included in the madness of literature. He defined a type of writer who takes advantage of the authority gaps in literature, which is a field in which many names write. Ulus Baker, with a populist attitude, defined writers who occupy the agenda with works of poor quality and lacking artistic value, trying to attract the attention of the reader in order to show themselves, and the literature they represent, as "Maczup Literature". Ulus Baker's "What is National Literature?" His article titled *Aşındırma Denemeleri* is included in his work. Baker deals with the development of the concept of National Literature in Turkish literature from the Tanzimat to the present with his evaluations on different authors from that day to the present, and associates the concept with Minor Literature. Baker's article, which includes determinations and evaluations on national literature, shows a different and universal perspective on the subject. Evaluating Turkish literature through the names he chose from the Tanzimat to the present, the author evaluated the concept of National Literature from the change of the imagination-image system, the non-national mythical characters in the first period novels, the treatment of Naturalism-Realism movements in the novel, imitation, the old-new opposition and especially the language issue. Stating that the traces of National Literature in Turkey were found in real terms with the writing of village and provincial novels, the author states that this literature progressed with the content of legend and history rather than mere reality. The author, who examines the content and language issues in national literature, emphasizes that the national and multicultural nature of the content will feed the National Literature. Ulus Baker frequently repeats in his article that the use of non-standard language and the representation of local and special diversity in literature will truly serve this literature. When viewed as a whole, Ulus Baker's observations, criticisms and suggestions about Turkish literature; It is valuable in terms of literary science and reveals new perspectives.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN GENEL ADALET DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN ALGISI ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ*

Ayla KOÇ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin, Türkiye
aylacbn@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-1022-8618

Nezaket Bilge UZUN

Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Mersin, Türkiye
buzun@mersin.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2293-4536

Yusuf İNANDI

Prof. Dr., Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Mersin, Türkiye
inandi@mersin.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2760-0957

Makale Geliş Tarihi: 30/03/2023

Makale Kabul Tarihi: 15/05/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Koç, A., Uzun, N. B. & İnandı, Y. (2023). Okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarına ilişkin öğretmen algısı ölçeğinin geliştirilmesi, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(51), 77-99.

Öz

Bu çalışmada okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarına ilişkin öğretmen algılarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada öncelikle Adalet kavramını ortaya koymak ve ölçeğin madde havuzunu literatüre uygun olarak oluşturmak amacıyla ilgili alanyazına yer verilmiştir. Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeğinin kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla için uzman görüşlerine başvurulmuş ve 101 madde yazılmıştır. Madde havuzunda birbirini tekrar eden maddeler uzman görüşlerine başvurularak çıkarıldıktan sonra; deneme formunda yer alan 46 maddenin kapsam geçerlik indeksi 0,89 olarak hesaplanmıştır. Geçerlik kapsamında, uzman değerlendirmelerine dayalı kapsam ve yapı geçerliği; istatistiksel olarak yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve yakınsak geçerlik çalışmaları yürütülmüştür. Araştırmanın güvenilirlik analizlerinde Cronbach alfa, güvenilirlik belirleme yöntemi ve birleştirici güvenilirlik (Çalışma kapsamında sadece DFA çalışma grubu için) kullanılmıştır. Araştırmada yapı geçerliği için iki bağımsız çalışma grubu kullanılmıştır. Bu nedenle çalışma grubu, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel ve devlet okullarında çalışan açımlayıcı faktör analizi (AFA) için 321 öğretmen; doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için ise 284 öğretmenden oluşmaktadır. Açımlayıcı faktör analizinde maddelerin ortak faktör varyanslarının .735 ile .894 arasında değiştiği bulgusu elde edilmiş olup öz değeri 1.00'dan büyük tek faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu faktörlerin toplam varyansın (AVE) %67'sini açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin yapısının belirlenmesine yönelik yapılan analizler sonucunda tek faktörlü, toplam varyansın (AVE) %72' sini açıklayan 14 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Tek faktörlü yapıda Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı AFA için 0,982; DFA için 0, 972;

*- Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

- Bu çalışma, 14/10/2022 tarih 369 sayılı ile Mersin Üniversitesi Etik Kurul'undan izin alınarak gerçekleştirilmiştir.

ayrıca DFA ile hesaplanan birleştirici güvenirlik katsayısı (CR) 0,972 bulunmuştur. Tüm bu bulgular, "Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeği" nin, bilimsel ve psikometrik açıdan güvenilir, geçerli olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Adalet, Okul Yöneticisi, Adalet Davranışları*

THE DEVELOPMENT OF A TEACHER PERCEPTION SCALE REGARDING THE GENERAL JUSTICE BEHAVIORS OF SCHOOL ADMINISTRATORS

Abstract

In this study, it was aimed to develop a scale to determine teacher perceptions of school administrators' general justice behaviors. In this study, first of all, the relevant literature is included in order to reveal the concept of Justice and to create the item pool of the scale in accordance with the literature. In order to ensure the content validity of the Teacher Perception Scale on General Justice Behaviors of School Administrators, expert opinions were consulted and 101 items were written. After the repeating items in the item pool were removed by consulting expert opinions; The content validity index of 46 items in the trial form was calculated as 0.89. Within the scope of validity, content and construct validity based on expert evaluations; Exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA) and convergent validity studies were carried out to provide statistical evidence for construct validity. Cronbach's alpha, reliability determination method and convergent reliability (only for the CFA study group) were used in the reliability analyzes of the study. Two independent study groups were used for construct validity. For this reason, the study group consisted of 321 teachers working in private and public schools affiliated to the Ministry of National Education for exploratory factor analysis (EFA); For confirmatory factor analysis (CFA), it consisted of 284 teachers. In the exploratory factor analysis, it was found that the common factor variances of the items varied between .735 and .894, and a single factor structure with an eigenvalue greater than 1.00 emerged. It was seen that these factors explained 67% of the total variance (AVE). As a result of the analyzes carried out to determine the structure of the scale, a single-factor, 14-item scale that explains 72% of the total variance (AVE) was created. The Cronbach's alpha reliability coefficient in the single-factor structure was 0.982 for EFA; 0.972 for DFA; In addition, the combinatorial reliability coefficient (CR) calculated by DFA was found to be 0.972. All these findings showed that the "Teacher Perception Scale of General Justice Behaviors of School Administrators" is scientifically and psychometrically reliable and valid.

Keywords: *Justice, School Administrator, Justice Behaviors*

Giriş

Örgüt birtakım hedefler doğrultusunda insanların bir araya gelerek oluşturduğu dinamik yapılar olarak tanımlanabilir. Örgütü ayakta tutan ve örgütün ilerlemesini sağlayan en önemli kaynaklardan biri de insandır. İnsan etrafında gelişen olaylara tepki veren ve bu olaylardan etkilenen sosyal bir varlık olarak daima neyin adil olup olmadığını değerlendirmeye çalışır. Karşılaştığı her olay veya durumda muhakeme yaparak bir sonuca varır. Gününün büyük bir kısmını işyerlerinde geçiren insanların, meydana gelen bu olaylar karşısında yapmış olduğu muhakemeler zamanla kişilerde kendine has bir adalet algısı geliştirir ve kişiler olayları sahip olduğu bu adalet algısı üzerinden değerlendirmeye yönelebilmektedir. Bunun sonucu olarak, insanların adalet algıları onların örgütte kişi veya kişilere karşı tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. İş yerlerinde adaletin sağlandığına dair oluşan inanç, kişilerin örgüte olan bağlılıklarını ve güven duygularını artırarak, işlerinde gösterecekleri performanslarını yükseltecektir (Demir ve İnandı, 2022). Bu sayede sahip oldukları bu adalet algısı ile şekillenen tüm davranış ve tutumları sonucu, çalıştıkları örgüte fayda sağlayacak işler yapmaya kendilerini içsel olarak yönlendireceklerdir.

Örgütte tüm işleyişin sorunsuz gerçekleşmesi için gereken pek çok değer veya değişkenin örgüt çalışanlarının adalet algısına bu denli bağlı olması nedeniyle örgütsel adalet kavramının önemi ortaya

çıkılmaktadır (Fischer,2012; Greenberg, 1990). Adalet kavramının bir örgütte var olabilmesi için öncelikle çalışanların işlerin adil bir biçimde dağıtılıp uygulandığına inanması gerekmektedir (Cropanzano ve Ambrose, 2001). Nitekim, adalet duygusu, örgütün başarılar edinmesinde, kendini sürekli geliştirmesinde ve hatta bir örgüt olarak içinde bulunduğu rekabetlerle dolu bu çağda tüm olumsuz koşullara rağmen ayakta kalmasında çok fazla katkı sağlamaktadır (Sareshkeh, Ghaziani, ve Tayebi, 2012; Silaban ve Syah, 2018).Bu nedenle de örgütlerde bu değer sağlanması öncelik haline gelmektedir (Thibaut ve Walker, 1975). Kişileri bu değer sağlandığı güvenli çalışma ortamlarında bulundurmak, yönetimin adil bir biçimde ele alındığına inandırmak ve tüm süreci doğru yönetmek elbette ki örgüt yöneticisinin sorumluluğu altındadır (Demirtaş ve Demirbilek, 2019; Jameel, Mahmood, ve Jwmaa, 2020; Kılıç ve Toker, 2020).

Örgüt yöneticisi bağlı bulunduğu örgütü tüm kökleri ile bütünleştiren birer gövde görevi görmektedir. Bu bağlamda örgüt yöneticisi ilk önce örgüt üyeleri tarafından beğenilen, saygın bulunan, yaptıkları ile takdir edilen, sözüne güvenilen ve yaptığı her eylemde adil olduğuna kanaat getirilen bir yönetici olmalıdır. Bu sayede örgüt güçlü ve yıkılmaz olacaktır. Ayrıca, örgüt yöneticisi çalışanlarına dair görev paylaşımında adil bir dağılımı gözetmek, işleyişin herkes için hakkaniyetle ilerlediğinden emin olmak, kişileri yalnızca performansları ve ortaya çıkardıkları ürünler üzerinden değerlendirmek durumundadır. Aksi takdirde hem yönetici ve çalışanlar arasında hem de çalışanların kendi aralarında olumsuz durumlar meydana gelmektedir (Greenberg ve Bies, 1992). Özellikle eğitim kurumları gibi insanların çok fazla iletişim ve etkileşim kurduğu, dinamik yapıda olan kurumlarda çalışanların yöneticileri ile aralarındaki adalet algısı bu kurumların işleyiş ve ilerleyişlerinde büyük yer tutmaktadır.

Bu kurumun çalışanları olarak öğretmenler okuldaki tüm süreçlerde etkili birer örgüt üyesi olarak işyerlerinde hem kendi meslektaşlarıyla hem de diğer örgüt üyeleriyle kendisi arasında sürekli olarak bir adalet arayışı içerisindedir. Okuldaki işlerin dağılımı, prosedürlerin işleyişi gibi konularda meslektaşlarının sorumluluklarını kıyas yoluna gitmekte olan öğretmenler diğerlerinin kendisinden daha az iş yükü olması veya daha çok ödül veya terfiye sahip olması durumunda ortada bir adaletsizlik olduğu duygusuna kapılırlar. Bu durum karşısında sorumlu gördükleri kişi ise elbette ki okul yöneticileridir. Bu nedenle örgütte oluşabilecek en ufak bir yanlış anlaşılma ile çalışanlar örgütsel adaletin sağlanmadığı algısına kapılabilir, örgüte olan bağlılıkları ve güvenleri azalabilir, örgüte yabancılaşmalar yaşayabilirler ve hatta örgütten ayrılabilirler (Beugre, 1998). Böylesine yıkıcı sonuçlara sebebiyet veren adalet kavramı önemi itibarıyla yöneticiler tarafından dikkate alınması gereken konuların başında gelmektedir. Bununla birlikte, okul gibi toplumun yapıtaşını oluşturan bireylerin yetişmesinde kilit rol oynayan eğitim kurumlarında çalışan yöneticilerin yukarıdaki tüm gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda, sahip oldukları adalet anlayışının öğretmenler üzerinde ne denli belirleyici bir etken olduğu görülmektedir. Adil davranışlar sergileyen okul yöneticisi her davranışı ile hem örnek olurken hem de önce çalıştığı örgüt üyelerini sonra da okulun bulunduğu çevreyi etkileyebilmektedir.

Alanyazın incelendiğinde, adalet kavramı ile ilgili yapılan pek çok araştırmaya rağmen ulaşılabilen kaynaklar açısından incelendiğinde okul yöneticilerinin adalet anlayışına dair yapılan araştırmaların sınırlı kaldığı görülmüştür (Bal Baştan, 2015; Çetin ve Polat, 2021; Çetinkaya ve Çimenci, 2014; Demir ve İnandı, 2022; Kıranlı Güngör ve Potuk, 2018; Polat ve Ceep, 2008; Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009). Bu çalışmalar da genellikle örgütsel adalet ölçeği kullanılarak yapılmıştır. Eğitimde adalet ile ilgili örgütsel adalet dışındaki yapılan araştırmalar incelendiğinde ise bu çalışmaların sosyal adalet üzerine yapıldığı görülmüştür (Bal Baştan, 2015; Karacan, Bağlıbel ve Bindak, 2015; Kondakçı, Kurtay, Oldaç, ve Şenay, 2016; Sağdıç, 2018; Tomul, 2010; Tosun, 2021). Bu çalışmalar ve adalet kavramı incelendiğinde eğitimde adaletin sosyal ve örgütsel olarak birbirinden ayrılamayacağı, okul yöneticilerinin sosyal sorumlulukları ile örgütsel görev ve yetkileri bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle de eğitimde adaletin ve okul yöneticilerinin adalet davranışlarının sosyal ve örgütsel yönüyle birbirinden bağımsız algılanamayacağı, örgütsel ve sosyal adaletin birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşünülerek okul yöneticilerinde genel adalet davranışlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Yapılan araştırmalarda örgütsel adalet ölçeği ya da sosyal adalet ölçeği kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu araştırmanın amacı okul yöneticilerinin sosyal ve örgütsel adalet davranışlarını öğretmen algılarından belirleyen bir ölçme aracı geliştirmektir.

Alanyazında sadece örgütsel adalet ölçeği (Polat, 2007; İşbaşı,2010) ya da sosyal adalet ölçeği (Cirik, 2015; Kondakçı, Kurtay, Oldaç, ve Şenay, 2016) kullanılarak yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, öğretmenlerin algılarına göre okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarını belirlemeye yönelik bir çalışma yapılmadığı ve dolayısıyla da bir ölçek geliştirilmediği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmayla okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarına ilişkin öğretmen algısı ölçeğinin geliştirilerek alanyazına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Adalet Kavramı

Adalet kavramı, İngilizce “*justice*” sözcüğünün, sistemin ve düzenin iyi işlemesi için yapılması gerekenler olarak nitelendirilen “*just*” kökünden türemiştir (İçerli, 2010). Bu anlamda ilk kez tanımlayan M.Ö. 2. Yüzyılda yaşayan Roma’ lı hukukçu Ulpian’ a göre adalet bireyin kendine olan saygısını gözeterek, kimseye zarar vermeden herkese hakkı olanı teslim etmeyi temel almaktadır (Flew, 1997; S. Doğan, 2014). Buna göre adalet, bireylerin birbirine yönelik davranışlarını öngören kuralları göz önünde bulundurarak eylemlerine taşımayı, haklarını, görevlerini de kapsamaktadır (Babaoğlan ve Ertürk, 2013; S. Doğan, 2014). Tüm bu araştırmacıların yaptığı tanımlamalardan yola çıkılarak, düşünce sistemlerinin ve toplumların ilk erdemi olarak nitelendirilen adaleti (H. Doğan, 2014) toplumsal kurallara yön veren bir rehber olarak açıklamak mümkündür. Bireylerin toplumdaki davranışlarında rehber ve yaşamında belirleyici olması (Babaoğlan ve Ertürk, 2013) yönüyle adalet sosyal yaşamın gerekliliği içerisinde yer almış (Sareshkeh vd., 2012) ve bununla ilgili birçok alanda araştırmalar yürütülmüştür (Özçınar, Demirel ve Özbezek, 2015). Bu yönüyle adalet öznel ve betimsel bir kavram olarak bireylerin tutumları ve algıları doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır (Tokgöz, 2011).

Sosyal Adalet

20. Yüzyılın adalet kuramcılarında Rawls (1971)’a göre düşünce sistemlerinin ve toplumsal kurumların ilk erdemi olan adalet bireylerin eylemlerinin, algılarının, tutumlarının ve yaşamlarının zeminini oluşturan bir unsur olarak karşımıza çıkar (Firat, 2003; S. Doğan, 2014). Rawls, toplumsal iş birliğinin sosyal adalet için bir önkoşul olduğundan bahseder. Nozick (2000) ise, iş birliği ile paylaşımın sosyal adalet ilkelerine göre yapılmasını önerir. Bu bağlamda Nozick, toplumun yararının gözetilmesi, bireylere fayda ve sorumluluklarının uygun şekilde dağılımının yapılabilmesi için öncelikle sosyal adalet ilkelerini yerine getirmenin önemini vurgular. Çünkü bireylerin temel kurumlardaki hak ve görevlerini belirleyen, toplumsal iş birliğinin kazanım ve sorumluluklarının olması gerektiği gibi dağılımını sağlayan sosyal adalet ilkeleridir (Nozick, 2000). Akalın (1998) da sosyal adaleti bireyin temel hak, siyasal özgürlükler, kanun önünde eşitlik, ödüller, her bireyin yetenek, ihtiyaç ve faaliyetlerinin dikkate alınması ile bireyin hayatını devam ettirebilmesi için gerekenler olarak ifade ederken; Miller (1999) ise sosyal adaletin hak etme, gereksinimler, yasal haklar ve eşitlik olarak dört temel unsurundan bahseder (Bal Baştan, 2015). Bu dört temel unsurun yaşamın her alanında dengede olması gerektiğini açıklar.

İnsanlığın var olduğundan beri bireylerin ve toplumların adalet arayışı, yaşamın merkezinde yer almıştır. Toplumun önemli bir parçası olarak bireylerin toplumun bir ferdi olarak nasıl yaşayacağı ve nasıl davranacağı konusunda onlara rehber olan adalet, tarihsel süreçte de görüldüğü üzere insanların sosyal hayatı için bir gerekliliktir (Babaoğlan ve Ertürk, 2013; Sareshkeh vd., 2012). Bireylerin sosyal yaşamlarında bu derece önemli bir yer edinen ve günlük yaşamda zamanlarının önemli bir kısmını ayırdıkları çalıştıkları kurumlara yönelik adalet arayışları da ilk olarak sosyal adalet kavramına uyarlanarak çalışılmıştır (Akduman, Hatipoğlu ve Yüksekbilgili, 2015).

Bireyler çalışmaları neticesinde elde ettikleri kazançlar ile diğer çalışanların kazanımlarını karşılaştırmışlar, bu süreçte hak ettikleri durumları değerlendirmeye başlamışlardır. Buna yönelik çabaların bir sonucu olarak çalışanların adalet algıları, örgütteki performans ve verimlerini etkilen önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir (H. Doğan, 2014; bu nedenle adalet araştırmaları örgütsel alanda da yürütülmeye başlanmış ve alanyazında örgütsel adalet ile ilgili teoriler oluşturulmuştur. Bu nedenle adalet çalışmalarına örgütsel alanda da yer verilmeye başlanmış ve alanyazında bununla ilgili teoriler oluşturulmuştur.

Örgütsel Adalet

Bireylerin belli amaçlar doğrultusunda, önceden belirli hedefleri gerçekleştirmek için bir araya geldikleri örgütlerde adalet çalışmaları ise 2. Dünya Savaşı zamanında başlamıştır. Örgütsel alanda Homans'ın (1961) Dağıtımsal "Adalet Teorisi" ile başlayan çalışmalar, Adams (1965)'in "Eşitlik Teorisi", Crosby (1976) "Görelî Yoksunluk Teorisi" ile devam etmiştir. (Akduman, Hatipoğlu ve Yüksekbilgili, 2015; Demirel ve Seçkin, 2011; İşbaşı, 2001; Greenberg, 1987). Örgütsel adaletin temelini oluşturan Adams (1965)'in "Hakkaniyet ve Eşitlik Teorisi" ne göre, bireyin çabalarının sonucunda elde ettiği kazanımların hakkaniyete dayanması gerekmektedir (Akduman, Hatipoğlu ve Zeki Yüksekbilgili, 201; Demirel ve Seçkin, 2015). Örgütsel adalet ayrıca Crosby' nin "Görelî Yoksunluk Teorisi" ne göre de ele alınmış ve bu teoriye göre de bireyler, elde ettikleri kazanımları kendilerinden üst kademedeki çalışan bireylerin kazanımları ile karşılaştırırlar ve kazanımlarını diğerlerinden daha az görürlerse yoksunluk duygusu yaşarlar (Yürür vd., 2009). Bu yoksunluk duygusu da memnuniyetsizliği belirtir ve adaletsizlik algılaması olarak karşımıza çıkar (İçerli, 2010, ss.75). Bu çalışmalar, örgütsel adaletin ilk boyutu olan dağıtımsal adalet ile ilgilidir. Örgütsel adaletin dağıtım adaleti boyutu, çalışanların kendilerine adil davranıp davranmadığı, eğitim, zekâ, deneyim ile elde ettikleri kazanımları ücret, terfi gibi sonuçları ile arasındaki orana bakarak, diğer çalışanların katkı-kazanım oranları ile değerlendirmelerini ifade eder (Colquitt vd., 2001).

Örgütsel adaleti bireyin bulunduğu örgütteki algısına yönelik ilk olarak kavramsallaştıran Greenberg (1990)'e göre dağıtım adaleti çalışanların emekleriyle elde ettikleri ödül, ceza, ücret, statü, terfi vb. sonuçların çalışanlar arasındaki paylaşımını ve çalışanların bu sonuçların dağılımında adil davranıp davranılmadığına ilişkin algılarını ifade eder (Özçınar, Demirel ve Özbezek, 2015, ss. 155).

Alanyazında örgütsel adaletle ilgili çalışmalarda ikinci dalga Thibaut ve Walker (1975)'in "İşlemsel Adalet Teorisi" ile yaşanmıştır. Alanyazında ilk olarak elde edilen kazançların dağılımı ile ilgili olarak belirlenen miktarı nitelerken; bu kazanımların miktarını belirlemede kullanılan araçları ilişkin algılamalar ise işlemsel adalet ile belirlenmeye çalışılmıştır (Folger ve Konovsky, 1989). Bu da kararların nasıl alındığı ve kararların alınmasıyla ilgili olarak yapılan değerlendirmeleri niteleyen süreçleri kapsamaktadır. Bu nedenle örgütsel adaletin alt boyutları arasında yer alan işlemsel adalet "süreç adaleti" olarak da nitelendirilmektedir. Burada sürecin kontrolü, çalışanlara söz hakkı yetkisi gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda alınan kararlar ile ilgili süreçlerde çalışanların düşüncelerini ifade etmelerini olanaklı kılan süreçlere işaret eder. Leventhal (1980) Adalet Yargı Kuramında, alınan kararlar ile ilgili süreçte, tutarlılık, önyargılı olmamak, doğruluk kuralı, itiraz hakkı (düzeltibilme), temsil edilebilirlik kuralı (görüş, değer, ihtiyaçların dikkate alınması) ve etik kurallar olmak üzere altı temel unsurdan söz eder. Bu unsurlar da süreç adaletinin temelini oluşturur.

Örgütsel prosedürlerin yürütülmesinde, kişilerarası ilişkiler, saygınlık, nezaket, dürüstlük gibi davranışlarının Bies ve arkadaşları (1988) tarafından süreç adaletinden farklı bir boyut olarak geliştirilmiştir (Özçınar, Demirel ve Özbezek, 2015). Örgütlerde kişilerarası ilişkilerle ilgili olarak adaletin sosyal yönüne dikkat çeken etkileşimsel adalette yöneticilerin çalışanlarına saygılı, duyarlı davranmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Fischer, 2010; Yeniçeri vd., 2009). Etkileşimsel adalet, saygı ve duyarlılık yönü ile dağıtım adaletinin, açıklama yönü ile de işlemsel(süreç) adaletin kişilerarası bir değer boyutu olarak nitelendirilebilir (Greenberg, 1993; Özçınar, Demirel ve Özbezek). Bu bağlamda Greenberg etkileşimsel adaletin kişilerarası boyutunu, yöneticilerin çalışanlarına saygılı, duyarlı, samimi, nazik, ciddi ve değer veren bir tutumla davranması gerektiğini belirtir (Poyraz vd., 2009). Bilgisel adalet boyutunda ise, uygulanan prosedürler, kaynakların paylaşımı ile ilgili dürüst ve yeterli açıklamalarda bulunmayı ifade eder (Colquitt vd., 2001; Tokgöz, 2011).

Örgütlerde çalışanların verimliliği ve performansını etkileyen önemli bir unsur olarak görülen adaletin süreçte çalışanlar tarafından nasıl algılandığı, yöneticilerin çalışanlarına adil davranıp davranmadıkları örgütsel adalet ile ilgili araştırmaların temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu anlamda örgütsel adaleti en genel anlamıyla özetlemek gerekirse, örgütte çalışanların elde ettikleri kazançların (ücret, terfi, statü vb.) adil olup olmadığına göre belirlenmesini açıklayan dağıtım adaleti, bu

kazançların nasıl dağıtıldığı ve kararların nasıl alındığıyla ilgili süreçleri içeren işlemsel adalet ve bu süreçte yöneticilerin çalışanlarına nasıl davrandıkları ile ilgilenen, iletişim, nezaket, saygı, değer, ciddiyet ve dürüstlük gibi değerleri içinde barındıran, kişilerarası ilişkilere dayalı etkileşimsel adaletten oluştuğu görülmektedir.

Alanyazında adalet konusu ile ilgili araştırmacının ulaşabildiği kaynaklar dahilindeki çalışmalar incelendiğinde adaletin hukuk, yönetim, örgüt, aile ve eğitim alanlarında farklı çalışmalar yapıldığı, bireysel, sosyal ve örgütsel alanda birçok tanımı bulunan çok boyutlu bir kavram olduğu görülmüştür (Colquitt, 2001; Crosby, 1976; Cropanzano ve Ambrose, 2001; Çetinkaya ve Çimenci, 2014; Demir ve İnandı, 2022; H. Doğan, 2014; S. Doğan, 2014; Greenberg, 1990; Kıranlı Güngör ve Potuk, 2019; Rawls, 1971; Özçınar, Demirel ve Özbezek, 2016; Şeşen ve Basım, 2010; Yelboğa, 2012). Bu çalışmada toplumu oluşturan tüm bu birimlerin birbirinden bağımsız algılanamayacağı ve bir bütün olarak adaletin toplumun tüm alanlarında incelenerek öğretmenlerin genel adalet algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Nitekim toplumun önemli yapılarından biri olan eğitim örgütlerinin insan yetiştirmek gibi temel ve önemli bir hedefinin bulunması ve diğer örgütlerden farklı ihtiyaçlara sahip olması sebebi ile eğitimde adalet kavramı her yönden incelenmesi gereken bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda eğitimde insan ve insana dair her şey, eğitimin temel paydaşlarından olan öğretmenlerin adalet algısının kapsamına dahil edilmiştir. Bu nedenle okul yöneticilerinin öğretmenlere ve okul personeline yönelik örgütsel adalet, öğrencilere yönelik sosyal adalet davranışları ve bireysel adalet konularının bütünleştirilerek eğitimde adalet başlığı altında incelenmesinin, okuyucunun genel adalet kavramını daha net anlayabilmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Eğitimde Adalet

Toplumun temel yapılarından biri olan eğitim örgütlerinin dinamik yapısını oluşturan bireylerin buldukları örgütte yöneticilerinin adalet davranışlarına yönelik algılarının davranışlarını, tutumlarını ve yönelimlerini belirlemelerinde önemli bir unsur olarak görülmektedir. Çünkü öğretmenlerin yöneticilerinin kendilerine yönelik adil davranışlarına yönelik algıları, örgüte ve yöneticiye yönelik olumlu tutum, tavır ve davranışlarında belirleyicidir (Demir ve İnandı, 2021; Yürür, 2012). Bu bağlamda öğretmenlerin örgüte ve yöneticilerine yönelik adalet algılarını belirlemenin örgütün hedeflerine ulaşmasında ve verimliliğini arttırmasında önemli olacağı düşünülmektedir. Adil olarak yönetildiğine inanan öğretmenler, örgüte ve yöneticiye güven duyacaklar; dolayısıyla okulun çıkarlarını gözeterek korumaya ve çabalamaya daha istekli olacaklardır (Şahin ve Kavas, 2016). Bu şekilde adalet duygusuna sahip öğretmenlerin okulun hedeflerini benimseyerek daha çok gayret göstermesi ve öğrencileri belirlenen amaçlar doğrultusunda yetiştirmesi sağlanabilir.

Araştırmacının alanyazında ilgili kaynaklar dahilinde ulaşılabilen araştırmalarda, öğretmenlerin yöneticilerinin adil davranışlarına yönelik algılarının yüksek olduğu durumlarda örgütsel güven (Demir ve İnandı, 2022,) iş doyumunu (Yelboğa, 2012), iş tatmini (Şeşen ve Basım, 2010), örgütsel bağlılık (Kılıçarslan, 2010), örgütsel vatandaşlık (Polat ve Ceep, 2008) gibi değişkenleri daha yüksek düzeyde gösterdikleri ve daha mutlu (Çetin ve Polat, 2021) oldukları, kendilerini örgüte ait (Çetinkaya ve Çimenci, 2014) hissettikleri görülmüştür. Aynı şekilde yöneticilerinin kendilerine yönelik adaletsiz tutum, tavır ve davranışlarının da yabancılaşma (Kasapoğlu, 2015), sessizlik (Kıranlı Güngör ve Potuk, 2018; Özçınar, Demirel ve Özbezek, 2016), sinizm (Kılıç ve Toker, 2020), tükenmişlik (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin 2009) gibi olumsuz durumlara sebep olabileceği yapılan araştırmalarda görülmüştür (Meydan, Şeşen ve Basım, 2011). Ancak bu çalışmalar sadece iş ortamı ile sınırlı olup, öğretmenlerin yöneticilerinin iş ortamında kendilerine adil davranıp davranmadığına yönelik algılarını belirlemek amacıyla geliştirilen “örgütsel adalet algısı” ölçeği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Aile, iş ve sosyal ortamında adalet arayışı içerisinde olan öğretmenlerin performans ve verimliliği açısından değerlendirildiğinde, kendilerine adil davranılıp davranılmadığına yönelik algılarının belirlenmesi araştırmanın temel amacıdır. Bu bağlamda eğitim örgütlerinin sosyal ve dinamik yapısı ile toplumsal ve bireysel boyutlarda özel hedeflerinin ve kazanımlarının olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda eğitim örgütlerinde çalışan öğretmenlerin algılarına

göre yöneticilerinin kişisel, sosyal, örgütsel ve toplumsal adalet davranışlarını belirlemeye yönelik evrensel niteliklere sahip bir ölçme aracının geliştirilmediği görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmada öğretmen görüşlerine başvurulmuş, okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarını belirlemeye yönelik ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubu ve öğretmenlerin eğitim yöneticilerinin adalet davranışlarına ilişkin algı ölçeği geliştirme süreci ile verilerin analizi açıklanmıştır. Bu çalışmanın Etik Kurulu Onayı, 14/10/2022 tarih ve 369 Sayılı karar ile Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim öğretim yılı bahar döneminde özel ve kamu okullarının tüm kademelerinde çalışan farklı branşlara sahip öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmada veriler 2022-2023 eğitim öğretim yılı güz döneminde özel ve kamu okullarının tüm kademelerinde çalışan farklı branşlara sahip öğretmenlerden elde edilecektir. Söz konusu ölçme aracı öğretmenlerin adalet algılarını ortaya çıkarmayı amaçladığından bu ölçme aracını doldurmak üzere ulaşılmaya çalışılan çalışma grubunu öğretmenler oluşturacaktır. Ölçeğin ölçme modeline karar verebilmek için istatistiksel işlemler esnasında herhangi bir örnekleme tekniği kullanılmamıştır. Önemli olan bu istatistiksel analizlerde ulaşılabilecek gözlem sayısına ulaşılmaya çalışmaktır. Bu bağlamda açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi için hedeflenen çalışma grubu sayısı 300 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya yüz yüze veri toplamanın mümkün olmadığı için çevrimiçi olarak oluşturulan ölçek deneme formu çalışma grubuna sosyal medya hesapları ile google form üzerinden ulaştırılmış, gerekli açıklamalar yapılarak ve gönüllü olarak katıldıklarını taahhüt etmeleri ile uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında çözümlenen veriler çevrimiçi olarak oluşturulan ölçek formu google form kullanılarak elde edilmiştir. Gönüllülük odağında deneme formu ve nihai form olmak üzere iki form iki farklı bağımsız gruba uygulanmıştır.

Açıklayıcı faktör analizi için çalışma grubu toplam 321 öğretmenden oluşmaktadır. Çok değişkenli bir istatistiksel analiz olan açıklayıcı faktör analizinin sayıtlarının incelenmesinin ardından gözlem sayısının (285 gözlem) alanyazında yapının açıklanmasında yeterli gözlem sayısının soru ya da madde sayısının 5 katı olması önerilmektedir (Child, 2006; Doğan ve Başokçu, 2010). Buna göre 46 maddelik deneme formunun 5 katı $46 \times 5 = 230$ olarak hesaplanmış ve bu ölçek geliştirme çalışmasında çalışma grubunun büyüklüğünün (285 gözlemin) yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Açıklayıcı faktör analizine dahil edilen katılımcı grubunun %64,9'u (n=185) kadın ve %35,1'i (n=100) erkek; kademelere göre %8,4'ü (n=24) okul öncesi, %44,9'u (n=128) ilköğretim, %20,7 (n=59) ortaokul ve %26'sı (n=74) lisede görev yapmaktadır. Katılımcıların %97,5'i (n=278) devlet kurumlarında, %2,5'i (n=7) ise özel kurumlarda çalışmaktadır. Katılımcıların kıdemlerine göre ise; %3,2 (n=9) ...-5 yıl arası, %23,2'si (n=66) 6-10 yıl arası, %21,8 (n=62), %22,8 (n=65) 16-20 yıl arası, %29,1 (n=83) 20 yıl ve üzeri görev yaptıkları; yaşlarının da; %2,1'i (n=6) 21-26 yaş arası, %18,6'sı (n=53) 27-32 yaş arası, %23,2 (n=66) 33-38 yaş arası ve %28,1 (n=80) 45 yaş ve üzeri olduğu görülmüştür. Çalışma grubunun görev dağılımları ise aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: AFA çalışma grubunun branşlara göre dağılımı tablosu

Görev Alanı	f	%
Müdür Yardımcısı	14	4,9
İlköğretim Matematik Öğretmeni	16	5,6
Ortaöğretim Matematik Öğrt.	20	7
Türkçe Öğrt.	23	8
İng. Öğrt.	25	8,7
Fen Bilimleri Öğretmeni	12	4,2

Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen	64	22,5
Okul Öncesi Öğretmeni	19	6,7
Sınıf Öğretmeni	92	32,3
Toplam	285	100,0

Açımlayıcı faktör analizinde 285 katılımcının görev dağılımına ilişkin bilgiler tablo 1' de yer almaktadır. Okul yönetim kadrosunda yer alan müdür yardımcılarını müdüre idari konularında yardımcı olan bir görev tanımları bulunmasına rağmen;657 sayılı devlet memurları kanununa göre eğitim öğretim hizmetleri sınıfında bulunmaktadır. İlgili kanunun 36 sayılı maddesinde memurların sınıflandırılması incelendiğinde müdür yardımcılarını da diğer branş öğretmenleri gibi eğitim öğretim hizmetleri kapsamında görev yapmaktadırlar. Devlet memurları 657 sayılı kanununda yedinci bölümde disipline ilişkin hükümlerde uyarma, kınama ve aylıktan kesme disiplin cezası disiplin amiri olan okul müdürü tarafından verilebilir (www.mevzuat.com). Okul yöneticisi öğretmene uyarma ve kınama cezalarını direkt uygulayabilirken; aylıktan kesmeyi teklif edebiliyor. Ancak müdür yardımcılarının okul müdürleri gibi sorumluluk, yetki alanları olmadığı ve diğer öğretmenler gibi yaptıkları görev ile ilgili müdüre karşı sorumlu oldukları için diğer branş öğretmenleri ile birlikte değerlendirmeye alınmasının uygun olacağı düşünülmüştür. İlköğretim kurumları yönetmeliği beşinci kısımda okul müdür yardımcılarını müdüre karşı sorumlu ve okul müdürü tarafından verilen görevleri yapar. Ancak müdür kanun, tüzük, yönetmelik ve yönergeye göre emirlere uygun olarak görevlerini yürütmeye okulun düzenini korumaya ve denetlemeye yetkilidir. Müdür okulun amaçlarına uygun olarak yönetilmesinden, değerlendirilmesinden ve geliştirilmesinden sorumludur (MEB, 2014). İlgili kanun ve yönetmeliklere göre okul müdürü okulun idaresinden tam yetkili olurken; müdür yardımcılarının idari ve yönetim alanlarında bir yetki alanı bulunmamaktadır (MEB, 2014). Müdür yardımcılarının görev tanımını okul müdürleri yapmaktadır ve sorumlulukları buna göre belirlenmektedir. Bu nedenle müdür yardımcılarının okul yöneticilerine yönelik adalet algısı diğer öğretmenlerden farklı bir yere sahip olabilir. Yetki ve sorumluluk alanları okul yöneticileri gibi olmadığı için diğer hizmet sınıfındaki öğretmenler ile birlikte değerlendirmeye alınmıştır ancak; diğer öğretmenlerin adalet algısından farklılık oluşturabileceği düşünüldüğü için farklı sınıflandırılmıştır. Okul Öncesi öğretmeni sadece okul öncesinde görev yaptığı, sınıf öğretmeni sadece ilköğretim kademesinde görev yaptığı için diğer branşlardan ayrı olarak sınıflandırılmıştır. Okul psikolojik danışmanlığı ise ders, program hazırlama, nöbet gibi görevleri bulunmayan, eğitim öğretim hizmetlerinde farklı görev tanımları bulunan ve 14 Ağustos 2020 tarihli 31213 sayılı "Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği" resmi gazetede yürürlüğe giren diğer branşlardan ayrı bir yönetmeliğe sahip bir branştır. Bu yönetmeliğe göre "psikolojik danışma, bireylere kendini tanıma, karar verme ve problem çözme becerisi kazandıran, bireylerin kişisel ve toplumsal uyumlarını gerçekleştirmelerini ve iyilik hallerini geliştirmelerini amaçlayan, bireysel ve grupla profesyonel olarak yürütülen psikolojik yardım süreci ifade eder" (MEB, 2020). Bu nedenle psikolojik danışmanın yöneticisine yönelik adalet algılarının diğer branşlardan farklılaşacağı düşünüldüğü için farklı olarak sınıflandırılmıştır. Tablo 1' de öğretmenlerin branşlarına bu şekilde yer verilmesinin; birbirinden ayıran tüm bu durumlardan dolayı farklı olarak sınıflandırılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

İkinci çalışma grubunda ise 240 öğretmene ulaşılmış ve sayıltı testleri sonrası 211 kişilik bir gözlem seti üzerinden Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

Okul Yöneticilerinin Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeği Madde Havuzu Oluşturma Süreci

Öğretmenlerin eğitim yöneticilerinin adalet davranışlarına ilişkin algılarını belirlemeye yönelik geliştirilen ölçme aracına ilişkin madde havuzunun ve sonrasında deneme formunun oluşturulması sürecinde ilk olarak adalet kavramını ile ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak sosyal, örgütsel ve kişisel adalet davranışlarını belirlemek amacıyla uzman görüşlerine başvurulmuş ve uzmanların önerileri dikkate alınarak 101 madde yazılmıştır. Madde havuzunda kişisel adalet ve örgütsel adaleti belirlemeye yönelik yazılan maddeler araştırmacılar tarafından bağımsız olarak incelenmiş

“Genelin görüşlerine ilişkin algı” ifadelerinin kişiselleştirilmesi ile birbirini tekrar eden 36 madde deneme formundan çıkarılmıştır. Ölçekte okul yöneticisinin cevap veren kişiye karşı adaletli davranmasını belirleyen maddelerin kalmasına; genelin adına karar vererek adil bir yöneticilik yapmasını içeren maddeler ise ölçekten çıkarılmıştır. Örneğin; madde 1’ de “Okul Yöneticisi işimle ilgili görev dağılımını hakkaniyetli bir şekilde yapar” ifadesi ölçüğü yanıtlayan kişinin algısını içeren bir ifade olarak ölçekte yer alırken; madde 25 “Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin görev dağılımını hakkaniyetli bir şekilde yapar” ifadesi okul yöneticisinin diğer öğretmenlere olan davranışlarını da içerdiği ve sadece yanıt veren kişinin algısını belirlenmesine karar verildiği için ölçekte yer almamıştır. Bunun yerine madde 1 deki gibi kişisel algı ifadelerine yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Genel algı üzerine olan maddeler değil kişisel algılar gözetilerek maddeler çıkartılmıştır. Bu uzmanlar maddelerin literatüre uygunluğunu belirlemek için alanlarında uzman konuya hakim ve ölçek geliştirmiş kişilerden seçilmiştir. Ölçekte yer alan 65 maddenin literatüre uygunluğunu değerlendirebilmesi için 3 eğitim yönetimi, teknik ve istatistiksel olarak uygunluğunu değerlendirebilmesi için ölçek geliştirmiş 2 ölçme değerlendirme, literatür ile tekniği birlikte değerlendirebilmesi için ölçek geliştirme çalışmaları yapmış 1 eğitim programı ve öğretimi ve yazılan maddelerin bireylerin algısı ile literatüre uygunluğunu değerlendirebilmeleri için 2 psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanlarında olmak üzere 8 uzman görüşüne sunularak kapsam geçerlik indeksi ve oranları hesaplanmıştır. Bu şekilde nihai form oluşturulmuştur. Konuya hakim, alanında uzman ve makaleleri olan, ölçek geliştirme çalışması yapmış ve ölçme değerlendirme uzmanı olan kişilerin değerlendirmelerinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Tüm uzmanların görüşleri Lawshe (1975) tekniğine göre toplanmış ve bu görüşler değerlendirmeye alınmıştır. Bu görüşler çerçevesinde kapsam geçerlik oranları ve kapsam geçerlik indeksleri hesaplanmıştır. Hesaplanan kapsam geçerlik oranları $KGO = \frac{NG}{N2} - 1$ formülüne göre; NG maddeyi gerekli gören uzman sayısının o madde ile ilgili görüş bildiren toplam uzman sayısına oranının 1 eksiği ile belirlenen değerler 0,5 ile 1,00 arasında değişkenlik göstermektedir. Veneziano ve Hooper’ in (1997) ölçütleri dikkate alınarak 0,75 oranının altında yer alan 11 madde ve 0,75 değerinin üzerinde olduğu halde uzman görüşlerine göre binişiklik gösteren 5 madde ile adalet davranışlarını ölçmede yetersiz kalacağı düşünülen 4 madde deneme formundan çıkarılmıştır. Formdaki 10 maddede ise uzman görüşlerine göre dil ve anlatım yönünden gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda deneme formuna 3 madde eklenmiştir. Sonuç olarak araştırmada 46 maddeden oluşan bir deneme formu oluşturulmuştur. Deneme formunda yer alan maddelerin $KGI = \frac{\sum KGO}{MS}$ formülü ile kapsam geçerlik oranlarının ortalaması olarak hesaplanan kapsam geçerlik indeksi ise 0,89 olarak hesaplanmıştır. $KGI > KGO$ olduğu için de kapsam geçerlik indeksi tüm ölçek için istatistiksel olarak anlamlıdır (Yurdugül, 2005).

Deneme formundaki maddeler, her bir maddenin “öğretmenlerin yöneticilerine yönelik adalet algısını” ölçmek için 5’li likert tipi (5=Kesinlikle katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Kararsızım, 2=Katılmıyorum, 1= Kesinlikle Katılmıyorum) biçiminde derecelendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde yapı geçerliğine kanıt oluşturmak amacıyla açılımlı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA), faktör ve altında yer alan maddelerin ilişkisi hakkında bilgi veren yakınsak geçerlik kullanılmıştır.

Bu çalışmada ölçekte yer alan madde kümesinden ortaya çıkan alt kümeleri örtük yapıyı ortaya çıkaran, bu örtük yapıda yer alan maddelerin ne derece çalıştığını belirlemeye yardımcı olan ve temelli maddeler arasındaki korelasyona dayanan faktör analizi yöntemi kullanılmıştır (Alpar, 2014; Devellis, 2017; Tabachnick ve Fidel, 2013). Araştırmada geliştirilmesi hedeflenen ölçme aracının örtük yapısını ve bu yapıdaki maddelerin işleyişinin nasıl olduğunu keşfetmek amacıyla açılımlı faktör analizi kullanılmıştır. AFA yapılmadan önce çok değişkenli istatistiklerde bulunan temel sayıtlar (kayıp veri, aykırı değerler, normallik, çoklu bağlantı ve R’nin faktörlenebilirliği) test edilmiştir.

Araştırmanın verileri elektronik form aracılığıyla elde edildiği için herhangi bir kayıp veri bulunmamaktadır. Ön deneme formunun uygulanmasının ardından hatalı doldurulan form olup olmadığı incelenmiş ve herhangi hatalı doldurulan bir form olmadığı görülmüştür. Tekli ve çok değişkenli aykırı

değerler incelendiğinde, z değerleri -3,63 ile 3,54 arasında değişmekte olup tekli aykırı değer olmadığı gözlenmiştir. Araştırmada 285 katılımcıya ilişkin Mahalanobis uzaklıklarına göre yapılan çok değişkenli aykırı değer analizin neticesinde (χ^2 46, 0.001=81,40) 36 gözlem analize dahil edilmemiştir. Ayrıca maddeler arasında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı tolerans ve varyans artış faktör (VIF) değerleri aracılığı ile (tolerans değerlerinin .20'nin üzerinde ve varyans artış faktörünün 5'ten küçük olması) incelenmiş ve hataların bağımsızlığını belirlemek amacıyla WB Durbin Watson istatistiği kullanılmıştır. Buna göre bu değerlerin 2'ye yakın değerler olması gerektiği (Kalaycı, 2005), bu çalışmada da 1,919 bulunan değerlerin 2'ye yakın değerlerde olması sebebiyle hataların bağımsız olduğu gözlenmiştir. Ancak açıklayıcı faktör analizi öncesinde sayıtlar kontrol edilirken çoklu bağlantı problemi teşkil edebilecek VIF ve tolerans değerlerine rastlanmıştır. Bu bağlamda 20 madde VIF ve tolerans değerleri uygun ölçütler içerisinde yer almadığı için konu ile ilgili iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak incelenmiştir. Bu ön inceleme sonrasında 17 maddenin ölçekte diğer maddeleri kapsıyor olması gerekçesiyle yer almamasına karar verilmiştir. Araştırmada çoklu bağlantı problemi oluşturabilecek maddeler iki bağımsız araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve ön eleme sonucunda 17 madde çıkarıldıktan sonra kalan 29 maddelik ön deneme formundan elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğu için yapılan Bartlett testi sonucunda ki kare testi anlamlı ($\chi^2= 7459, 154$ $p<0,05$), en az .70 olması gereken KMO değerinin ise .974 mükemmel düzeyde ve anti image korelasyon matrisinde köşegen değerlerinin her birinin .50'nin üstünde olduğu bulunmuştur. Bartlett'in küresellik testi ile korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak ölçüde yeterli olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bu test sonuçlarının anlamlı olması, ($p<0.05$) değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermiştir (Gürbüz ve Şahin, 2016, ss. 311). Faktör yapısına karar verirken elde edilen öz değerlerin yamaç eğim grafiğinden, açıklanan toplam varyanstan faydalanılmıştır. Maddelerin ilgili yapıyı temsil etme gücünün değerlendirilmesinde açıklanan ortak varyans, faktör yükleri ve maddelerin farklı faktörler arasında binişik olup olmadıkları dikkate alınmıştır. Verilerin analizinde her bir maddenin ortak varyansının .50, faktör yükünün .45 ve iki faktöre birden verilen faktör yükü arasındaki farkın .10'un üzerinde olmasına dikkat edilmiştir (Büyüköztürk, 2011; Tabachnick ve Fidel, 2013).

AFA ile yapısına karar verilen ölçeğin yapı geçerliğine ek kanıt oluşturma amacıyla DFA işe koşulmuştur. Gerçek verinin belirlenen modele ne kadar uyduğunu incelemek için temel yapısal eşitlik modeline dayanan (Tabachnick ve Fidel, 2013) doğrulayıcı faktör analizi kullanılmaktadır. Bu bağlamda doğrulayıcı faktör analizi, açıklayıcı faktör analiziyle kurulan yapının bağımsız bir çalışma grubu üzerinden ne kadar uyumlu olduğunu göstermeye yarayan ve yapının doğrulanmasında geçerlik kanıtları sunmaktadır. Ek güvenilirlik ve geçerlik kanıtları toplamaya yönelik bu aşamada da gözlem sayısı büyüklüğü; önerilen ölçütten (Tabachnick ve Fidel, 2013) az olmasına rağmen göz ardı edilmiştir. Çok değişkenli istatistiksel bir analiz olan DFA için tekli ve uç değerleri belirlemek için Z değeri hesaplanmıştır. Çoklu değerler için ise Mahalanobis hesaplandı. Tekli uç değerler incelendiğinde, Z değerleri + 3,29 ile - 2,44 aralığında değişmekte olup çoklu aykırı değere rastlanmamıştır. Mahalanobis uzaklıklarına göre yapılan çok değişkenli aykırı değer neticesinde (χ^2 31, .001=61,098) 29 gözlem çoklu aykırı değer olma gerekçesiyle analize dâhil edilmemiştir. Yürütülen doğrulayıcı faktör analizi öncesinde sayıtlar kontrol edilirken çoklu bağlantı problemi teşkil edebilecek VIF ve tolerans değerlerine rastlanmamıştır. Ayrıca analizde hataların bağımsızlığını belirlemek amacıyla WB Durbin Watson istatistiği kullanılmıştır. Bu çalışmada da 2'ye yakın değerler olması gereken (Kalaycı, 2005) Durbin Watson değerinin (1,921) AFA' da olduğu gibi DFA' da otokorelasyona ilişkin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı ve hataların bağımsız olduğu gözlenmiştir.

Araştırmanın güvenilirlik analizlerinde Cronbach alfa güvenilirlik belirleme yöntemi ve birleştirici güvenilirlik (Çalışma kapsamında sadece DFA çalışma grubu için) kullanılmıştır. Burada benzer ifadelerin genel güvenilirliğini ölçmek amacıyla kullanılan birleştirici güvenilirlik kullanılmaktadır (Raykov, 1998). Bu çalışmada birleştirici güvenilirlik (CR) değeri önerildiği üzere; DFA sonucu elde edilen bulgular aracılığı ile; Cronbach alfa değerine bir kontrol aracı olarak kullanılmıştır.

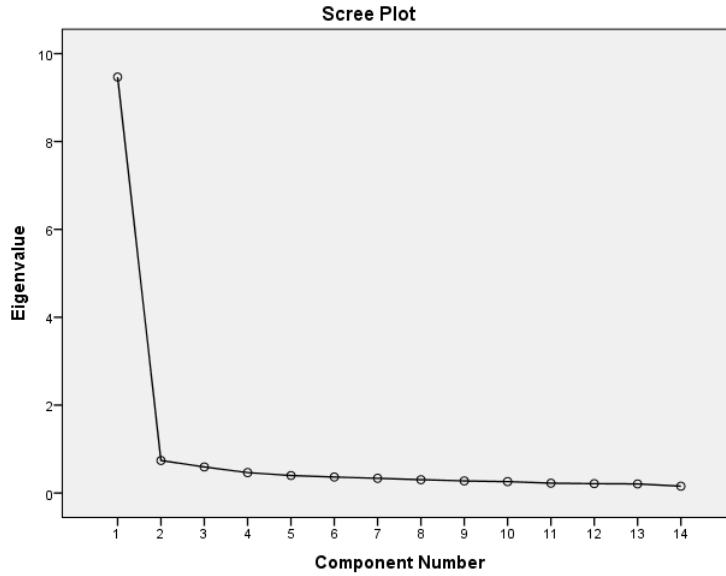
Bulgular

Geçerlik Çalışmaları

Araştırmanın bu bölümünde, geçerlik çalışmaları kapsamında yapı geçerliği için gerçekleştirilen Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile yakınsak geçerlik hesaplamalarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

AFA Bulguları

Yapılan Açıklanan ortak varyansı belirlenen ölçütün altında yer alan 8 maddenin dışında formda binişiklik gösteren, benzer nitelikleri ölçen birbirini kapsayan çoklu bağlantı problemi oluşturabilecek ve/veya yapıyı ölçmede yetersiz kaldığı düşünülen 7 madde faktör yükleri de göz önünde bulundurularak formdan çıkarılmıştır. Şekil 1’de faktörlerin öz değerlerine ilişkin yamaç eğim grafiği gösterilmiştir.

Şekil 1. Faktör özdeğerlerine ilişkin yamaç eğim grafiği

Şekil 1 incelendiğinde öz değerlerin 1. Faktörle birlikte düşüşe geçip keskin bir şekilde yatay pozisyon aldığı görülmektedir. Bu analizler doğrultusunda ölçme değerlendirme uzmanı ve eğitim yönetimi uzmanlarına başvurularak analizden elde edilen veriler değerlendirilerek ve yamaç eğim grafiğinden faydalanılarak ölçeğin tek faktörlü yapıda olması gerektiğine karar verilmiştir. Tüm bu değerlendirme ve analizler sonucunda belirtilen gerekçelerle ilk yazılan madde havuzunda yer alan maddelerden toplamda 32 madde elenmiştir. Nihai formun 14 madde üzerinden uygulanmasına karar verilmiştir. Ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenirlik bulguları 14 maddelik form üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3:14 Maddenin Faktör Analizi Sonuçları

Madde Numarası	Maddeler	Faktör Yükleri	Ortak Varyans
M1	Okul yöneticisi görev dağılımını hakkaniyetli bir şekilde yapar.	,672	,820
M3	Okul yöneticisi performansımı objektif olarak değerlendirir.	,695	,834
M10	Okul yöneticisi başarılarımı zamanında ödüllendirir.	,642	,801

Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi

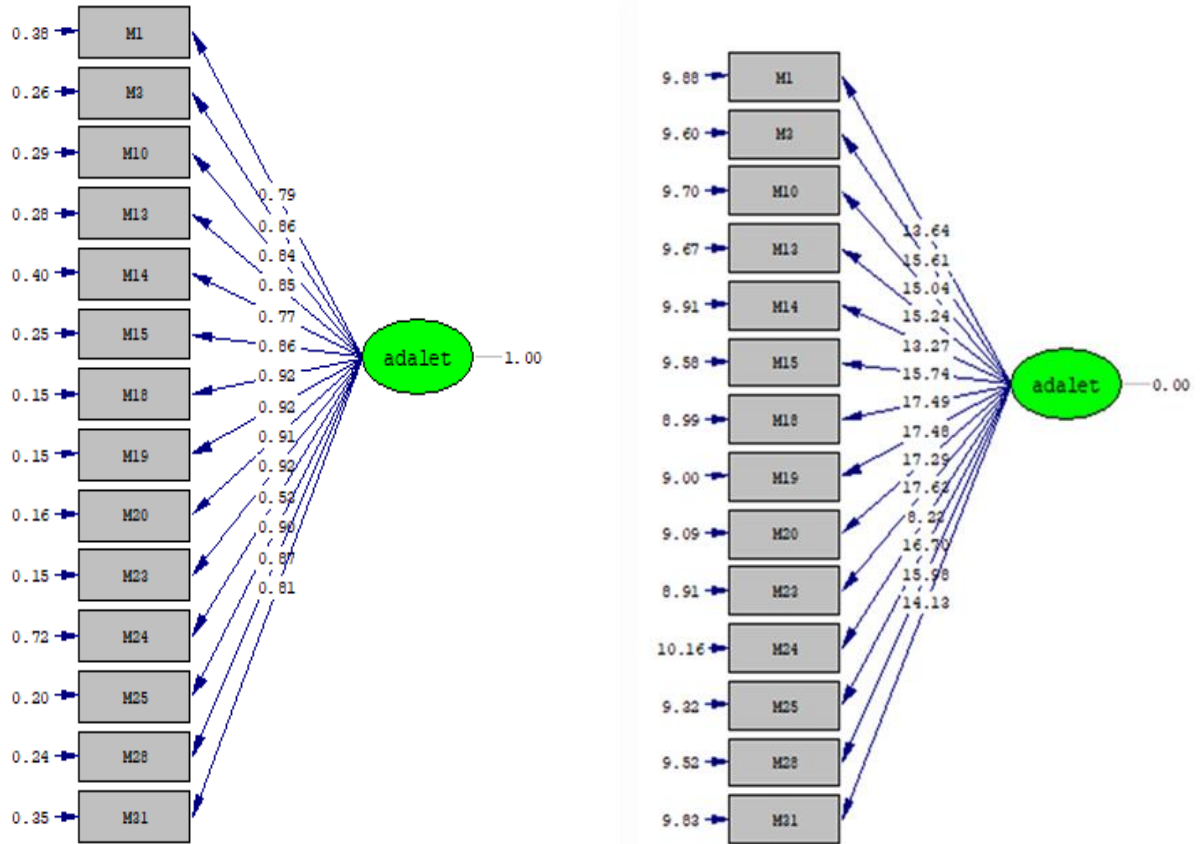
M13	Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin okulun kaynak ve imkanlarından (araç, gereç, sınıf vs.) eşit olarak faydalanmasını sağlar.	,631	,794
M14	Okul yöneticisi tüm öğretmenlere yetki ve sorumluluklarını liyakata göre verir.	,621	,788
M15	Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin ilgi, yetenek ve uzmanlık alanlarına göre görevlendirme yapar.	,688	,829
M18	Okul yöneticisi okulda öğretmenler arasındaki anlaşmazlık durumlarında taraflara ilişkin kararlarda objektif tavır sergiler/yansız davranır.	,712	,844
M19	Okul yöneticisi bir karar alırken tüm öğretmenlerin karar alma sürecine katılmasını sağlar	,673	,820
M20	Okul yöneticisi kişisel çatışmalarından bağımsız bir şekilde görevini yerine getirir.	,778	,882
M23	Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin kişisel, eğitsel ve mesleki gelişimlerini eşit bir biçimde destekler/saygı duyar.	,800	,894
M24	Okul Yöneticisi bazı kişileri bilerek ve isteyerek haklardan mahrum bırakır.	,540	,735
M25	Okul yöneticisi insanların tamamının farklılıklarına karşı saygılıdır.	,742	,820
M28	Okul yöneticisi etnik köken, dil, din, ırk, cinsiyet vs gözetmeksizin tüm insanlara eşit davranır.	,647	,804
M31	Okul yöneticisi tüm öğrencilerin eğitimden eşit olarak faydalanmasını sağlar/Eğitimde fırsat eşitliğini gözetir.	,627	,792

Tablo 3 incelendiğinde, maddelerin faktörlere vermiş olduğu yükler ve ortak varyans değerlerinin yüksek faktör yüklerine sahip olduğu görülmüştür. Yapılan analizde ortak faktör varyanslarının .735 ile .894 arasında değiştiği bulgusu elde edilmiş olup öz değeri 1.00'dan büyük tek faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu faktörlerin toplam varyansın %67'sini açıkladığı görülmüştür. Bu nedenle temel yapı ile ilgili olduklarının en temel göstergesi ve kanıtı olarak sunulmuştur. Tüm bu maddelerin birlikte ölçtüğü bu yapıya "okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarına ilişkin öğretmen algısı ölçeği" ismi verilmiştir.

DFA Bulguları

Ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin ek kanıt oluşturabilmek amacıyla yürütülen doğrulayıcı faktör analizi model veri uyum iyiliği kriterlerinden CFI=0.98, NNFI=0,98, NFI=0,97 olarak elde edilmiştir. Bu mevcut modelin beklenen modelle uyum sergilediğinin temel göstergeleridir. Uyum kötülüğü kriterleri açısından da $\chi^2/sd=4,4$; RMSEA=0,13 olarak elde edilmiştir. Tüm bu değerler dikkate alındığında RMSEA hata değerinin beklenen değerden yüksek; diğer ölçütlerin ise mükemmel uyum ölçütlerini sağladığı görülmüştür. Çoklu değerlendirme bakış açısıyla incelendiğinde ilgili model veri uyumu sağlandığına yönelik karar alınmıştır.

Ölçeğin nihai formunda yer alan 14 madde üzerinden doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılarak elde edilen standartlaştırılmış değerler ve t değerleri Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2: Ölçeğe ilişkin sınanan ölçüm modeli, standardize edilmiş yük değerleri ve t değerlerinin bulunduğu yol diyagramları

Yapılan DFA sonrasında 14 maddenin standardize yük değerlerinin 0,52 ile 0,92 aralığında değiştiği; bu standardize yüklere ilişkin hata katsayılarının da düşük olduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra 14 maddenin t değerleri incelenmiş olup, tüm t değerlerinin 0,05 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < .001$). Elde edilen t değerleri adalet davranışlarını gösteren (sahip olan) okul yöneticisi ile adalet davranışlarını göstermeyen (sahip olmayan) okul yöneticisini ayırt edici nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla her bir maddenin ölçmeye konu olan özellik açısından ayırt edici olduğuna karar verilmiştir. Maddeler ayırt edici olduğu için bu aynı zamanda tüm ölçme modelinin geçerliği için de bir kanıt olarak kullanılmıştır. Tüm bu uyum indeks değerleri ele alınan ölçütlerle karşılaştırıldığında; doğrulayıcı faktör analizi ile yapısı test edilen ölçme modelinin mükemmel düzeyde model veri uyumu sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010).

Güvenirlik Bulguları

DFA kapsamında elde edilen bulgulardan yola çıkarak ek güvenilirlik ve geçerlik kanıtları oluşturmak için yapı güvenilirliği (CR) ve yakınsak geçerlik hesaplamalarına yer verilmiştir. Bu kapsamda 14 madde için hesaplanan ve maddelerin ilgili yapıya dair ölçümlerindeki tutarlılığın bir ölçüsü olan CR 0,972 olarak elde edilmiştir. CR iç tutarlılık anlamında farklı örneklem üzerinde elde edilen CA da bu bulgu ile örtüşmektedir. Tek boyutlu bir ölçme modeli olarak ele alınan Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeği'nde yer alan maddeler arası ilişkiler ve söz konusu bu maddelerin ilgili yapıdaki değişimi açıklama katsayısı olarak ele alınan ve yakınsak geçerlik olarak da bilinen durum içinse 14 maddenin açıklanan ortalama varyansları (AVE) 0,72 elde edilmiştir. Bu değer

ilgili koşulu sağlamasında temel alınan ölçüt değerin 0,5 ve üzerinde olmasının yanı sıra CR değerinden düşük elde edilmesidir. Bu ölçütlerle kıyaslanan bu değer yakınsak geçerliğin sağlandığının göstergesidir.

Ölçeğin nihai formuna ait iç tutarlılık anlamına gelen Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı AFA için 0,982 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizinden önce sayılılar kontrol edilirken çoklu bağlantı problemi teşkil edilebilecek VIF ve tolerans değerleri incelenmiş ve bağımsız iki araştırmacı tarafından çıkarılan maddelerden sonra kalan 14 madde için DFA uygulanmıştır. Bunun sonucunda 14 madde için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,972 olarak elde edilmiştir. Tüm bu bulgulardan yola çıkılarak bu çalışma kapsamında geliştirilen bu ölçek okul yöneticilerinin adalet davranışlarını ölçebilen güvenilir ve geçerli bir ölçek olarak literatüre kazandırılmıştır.

Tartışma/Sonuç

Bu araştırma ile okul yöneticilerinin genel adalet davranışlarına ilişkin öğretmen algılarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek 5 dereceli tek faktörlü 14 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek geliştirme çalışması, "Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeği" nin, bilimsel ve psikometrik açıdan gerekli koşulları sağlayan bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir. Ölçeğin geliştirilme sürecinde; öncelikle araştırmacılar tarafından alanyazın taraması yapılmış, uzman görüşleri alınmış ve madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan madde havuzu ölçme değerlendirme, eğitim yönetimi, eğitim programları ve öğretimi, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanlarından olmak üzere 8 uzman görüşüne sunulmuş geribildirimlerle 101 maddeden 46 maddeye düşürülmüştür. Deneme formu 46 madde olarak 321 katılımcıya uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğine kanıt oluşturabilmek amacıyla yapılan AFA' dan önce sayılılar kontrol edilirken, çoklu bağlantı problemi oluşturabilecek VIF ve tolerans değerlerine rastlanmıştır. Bu doğrultuda maddeler bağımsız iki araştırmacı tarafından incelenmiş ve birbirini kapsayan, binişiklik gösteren maddeler bu ön inceleme sonucunda formdan çıkarılmıştır. Bu ön eleme sonucunda kalan 29 madde üzerinden açımlayıcı faktör analizi uygulanırken gerçekleştirilen istatistiksel işlemlerde ortak varyans, iki faktörde binişiklik, deneme formunda yük vermeyen ya da yapıyı ölçmediğine karar verilen, çoklu bağlantı problemi oluşturabilecek maddeler formdan çıkarılmıştır. Buna göre kalan 14 madde üzerinden AFA uygulanmıştır. AFA' da gerekli istatistiksel işlemlerden sonra faktör yapısına karar verilerek; 14 maddeden oluşan tek faktörlü nihai form deneme formunda uygulanan katılımcılardan bağımsız bir çalışma grubuna uygulanmıştır. Ölçmeye konu olan özelliği ölçmesinde güvenilirlik ve geçerlik analizleri bu 14 madde üzerinden yürütülmüştür. Deneme formunda AFA, nihai formda DFA uygulanmıştır. Araştırmacılar tarafından yapılan istatistiksel işlemlerle geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları doğrulanan 14 maddelik "Okul Yöneticilerinin Genel Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeği" geliştirilmiştir.

Alanyazında adalet kavramı ile ilgili ölçek geliştirme çalışmaları incelendiğinde; örgütsel adalet ve sosyal adalet ölçeklerinin geliştirildiği görülmüştür. Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen Polat (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan "Örgütsel Adalet Ölçeği" 19 madde, İşbaşı (2000) tarafından geliştirilen örgütsel adalet ölçeği 27 maddeden oluşmaktadır. Torres-Harding ve diğerleri (2012) tarafından geliştirilen Cirik (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan Sosyal Adalet Ölçeği toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Alanyazında araştırmacının ulaşabildiği ilgili kaynaklar incelendiğinde; adalet davranışlarını belirlemeye yönelik genellikle örgüt temelli ölçekler geliştirildiği görülmüştür. Eğitim örgütlerinin farklı dinamikleri ile yapısı ve işleyişinin farklı olduğu, farklı gereksinimlere ihtiyaç duyduğu için eğitim örgütlerinde genel bir adalet algısını belirleyen ölçme aracına ihtiyaç duyulmuştur. Eğitimde adaleti öğrencilere, öğretmenlere ve eğitimin diğer tüm paydaşlarına, okul personeline uygulayan okulun yönetim ve idaresinden sorumlu okul yöneticilerinin sosyal ve örgütsel alanda adalet davranışlarını belirlemeye yönelik bir ölçme aracının alanyazında araştırmacının ulaşabildiği kaynaklar dahilinde geliştirilmediği görülmüştür. Bu nedenle karmaşık ve dinamik yapısı ile girdisi ve çıktısının insan olduğu, toplumu oluşturan ve ona yön veren özel bir alana sahip eğitim örgütlerinde kullanılacak, okul yöneticilerinin adalet davranışlarını belirlemeye yönelik ölçeğin geliştirilmiş olmasının alanyazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada geliştirilen bu ölçek, okul yöneticilerinin adalet davranışlarını belirlemeye yönelik olarak öğretmenlere uygulanabilir. Okul yöneticilerinin adalet davranışları ile örgütsel bağlılık, göreceli yoksunluk, örgütsel güven, örgütsel destek gibi değişkenlerle ilişkileri incelenebilir. Ayrıca örgütsel bağlılık, örgütsel güven gibi değişkenlerle aracılık çalışılabilir. Ölçmeye konu olan özelliği ölçmek için geliştirilmiş farklı ölçme araçları ile ölçüt geçerliliği çalışmaları yapılarak, ölçülmeye çalışılan yapının Türkiye’de ve eğitim örgütlerinde kullanılmasında ve açıklanmasında ek kanıtları sunmaya yönelik çalışmalar yürütülebilir. Ölçmeye konu olan özelliğin adalet davranışlarının cinsiyet, kıdem, yaş, kademe, okulda geçirilen süre, branş ve görev tanımları ile anlamlı fark oluşturup oluşturmadığına yönelik fark çalışmaları ile farklı değişkenlerle birlikte yapısal eşitlik çalışmaları yürütülebilir.

Kaynakça

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. İçinde I. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (267-299), New York: Academic Press.
- Akalın, G. (1998). İnsan hakları, fırsat eşitliği ve Türkiye. Türkiye’de İnsan Hakları III. Sempozyumu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Akduman, G., Hatipoğlu, Z., & Yüksekbilgili, Z. (2015). Medeni durumuna göre örgütsel adalet algısı. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Alpar, R. (2014). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik güvenilirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Babaoğlu, E. & Ertürk, E. (2013). Öğretmenlerin örgütsel adalet algısı ile örgütsel adanmışlıkları arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-2), 87-101.
- Bal Taştan, S. (2015). Örgütsel güven ve sosyal adalet algısının örgütlerde sosyal sermaye yapısı ile ilişkilerinin incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 13-58.
- Bies, R. J., Shapiro, D. L., & Cummings, L. L. (1988). Causal account and managing organizational conflict: Is it enough to say it's not my fault?. *Communication Research*, 15(4), 381-399.
- Beugre C.D. (1998). *Managing fairness in organizations*. London: Quorum Books Westport Connecticut.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı -İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi. Child D. *The essentials of factor analysis*. Continuum: 2006.
- Cirik, I. (2015). Psychometric characteristics of the social justice scale’s Turkish form and structural equation modeling. *Eurasian Journal of Educational Research*, 61, 23-44. <http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2015.61.2>
- Colquitt, J. A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: a construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386.
- Cropanzano, R., Ambrose, M.L. (2001), “Procedural and Distributive Justice Are More Similar Than You Think: A Monistic Perspective and a Research Agenda”, Jerald Greenberg and Russell Cropanzano (Eds.), *Advances in Organizational Justice*, Stanford University Press Stanford, California, ss.119-151.
- Crosby, F. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83(2), 85.
- Çetin, S. ve Polat, S. (2021). Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 171-182.
- Çetinkaya, M. & Çimenci, S. (2014). Örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Yapısal eşitlik modeli çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 237-278.

- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, N. & İnandı, Y. (2022). Okul Yöneticilerinin örgütsel adalet davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve örgütsel güven duyguları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, doi:10.9779.pauefd.1093082
- Demirel, Y. & Seçkin, Z. (2011), Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: ilaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Bilig*, 56, 99-119.
- Demirtaş, H., & Demirbilek, N. (2019). Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ile müdüre güvene etkisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 111-142.
- DeVellis R. F. (2017). *Scale development*. USA: SAGE Publications.
- Doğan, N. ve Başoğlu, T. O. (2010). İstatistik tutum ölçeği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 1(2), 65-71.
- Doğan, H. (2014). *Örgütsel adalet algısı ile iş performansı arasındaki ilişki: Afyonkarahisar'da beş yıldızlı termal otel işletmelerinde bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Doğan, S. (2014). Uygurlik merkezli ahlak ve adalet eğitimi yaklaşımı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 111-126.
- Fischer, Ronald (2012), Organizational justice research: Present perspectives and challenges, *Revista Psicologia: Organizações e Trabalho*, 1(12), 97-112.
- Firat, A. S.; (2003), Çevre etiği kavramı üzerine yeniden düşünmek. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3), 105-144.
- Flew A. (1995). *Social justice isn't any kind of justice*. Ankara: Liberal Düşünce.
- Folger, R., & Konovsky, M. A. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raisedecisions. *Academy of Management journal*, 32(1), 115-130.
- Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management review*, 12(1), 9-22.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today and tomorrow. *Journal of management*, 16(2), 399-432.
- Greenberg, J., Bies, R.J. (1992). Establishing the Role of Empirical Studies of Organizational Justice in Philosophical Inquiries into Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, Vol.11(5/6), ss. 433- 444.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Homans, G. C. (1961). *Social Behaviour and Its Elementary Forms*. New York: Harcourt, Braceand World, 102-117.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel adalet: Kuramsal bir yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
- İşbaşı, J. Ö. (2001). Çalışanların yöneticilere duydukları güvenin ve örgütsel adalete ilişkin algılamalarının vatandaşlık davranışlarının oluşumundaki rolü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 51-73.
- Jameel, A. S., Mahmood, Y. N. ve Jwmaa, S. (2020). Organizational justice and organizational commitment among secondary school teachers, *Cihan University-Erbil Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(1), 1-6.

- Karacan, H., Bağlıbel, M. ve Bindak, R. (2015). Okullarda sosyal adalet ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 54-68.
- Karacelil, S. (2013). Ailede adalet eğitimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 253-278.
- Karademir, T., & Çoban, B. (2010). Sporun yönetsel yapısında örgütsel adalet kuramına bakış. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 48-62.
- Kasapoğlu, S. (2015). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin işe yabancılaşma düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, S., & Toker, K. (2020). Örgütsel adalet ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 288-303.
- Kılıçaslan, S. (2010). *Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilere kuramsal bir yaklaşım*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kıranlı Güngör, S. ,& Potuk, A. (2018). Öğretmenlerin mobbing, örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik algıları ve aralarındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 723-742.
- Kondakçı, Y., Kurtay, M. Z., Oldaç, Y. İ. & Şenay, H. H. (2016). Türkiye’de okul müdürlerinin sosyal adalet rolleri. *Eğitim yönetimi araştırmaları içinde (ss. 353-361)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Leon-Guerrero, A. (2010). *Social problems: Community, policy, and social action*. U.S.A: Pine Forge Press.
- Leventhal, G.S. (1980). What should be done with equity theory? Grgen, K.J., Greenberg M.S. & Weis, R.H. (Ed.). *Social Exchange: Advances in theory and research (ss. 27-55)*. New York. Plenum Press.
- Meydan, C. H., Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2011). Adalet algısı ve tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki öncüllük rolü. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(2), 44-62.
- Miller, D. (1999). *Principles of social justice*. U.S.A.: Harvard University Press.
- Niehoff, B. P. & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.
- Nozick, R. (2000). *Anarşi, devlet ve ütopya*. Oktay, A. (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özçınar, M., Demirel, Y. & Özbezek, B. D. (2016). Çalışanların örgütsel adalet algıları ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi-Examining the relation ship between organizational justice perception of employees and organizational silence. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 150-171.
- Poyraz, K. & Kara, H. (2009). Örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 71-91.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of justice, cambridge*: Belknappress of Harvard University Press.
- Raykov, T. (1998). Coefficient alpha and composite reliability with interrelated nonhomogeneous items. *Applied Psychological Measurement*, 22 (4): 375–385.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Polat, S., Ceep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 307-331.

Sağdıç, A. (2018).

Sareshkeh S., Ghaziani, K. Fatemeh, G. Ve Tayebi, S. M. (2012), Impact of organizational justice perceptions on job satisfaction and organizational commitment: The Iranian sport federations perspective. *Scholars Research Library Annals of Biological Research*, 8,(3), 4229-4238.

Silaban, N. ve Syah, T. Y. R. (2018). The influence of compensation and organizational commitment on employees' turnover intention. *IOSR Journal of Business and Management*, 20(3), 1-6.

Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2010). Çalışanların adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 37, 171-193.

Tomul, E. (2010). İlköğretim okullarındaki sosyal adalet uygulamalarına ilişkin yönetici görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 34(152).

Tosun, F. Ç. (2021). Türk eğitim politikalarında sosyal adalet ve eşitlik. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 5(3), 348-368.

Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.

Thibaut, J., Walker, L. (1975), *Procedural justice*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale: NJ.

Tokgöz, N. (2011). Örgütsel sinizm, örgütsel destek ve örgütsel adalet ilişkisi: Elektrik dağıtım işletmesi çalışanları örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 363-387.

Torres-Harding, S. R., Siers, B., & Olson, B. D. (2012). Development and psychometric evaluation of the Social Justice Scale (SJS). *American Journal of Community Psychology*, 50(1), 77-88. doi:10.1007/s10464-011-9478-2

Uzun, N. B. ve Akay, C. (2021). Öğretmenlerin dijital materyal oluşturabilme öz-yeterlilikleri ölçeğinin geliştirilmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(26), 240-254.

Veneziano, L. & Hooper, J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67-70.

Yelboğa, A. (2012). Örgütsel adalet ile iş doyumunu ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Ege akademik bakış*, 12(2), 171-182.

Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. & Seçkin, Z. (2009). Örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: İmalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 83-99.

Yürür, S. (2009). Ödüllendirme sistemi yapı ve süreçleri ile örgütsel adalet arasındaki ilişkilerin analizine yönelik bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 235-260.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657-20140206.pdf>

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19942&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

<https://pdr.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/milli-egitim-bakanligi-rehberlik-ve-psikolojik-danisma-hizmetleri-etik-yonergesi.pdf>

Extended Abstract

Introduction

Organization can be defined as dynamic structures formed by people coming together in line with certain goals. One of the most important resources that keeps the organization alive and ensures the progress of the organization is people. As a social being who reacts to and is affected by the events around him, he always tries to evaluate what is fair and what is not. He reaches a conclusion by reasoning in every event or situation he encounters. The judgments made by people who spend most of their day

at their workplaces in the face of these events develop a unique perception of justice in time, and people may turn to evaluate the events through this perception of justice. As a result, people's perceptions of justice also affect their attitudes and behaviors towards a person or persons in the organization. The belief that justice is provided in the workplaces will increase people's commitment to the organization and their sense of trust, thereby increasing their performance in their jobs (Demir and İnandi, 2022). In this way, as a result of all their behaviors and attitudes shaped by this sense of justice they have, they will internally direct themselves to do things that will benefit the organization they work for.

The importance of the concept of organizational justice emerges because many values or variables required for the smooth functioning of the organization are so dependent on the perception of justice of the employees of the organization. In order for the concept of justice to exist in an organization, employees must first believe that the work is distributed and applied fairly (Cropanzano & Ambrose, 2001). As a matter of fact, the sense of justice contributes greatly to the success of the organization, to its continuous development and even to its survival despite all the negative conditions in this age full of rivalries as an organization. For this reason, providing this value in organizations becomes a priority. It is of course the responsibility of the organization manager to keep people in safe working environments where this value is provided, to make them believe that the management is handled fairly and to manage the whole process correctly.

Organization manager acts as a body that integrates the organization to which he is affiliated with all its roots. In this context, the manager of the organization must first be a manager who is admired and respected by the members of the organization, appreciated for what he does, whose word is trusted and who is judged to be fair in every action he takes. In this way, the organization will be strong and indestructible. In addition, the manager of the organization has to observe a fair distribution in the task sharing of his employees, to ensure that the operation proceeds fairly for everyone, and to evaluate people only on their performances and the products they produce. Otherwise, negative situations occur both between managers and employees and among employees (Greenberg & Bies, 1992). The perception of justice between the managers and the employees, especially in institutions with a dynamic structure, where people communicate and interact a lot, such as educational institutions, has a great place in the functioning and progress of these institutions.

As employees of this institution, teachers are constantly in search of justice, both with their colleagues and with other organization members, in their workplaces as effective organizational members in all processes at school. Teachers who compare the responsibilities of their colleagues in matters such as the distribution of work in the school and the functioning of the procedures feel that there is an injustice if the others have less workload or have more rewards or promotions. The person they see responsible for this situation is, of course, the school administrators. For this reason, with the slightest misunderstanding that may occur in the organization, employees may perceive that organizational justice is not provided, their commitment and trust to the organization may decrease, they may experience alienation from the organization and even leave the organization (Beugre, 1998). The concept of justice, which causes such devastating results, is one of the issues that should be taken into account by the administrators due to its importance. However, considering all the reasons above, administrators working in educational institutions that play a key role in the upbringing of individuals who constitute the building blocks of society, such as schools, can be seen as a determining factor on teachers. The school administrator, who exhibits fair behavior, not only sets an example with his every behavior, but also affects the members of the organization he works for and then the environment in which the school is located.

When the literature is examined, it has been observed that, despite many researches on the concept of justice, the researches on the understanding of justice of school administrators are limited in terms of available resources. However, according to the perceptions of the teachers, the general justice behaviors of the school administrators can be determined.

Methodology

The study group of the research consists of teachers with different branches working at all levels of private and public schools in the spring semester of the 2021-2022 academic year. The data analyzed within the scope of the research were obtained by using the online scale form digital platforms. Two forms, namely the trial form and the final form, were applied to two different independent groups in the focus of volunteering.

For the exploratory factor analysis, the study group consisted of a total of 321 teachers. After examining the assumptions of exploratory factor analysis, which is a multivariate statistical analysis, it was decided that the size of the study group was sufficient, considering that the number of observations (285 observations) and the number of observations in the literature was 300 (Tabachnick & Fidel, 2013), which is close to this number given.

In this study, exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA), convergent validity, which gives information about the relationship between the factor and the items under it, were used in order to provide evidence for construct validity in the analysis of data.

In this study, the factor analysis method, which reveals the latent structure of the subsets emerging from the item set in the scale, helps to determine to what extent the items in this latent structure work, and which is based on the correlation between the based items (Alpar, 2014; Devellis, 2017; Tabachnick & Fidel, 2013). Exploratory factor analysis was used in order to discover the implicit structure of the measurement tool aimed to be developed in the research and how the items in this structure work. Before performing EFA, the basic assumptions found in multivariate statistics (missing data, outliers, normality, multicollinearity, and factorability of R) were tested.

Since the data of the research was obtained through electronic form, there is no missing data. After the application of the pre-trial form, it was examined whether there was an incorrectly filled form and it was observed that there was no incorrectly filled form. When univariate and multivariate outliers were examined, z values ranged from -3.63 to 3.54, and it was observed that there was no single outlier. The significance of the results of this test, which was conducted to determine whether the relations in the correlation matrix with Barlett's sphericity test were sufficient to perform factor analysis ($p < 0.05$), showed that the matrix formed by the relations between the variables was significant for factor analysis and factor analysis could be performed (Gürbüz and Şahin, 2008). 2016, pp. 311). While deciding on the factor structure, the sloping graph of the eigenvalues and the total variance explained were used. In the evaluation of the power of the items to represent the relevant structure, the common variance explained, factor loadings and whether the items overlapped between different factors were taken into account. In the analysis of the data, attention was paid to ensure that the common variance of each item was .50, the factor load was .45, and the difference between the factor load given to both factors was over .10 (Büyüköztürk, 2011; Tabachnick & Fidel, 2013).

CFA was used to provide additional evidence for the construct validity of the scale, whose structure was decided by EFA. Confirmatory factor analysis based on the basic structural equation model (Tabachnick & Fidel, 2013) is used to examine how well the actual data fit the determined model. In this context, confirmatory factor analysis provides evidence of validity in confirming the structure and showing how compatible the structure established with exploratory factor analysis is over an independent study group. At this stage to gather additional evidence of reliability and validity, the size of the number of observations; Although it is less than the recommended criterion (Tabachnick & Fidel, 2013), it was ignored. For DFA, which is a multivariate statistical analysis, the Z value was calculated to determine the single and extreme values. Mahalanobis was calculated for multiple values. When single extreme values are examined, Z values vary between + 3.29 and -2.44, and no multiple outliers were found. As a result of the multivariate outlier ($\chi^2 31, .001=61,098$) made according to Mahalanobis distances, 29 observations were not included in the analysis due to being multiple outliers. While checking the assumptions before the confirmatory factor analysis was carried out, no VIF and tolerance

values that could cause multicollinearity problems were found. In addition, WB Durbin Watson statistics was used to determine the independence of errors in the analysis. In this study, it was observed that the Durbin Watson value (1,921), which should take values close to 2 (Kalaycı, 2005), is within the acceptable limits of autocorrelation in CFA, as in EFA, and the errors are independent.

In the reliability analysis of the research, Cronbach's alpha reliability determination method and convergent reliability (only for the CFA study group within the scope of the study) were used. Here, associative reliability, which is used to measure the general reliability of similar statements, is used (Raykov, 1998). As suggested in this study, the combinatorial reliability (CR) value; Through the findings obtained as a result of DFA; Cronbach's alpha value was used as a control tool.

Findings

With this research, a scale was developed to determine teacher perceptions of school administrators' general justice behaviors. The scale consists of 14 items with a single factor of 5 degrees. This scale development study showed that the "Teacher Perception Scale of School Administrators' General Justice Behaviors" is a measurement tool that provides the necessary scientific and psychometric conditions. In the development process of the scale; First of all, the literature was scanned by the researchers, expert opinions were taken and an item pool was created. The item pool created was reduced from 101 items to 46 items, with the feedback submitted to the opinions of 8 experts in the fields of assessment and evaluation, educational administration, education programs and teaching, psychological counseling and guidance. The trial form was applied to 321 participants as 46 items. While the postulates were checked before the EFA, which was conducted to provide evidence for the construct validity of the scale, VIF and tolerance values were found, which could cause multicollinearity problems. In this direction, the items were examined by two independent researchers and the overlapping and overlapping items were removed from the form as a result of this preliminary examination. As a result of this pre-selection, the items that did not give a load in the trial form or that could cause multicollinearity problems were removed from the form in the statistical operations performed while applying the exploratory factor analysis on the remaining 29 items. Accordingly, EFA was applied over the remaining 14 items. In EFA, after the necessary statistical processes, the factor structure is decided; The one-factor final form consisting of 14 items was applied to a study group independent of the participants, which was applied in the trial form. Reliability and validity analyzes were carried out on these 14 items in measuring the feature that is the subject of the measurement. EFA was applied in the trial form and CFA was applied in the final form. The 14-item "Teacher Perception Scale of School Administrators' General Justice Behaviors", whose validity and reliability studies were confirmed by statistical processes by the researchers, was developed.

When the scale development studies related to the concept of justice in the literature are examined; organizational justice and social justice scales have been developed. The "Organizational Justice Scale" developed by Niehoff and Moorman (1993) and adapted into Turkish by Polat (2007) consists of 19 items and the organizational justice scale developed by İşbaşı (2000) consists of 27 items. The Social Justice Scale, developed by Torres-Harding et al. (2012) and adapted into Turkish by Cirik (2015), consists of a total of 24 items. When the relevant sources that the researcher can reach in the literature are examined; It has been observed that generally organization-based scales have been developed to determine justice behaviors. Since educational organizations have different dynamics, structure and functioning, and need different needs, a measurement tool was needed to determine a general perception of justice in educational organizations. It has been observed that a measurement tool for determining the social and organizational justice behaviors of school administrators responsible for the administration and administration of the school, who applies justice in education to students, teachers and all other stakeholders of education, school personnel, has not been developed within the resources available to the researcher in the literature. For this reason, it is thought that the development of a scale to determine the justice behaviors of school administrators, which can be used in educational organizations with a complex and dynamic structure, whose input and output is human, and which can be used in a special field that creates and directs the society, will make significant contributions to the literature.

This scale developed in the research can be applied to teachers in order to determine the justice behaviors of school administrators. The relationship between school administrators' justice behaviors and variables such as organizational commitment, relative deprivation, organizational trust, and organizational support can be examined. In addition, variables such as organizational commitment and organizational trust can be mediated. By carrying out criterion validity studies with different measurement tools developed to measure the feature that is the subject of the measurement, studies can be carried out to provide additional evidence for the use and explanation of the structure tried to be measured in Turkey and educational organizations. Structural equation studies with different variables can be carried out with difference studies on whether the characteristic that is the subject of the measurement creates a significant difference between gender, seniority, age, level, time spent at school, branch and job descriptions.

Ek 1: Okul Yöneticilerinin Adalet Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algısı Ölçeği

Maddeler	Kesinlikle Katılıyorum (1)	Katılıyorum(2)	Kararsızım(3)	Katılmıyorum (4)	Kesinlikle Katılmıyorum(5)
Madde 1) Okul yöneticisi görev dağılımını hakkaniyetli bir şekilde yapar.					
Madde 2) Okul yöneticisi performansımı objektif olarak değerlendirir.					
Madde 3) Okul yöneticisi başarılarımı zamanında ödüllendirir.					
Madde 4) Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin okulun kaynak ve imkânlarından (araç, gereç, sınıf vs.) eşit olarak faydalanmasını sağlar.					
Madde 5) Okul yöneticisi tüm öğretmenlere yetki ve sorumluluklarını liyakate göre verir.					
Madde 6) Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin ilgi, yetenek ve uzmanlık alanlarına göre görevlendirme yapar.					
Madde 7) Okul yöneticisi okulda öğretmenler arasındaki anlaşmazlık durumlarında taraflara ilişkin kararlarda objektif tavır sergiler/yansız davranır.					
Madde 8) Okul yöneticisi bir karar alırken tüm öğretmenlerin karar alma sürecine katılmasını sağlar					
Madde 9) Okul yöneticisi kişisel çatışmalarından bağımsız bir şekilde görevini yerine getirir.					
Madde 10) Okul yöneticisi tüm öğretmenlerin kişisel, eğitsel ve mesleki gelişimlerini eşit bir biçimde destekler/saygı duyar.					
Madde 11) Okul Yöneticisi bazı kişileri bilerek ve isteyerek haklardan mahrum bırakır.					
Madde 12) Okul yöneticisi insanların tamamının farklılıklarına karşı saygılıdır.					
Madde 13) Okul yöneticisi etnik köken, dil, din, ırk, cinsiyet vs gözetmeksizin tüm insanlara eşit davranır.					
Madde 14) Okul yöneticisi tüm öğrencilerin eğitimden eşit olarak faydalanmasını sağlar/Eğitimde fırsat eşitliğini gözetir.					

YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERE YÖNELİK YAYINLANMIŞ OLAN MAKALELERİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Mustafa Burak TÜRKYILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Hatay, Türkiye
mburakturkyilmaz@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2712-2273

Bülent ARI

Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Hatay, Türkiye
bulentari01@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7807-366X

Halit YAYLACI

Okul Müdürü, Özbuğday Ortaokulu, Hatay, Türkiye
hlyaylaci@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-5867-7087

Makale Geliş Tarihi: 08/05/2023

Makale Kabul Tarihi: 01/06/2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Türkyılmaz, M.B., Arı, B. ve Yaylacı, H. (2023). Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yayınlanmış olan makalelerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (51), 100-126.

Öz

Bu çalışmada yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan makalelerin çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma, betimsel tarama modelinde olup araştırmanın örneklem grubunu 2001-2022 yılları arasında yabancı uyruklu öğrencilere yönelik hakemli dergilerde yayınlanmış olan 167 makale oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde 2017 yılı ve sonrasında yapılan çalışmaların sayısının önemli bir artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaların büyük bir bölümü betimsel araştırmalar kapsamındadır. Nitel araştırmaların sayısının nicel araştırmalardan fazla olduğunun tespit edildiği ve bu araştırmalarda en fazla kullanılan ölçme aracının yarı yapılandırılmış görüşme formu olduğu görülmüştür. Örneklem grubu olarak en fazla öğrencilerin tercih edildiği ancak çalışmaların önemli bir bölümünde örneklem belirleme yönteminin yer almadığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırmaların büyük bir bölümünün dil öğretimi üzerine yapıldığı görülmüştür. Diğer çalışma konularının öğrencilerin sosyal uyum, öğretim süreci ve akademik süreçlerine yönelik çalışmalar şeklinde sıralandığı

* - Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

- Araştırma katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülmediği; deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla insan ya da hayvan kullanılmadığı; klinik çalışma olmadığı; kişisel verileri içermediğinden etik kurul onayı alınmamıştır.

sonucuna varılmıştır. Dil öğretimine yönelik yapılan çalışmaların büyük bir bölümünü öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin araştırmalar oluştururken en fazla araştırma yapılan dil becerisinin yazma becerisi olduğu belirlenmiştir. Dil becerilerinin bir bütün olduğu ve birbirlerini destekleyici nitelikte olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan diğer dil becerileri olan okuma, konuşma ve dinleme alanına yönelik çalışmaların sayılarının artırılması dil eğitimine yönelik sorunların çözümüne katkı sağlayabilir. Bununla birlikte son yıllarda ülkemizde artan yabancı uyruklu öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sürecine yönelik çeşitli sorunları beraberinde getirmekle birlikte bu durumun Türk öğrencilerin eğitim süreçlerine de olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu duruma yönelik sorunların tespiti ve çözümüne yönelik çalışmaların sayılarının artırılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı uyruklu öğrenciler, Yabancılara Türkçe öğretimi, Yabancı uyruklu öğrencilerin sorunları

THE EXAMINATION OF THE LITERATURE ON INTERNATIONAL STUDENTS REGARDING VARIOUS VARIABLES

Abstract

This study aimed to examine the articles on international students regarding various variables. The research employed the descriptive survey model, and the study's sample group consists of 167 articles published in scientific journals about international students between 2001-2022. The sample of the study was determined by a convenient sampling method. Descriptive analysis and content analysis techniques were used to analyze the data. The research findings revealed that the number of studies conducted in 2017 and after significantly increased. Most of the studies are descriptive studies and that the number of qualitative studies is more than quantitative studies. The semi-structured interview form is the most used data collection tool in these studies. Moreover, the students were preferred the most as the sample group, but the sampling method was not included in a significant part of the studies. The analysis of the previous literature also revealed that the majority of the research is on foreign language learning and the other study subjects were listed as social adaptation, teaching process, and studies on the academic procedures of students. Most of the studies on language teaching consist of research on teaching methods and techniques, and the most researched language skill is writing skill. Given that language skills are intertwined, increasing the number of studies on reading, speaking and listening can contribute to the solution of language education problems. The increasing number of international students in our country in recent years causes various problems regarding the education process of international students. In addition, it can negatively affect Turkish students' educational processes. Increasing the number of studies identifying and solving problems related to this situation is highly recommended.

Keywords: International students, Teaching Turkish as a foreign language, The issues related to international students.

Giriş

Farklı sebeplerden dolayı son yıllarda ülkelerde eğitim gören uluslararası öğrenci sayısı artmaktadır ve bu artış eğiliminin önümüzdeki yıllarda devam edeceği düşünülmektedir. Küreselleşme ile birlikte farklı nitelik ve becerilere sahip yetişmiş insana ihtiyaç duyulması, ülkelerin ekonomik ve siyasi politikaları, sosyal ve kültürel gelişmelerin yanında çeşitli ülkelerde yaşanan savaşlar ve iç karışıklıların yol açtığı kitlesel göçler bu durumu etkilemektedir (Kocabıyık vd., 2019: 562). Eğitim politikalarımız doğrultusunda oluşturulan değişim programlarının yanında

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

bölgemizde meydana gelen siyasi gelişmeler ülkemizde de son yıllarda yabancı uyruklu öğrenci sayısında önemli bir artış yaşanmasına neden olmuştur. Ortadoğu'da etkili olan bu şartlar sonucunda son yıllarda başta Suriyeli insanlar olmak üzere ülkemizde eğitim gören insanların büyük bir bölümünü bu bölgede yer alan ülkelerden gelen kişiler oluşturmaktadır (Sungur vd., 2016: 102).

Yaşanan göçler sonucunda yeni bir kültür içinde yaşamını devam ettiren insanların iletişimsel, akademik, sosyal, kültürel ve ekonomik birçok sorunla karşı karşıya kalması ve uyum güçlüğü yaşaması olası bir durumdur (Ünal vd., 2018: 135; Karaca, 2021: 466; Çimşir ve Baysal, 2020: 29; Kaya vd., 2019: 522). Bu sorunların aşılması yabancı uyruklu bireylerin içinde buldukları topluma uyum sağlamalarında eğitim önemli bir rol üstlenmektedir.

Son yıllarda yaşanan bu yoğun göçün etkisiyle ortaya çıkan çeşitli sorunların en önemlilerinden biri de yabancı uyruklu öğrencilerin eğitime yönelik sorunlardır (Saritaş vd., 2016: 210). Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sorunlarının daha çok dilsel, sosyokültürel, duyuşsal, psikolojik ve ekonomik faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir (Sarier, 2020: 83 Savaşan vd., 2015). Birçok araştırmacı bu sorunların başında dil ile ilgili sorunların geldiğini ifade etmektedir (Sarier, 2020: 100; Savaşan vd. 2015; Sungur vd., 2016: 102; Kaya vd., 2019: 519; Saritaş vd., 2016: 225). Dil ile ilgili yaşanan sorunlar yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal yönden uyum sağlamalarını geciktirmekte ve güçleştirmektedir. Bu durum beraberinde önemli uyum sorunları ile karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır (Güven ve İşleyen, 2019: 1305; Kiremit, 2018: 9; Kaya vd., 2019: 531; Gökyer, 2017: 99). Bu uyum sorunları yabancı uyruklu öğrencilerin olduğu gibi Türk öğrencilerin öğretim sürecini de olumsuz etkilemektedir (Saklan ve Karakütük, 2022: 67; Saritaş vd., 2016: 226; Sarier, 2020: 102; Kiremit vd., 2018: 10; Delen ve Ercoşkun, 2019: 319). Yabancı uyruklu öğrenciler ile Türk öğrenciler arasında ortaya çıkan sorunlar ve yabancı uyruklu öğrencilerin disiplinsiz davranma, ders sürecini olumsuz etkileme, diğer öğrencilere yönelik şiddet eğilimleri gösterme gibi öğretim sürecini olumsuz etkileyebilecek davranış göstermeleri uyum sorununun sonuçları olarak görülmektedir (Benli Özdemir, 2018: 1216; Saklan ve Karakütük, 2022: 66; Güngör, 2015: 60; Sariahmetoğlu ve Kamer, 2021: 629; Delen ve Ercoşkun, 2019: 315; Alkalay, 2020: 45). Yapılan araştırmalarda, yabancı uyruklu öğrencilerin geçici eğitim merkezlerinin kapatılmasından sonra ara sınıflara yerleştirilmesi ve okula kayıt yapan öğrencilerin yaşlarına uygun sınıf düzeylerine yerleştirilmemesi ile yabancı uyruklu öğrencilerin yoğun oldukları bölgelerde sınıfların kalabalık olması, bu sorunların başlıca nedenleri arasında gösterilmektedir (Alkalay, 2020: 60; Tanrıku, 2017: 134; Sariahmetoğlu ve Kamer, 2021: 630; Ergen ve Şahin, 2019: 397; Benli Özdemir, 2018: 1215). Aynı zamanda yabancı uyruklu öğrencilerin ailelerinin onlara yeterli ilgi ve desteği gösterememesi, ders kaynakları ve öğretim materyallerinin yetersizliği, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimine yönelik yeterli eğitim almamaları ve kendilerine olan özgüvenlerinin düşük olması yabancı uyruklu öğrencilerin öğretim sürecinde yaşanan sorunların nedenleri arasında yer almaktadır (Sarier, 2020: 103; Saritaş vd., 2016: 226; Kandemir ve Aydın, 2020: 513; Sariahmetoğlu ve Kamer, 2021: 631; Er vd., 2012: 52; Sağlam ve Kanbur, 2017: 315). Yabancı uyruklu öğrencilerin uyum sürecine yönelik yaşadıkları bu sorunlar ise öğrencilerin akademik başarısızlıklarını beraberinde getirmektedir (Saklan ve Karakütük, 2022: 52; Gültekin, 2015: 9).

Türkiye'de farklı öğretim düzeylerinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler ve birlikte eğitim aldıkları Türk öğrencilerin olumsuz koşullardan uzak bir şekilde daha etkili bir eğitim alabilmeleri için yabancı uyruklu öğrencilere yönelik sözü edilen çeşitli sorunların belirlenmesi ve giderilmesi amacıyla yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmada yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılan bu araştırmalar çeşitli değişkenler bakımından

incelenmiştir. Bu araştırma ile yabancı uyruklu öğrencilerin sorunlarına yönelik ihtiyaç duyulacak çalışmaların belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan bu çalışmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini sağlamak için araştırılan konu ile ilgili mümkün olduğunca uygun araştırmayı tarama ve analiz etme yöntemi olarak açıklanabilir. Öncelikle sistematik bir tarama stratejisi ile başlayan çalışmada betimsel tarama araştırmaları seçilen makalelerin yayın tarihi, ana yaklaşımı, araştırma yöntemi gibi araştırma kapsamına dâhil olan diğer değişkenlerin özelliklerine göre kodlanma süreciyle devam etmektedir. Elde edilen verilerin frekans analizi sonucu ulaşılan bulgular doğrultusunda araştırılan konuya yönelik betimsel veriler ortaya çıkarılarak araştırmanın sonuçlarına yönelik değerlendirme imkânı mümkün olmaktadır (King ve He, 2005’den akt: Usluel vd., 2013: 55). Betimsel tarama modelinde bilimin gözlem, kaydetme, olaylar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi ve kontrol edilen değişmez ilkeler üzerinde genellemeler yapılarak bilimin tasvir işlevinin ön plana çıkarılması söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek 2006’dan akt: Selçuk vd., 2014: 432).

Evren ve Örneklem

Çalışmanın örneklemini 2001-2022 yılları arasında yabancı uyruklu öğrencilere yönelik hakemli dergilerde yayınlanan 167 makale oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem belirleme yöntemi olarak uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi araştırmanın kolayca ulaşılabileceği bir örneklemden verilerin toplanmasına dayanan bir örnekleme belirleme yöntemidir (Büyüköztürk vd., 2016: 92). Bu araştırma kapsamında incelenen makaleler “Google Akademik” veri tabanında “yabancı uyruklu öğrenciler” anahtar sözcükleriyle yapılan arama sonucunda ulaşılan makalelerden oluşmuştur. Araştırma kapsamında incelenen makaleler aşağıda tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın örneklemini kapsamasında incelenen makalelerin listesi

Yazar	Araştırmanın Adı
Acar vd.	<i>Yabancı Uyruklu Öğrenci Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Anket Geliştirme Çalışması</i>
Akay ve Uzun	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe’nin Öğrenme Sürecinde Dil Becerileri Açısından Duyulan Kaygı</i>
Akkaya vd.	<i>Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’ndeki Suriyeli Öğrencilerin Akademik Sorunları Üzerine Bir Çalışma</i>
Aksoy	<i>Lisansüstü Öğrenim Gören Yabancı Öğrencilerin Akademik Türkçe Özyeterliklerine İlişkin Görüşleri</i>
Akyıldız	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Devam Ettiği Okullardaki Sınıf Öğretmenlerinin Çokkültürlü Yeterlik Algıları ile Demokratik Değerler Arasındaki İlişki</i>
Aliyev ve Öğülmüş Alkalay vd.	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kültürlenme Düzeylerinin İncelenmesi İlkokul Yönetici ve Sınıf Öğretmenlerine Göre Suriyeli Sığınmacı Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Alyılmaz ve Şengül	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil Öğrenme Stratejilerine Dayalı Etkinliklerin Okuma Becerilerine Yönelik Başarıya Ve Kalıcılığa Etkisi</i>

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Alyılmaz ve Şengül	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil Öğrenme Stratejilerine Dayalı Etkinliklerin Dilbilgisine Yönelik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi</i>
Arı ve Top	<i>Akran Değerlendirmenin Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarındaki Anlatım Bozukluklarını Gidermeye Etkisi</i>
Arısoy vd.	<i>STEM Etkinliklerinin Yabancı Uyruklu Sığınmacı Öğrencilerin Sınıftaki Sosyal Uyumuna Etkisinin Araştırılması</i>
Atagül ve Cevher	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Hâl Eki Sorunsalı (Sakarya Üniversitesi Örneği)</i>
Ayten ve Köse	<i>Sınıf Öğretmenlerinin Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Tutumları ile Kültürlerarası Duyarlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki</i>
Azizoğlu vd.	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Akademik Yazma Becerisi: Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Bağcı ve Gürler	<i>Yabancı Öğrencilere Karşı Tutum Ve Davranışsal Eğilimler: Ulusal Kimlikler Ve Sosyal Baskınlık Yöneliminin Yordayıcı Rolü</i>
Bakır ve Alyılmaz	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Öğrenme Yaklaşımlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>
Balci ve Ögüt	<i>Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencileri Arasında Kültürleşme ve Kültürleşme Stratejileri</i>
Barın	<i>Yabancılar Türkçe Öğretiminde İlkeler</i>
Barın ve Şen	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Kaygısı</i>
Baritçi ve Baritçi	<i>Aksaray Üniversitesindeki Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Gözünden Aksaray İlinin İmajı Üzerine Bir Araştırma</i>
Başar vd.	<i>Mülteci Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Öğrenme Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar</i>
Başaran Alagöz ve Geçgil	<i>Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Sorunlarının İncelenmesi: Konya İli Örneği</i>
Batur ve Özcan	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Temel Seviye İçin Kelime Belirleme Çalışması: Uşak Üniversitesi Örneği ...</i>
Bayraktaroğlu ve Mustafayeva	<i>Türk Yükseköğretim Sistemi ve Türk Dünyası ilişkileri: Sakarya Üniversitesi'nde Eğitim Gören Yabancı Uyruklu Öğrenciler Örneği</i>
Bayramdurdyeva	<i>Uluslararası Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörler</i>
Bektaş vd.	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerdeki Türkiye İmajı: Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği</i>
Benli Özdemir	<i>Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Öğrencilerle Birlikte Eğitim Alan Türk Öğrencilerinin Görüşlerinin Değerlendirilmesi</i>
Biçer	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine Yönelik "Öğrenen Özerkliği Ölçeği" Geliştirme Çalışması</i>
Biçer vd.	<i>Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Karşılaştığı Sorunlar: Atatürk Üniversitesi Örneği</i>
Boylu vd.	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Türkçede Konuşma ve Yazı Dili Arasındaki Farklılıklara İlişkin Görüşleri</i>
Boylu ve Çangal	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Bosna-Hersekli Öğrencilerin Konuşma Kaygılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>
Boylu ve Işık	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Türkçeye Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığı İle Belirlenmesi</i>

Boztilki	<i>Türkçe Öğrenen Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Ders Çalışma Özyeterlik Algısı Ve Uygulama Örneği</i>
Bölükbaş Kaya vd.	<i>Türkçe Eğitimi Üzerine Yabancı Öğrencilerce Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi</i>
Börü	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilere Okuma Yazma Öğretimi</i>
Bulut vd.	<i>Suriyeli Öğrencilerin Türkçe Öğretmeni Olmak: Suriyeli Öğrencilerin Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar</i>
Büyükdağ vd.	<i>Vaka Çalışması: Türkiye’de Yabancı Uyruklu Göçmen Öğrencilerin Türk Öğrencilere Karşı Duygusal Mesafe Durumlarının İncelenmesi: İstanbul-Avcılar Örneği</i>
Cuma	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğrenci Memnuniyeti</i>
Çal ve Erdoğan	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Etkinliklerle Kelime Öğretimi Hakkındaki Görüşleri</i>
Çatal vd.	<i>Yabancı Öğrencilerin Türkiye’de Üniversiteye Giriş Sınavı Başarılarının Karşılaştırılmalı Analizi</i>
Çelik	<i>Yabancı Uyruklu Öğrenciler ile Türk Öğrencilerin Birbirleri Hakkındaki Eğitim Algılarının Karşılaştırılması</i>
Çerçi vd.	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarına Yönelik Yanlış Çözümlemesi</i>
Çetingüney vd.	<i>Paydaşların Perspektifinden Geçici Koruma Statüsündeki Öğrenciler Üzerinde Okul Kültürünün Etkisi: Bir Durum Çalışması</i>
Çimşir ve Baysal	<i>Yabancı Uyruklu İlkokul Öğrencilerinin Öğretmenleri Ve Ders Başarıları İle İlgili Yaşadıkları Sorunların Ve Çözüm Yollarının Kendi Bakış Açılarından İncelenmesi</i>
Degeç ve Kaldırım	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Dinleme Esnasında Karşılaştıkları Sorunlar</i>
Delen ve Ercoşkun	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Bulunduğu İlkokullarda İstenmeyen Öğrenci Davranışlarının Nitel Açidan İncelenmesi</i>
Demir ve Alyılmaz	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Suriyeli Öğrencilerin Dinleme Yaşantılarına Yönelik Bir Değerlendirme.</i>
Derman	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Öğreniminde Karşılaştıkları Sorunlar</i>
Divrik ve Yıldız	<i>Suriyeli Öğrencilerin Gözünden “Türkçe”</i>
Doğan ve Özdemir	<i>Sivas İlinde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okul İklimine Etkisinin İncelenmesi</i>
Duğan vd.	<i>Yabancı Uyruklu Ve Türk Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması: Uşak Üniversitesi Örneği</i>
Durmaz ve Hassan	<i>Yabancı Öğrencilerin Türkiye’yi Tercih Nedenlerinin Basamaklama Yöntemi İle Belirlenmesi</i>
Dündar ve Açık	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Yazma Verilerindeki Kültür Unsurlarının Değerlendirilmesi</i>
Dündar ve Çokokumuş	<i>Yabancı Uyruklu Ortaokul Öğrencilerinin Görsel Sanatlar Eğitim Ve Öğretimine Yönelik Öğretmen Görüşleri</i>
Egeli ve Barut	<i>Anadili Türkçe Olmayan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okul Ortamında Yaşadıkları Problemler</i>
Er ve Bozkırlı	<i>Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sorunlarına İlgilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Erdem	<i>Sınıfında Mülteci Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Yaşadıkları Öğretimsel Sorunlar Ve Çözüme Dair Önerileri</i>
Erdil	<i>Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kuruluna Bağlı 209 Üniversitede Yabancılara Türkçe Öğretimi</i>
Ergen ve Şahin	<i>Sınıf Öğretmenlerinin Suriyeli Öğrencilerin Eğitimi İle İlgili Yaşadıkları Problemler</i>
Ergün	<i>Türkçe Öğrenen Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Yazılı Anlatım Metinlerinin Alfabe Farklılıkları Yönünden İncelenmesi</i>
Erişti vd.	<i>Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: Uluslararası Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Ders Veren Öğretim Elemanlarının Öğretim Sürecinde Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Eyüp ve Yıldırım	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Kelime Öğrenme Stratejileri</i>
Fidan	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Genel Muhasebe Dersine Yönelik Algıları: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
Göçer	<i>Türkiye’de Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğreten Öğretmenlerin Uygulamalarına Yönelik Nitel Bir Araştırma</i>
Göçer ve Kılıç	<i>Türkçeyi İkinci/Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Dil Becerilerini Etkili ve Verimli Kullanma Durumları</i>
Gökalp	<i>19 Mayıs Üniversitesi Samsun Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Türk ve Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Öğretim Programlarına Yönelik Bakış Açılarının İncelenmesi</i>
Gökyer	<i>Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Uyumları</i>
Gülerer ve Akdağ	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Türkmenistan Uyruklu C1 Seviyesindeki Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarındaki Aktif Kelime Servetinin Tespiti</i>
Gülнар	<i>Yabancı Öğrencilerde Kültürleşme Ve Medya Kullanımı</i>
Gültekin	<i>Yabancı Uyruklu Öğretmen Adaylarının Türkiye’deki Eğitimlerine Yönelik Görüşleri: Anadolu Üniversitesi Örneği</i>
Günaydın vd.	<i>Türkiye Türkçesi Öğrenen Türk Soylu Öğrencilerin Vatan Kavramına İlişkin Algıları</i>
Günaydın ve Arıcı	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Etkileşimli Okumanın Konuşma Becerisine Etkisi</i>
Güngör ve Şenel	<i>Yabancı Uyruklu İlkokul Öğrencilerinin Eğitim-Öğretiminde Yaşanan Sorunlara İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri</i>
Gürbüz ve Güleç	<i>Türkiye’de Eğitim Gören Yabancı Öğrencilerin Türkçeye İlişkin Görüşleri: Sakarya Üniversitesi Örneği</i>
Güven ve Alkar	<i>Uluslararası Öğrencilerin Türkiye’ye Göç Etme Nedenleri ve Yaşam Memnuniyetlerine İlişkin Bir Araştırma: Tıp ve Diş Hekimliği Fakülteleri Lisansüstü Öğrenciler Örneği</i>
Güven ve İşleyen İmamoğlu ve Çalışkan	<i>Sınıf Yönetiminde İletişim, İletişim Engelleri Ve Suriyeli Öğrenciler Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Devlet Okullarında İlkokul Eğitimine Dair Öğretmen Görüşleri: Sinop İli Örneği</i>
Kalenderoğlu ve Arslan	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarında Duygu Bildiren İfadeler</i>
Kan vd.	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı İle İlgili Okutman Ve Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi</i>

Kandemir ve Aydın	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitimi İle İlgili Yönetici Ve Öğretmen Görüşleri</i>
Kara vd.	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenme Sürecinde Akran Öğretiminin Etkisi: Deneysel Bir Çalışma</i>
Kara ve Açıan	<i>Kırgız Öğrencilerin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenme Kaygıları</i>
Karabulut ve	<i>Türkiye’de Eğitim Gören Yabancı Öğrencilerin Dil İhtiyaçlarının</i>
Karabulut	<i>Öğretmen Görüşleri Üzerinden Belirlenmesi: Ankara Örneği</i>
Karaca	<i>Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerine Yönelik Tutum Ölçeği’nin Geliştirilmesi</i>
Karadağ ve Göçer	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Drama Yönteminin Akıcı Konuşma Üzerindeki Rolü</i>
Kaya vd.	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Destek Algıları İle Psikolojik İyi Oluş Ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği</i>
Kesten vd.	<i>Türkiye’deki Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Dil Ve Eğitim Sorunları</i>
Kılıçarslan ve Yavuz	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Sosyal Medya Kullanımında Yaptıkları Yazma Hataları</i>
Kılınç, Aytan ve Ünlü	<i>Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Yazma Kaygılarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi</i>
Kıral ve Beyli	<i>Suriyeli Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Kiroğlu vd.	<i>Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları</i>
Kiremit vd.	<i>Suriyeli Öğrencilerin Okula Uyumları Hakkında Öğretmen Görüşleri</i>
Kocabıyık vd.	<i>Yükseköğretimde Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sorunları</i>
Kocaman ve	<i>Yabancı Dilde Kelime Öğrenme Stratejileri Ölçeğinin Geliştirilmesi</i>
Kızılkaya Cumaoğlu	
Köse vd.	<i>Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>
Köylü	<i>OMÜ İlahiyat Fakültesine Devam Eden Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Fakülte Hakkındaki Düşünce, Sorun Ve Beklentileri</i>
Kumcağız vd.	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi’ndeki Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Yaşadıkları Sorunları</i>
Kurtça	<i>Bartın Üniversitesi’nde Eğitim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyoekonomik Sorunları Ve Çözüm Önerileri</i>
Kuzu Jafari vd.	<i>Suriyeli Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Görev Yapan Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri Ve Uygulamaları</i>
Küçüksüleymanoğlu ve Kurt	<i>Suriyeli Öğrenciler İçin Görevlendirilen PICTES Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri: Bursa Örneği</i>
Levent ve Çayak	<i>Türkiye’deki Suriyeli Öğrencilerin Eğitimine Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşleri</i>
Maden	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Kültürel Zekâ Düzeyleri</i>
Maden vd.	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazma Kaygıları</i>
Maden vd.	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Sözcük Öğretimi Uygulamaları: Kavram Haritası Örneği</i>
Maden ve Dincel	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Okuma Alışkanlıkları</i>
Maden ve Dincel	<i>İnformal Öğrenme Yaklaşımının Yabancı Dil Olarak Türkçe Sözcük Öğretimine Etkisi</i>

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Malekisanimaleki ve Altay	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeyleri İle Kaygı Durumlarının Belirlenmesi</i>
Melanlıoğlu Memiş	<i>Türkçe Öğrenen Yabancıların Öğrenme Süreçlerine Yönelik Algıları Türkçeyi İkinci Dil Olarak Öğrenenlerin Okuduğunu Anlama Yeterliklerinin Eş Değerliği</i>
Murat ve Demir	<i>Yabancılara Türkçe Öğretiminde Önemli Bir Konu: Türkçede Anlam Zenginliği</i>
Onur	<i>İlkokul 1.Sınıfta Okuyan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Konuşma Becerilerinin Geliştirilmesinde Yaratıcı Drama Yönteminin Kullanılması</i>
Özdemir	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Söz Edimlerini Anlama Düzeyleri</i>
Özdemir ve Demir Özel	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Gözünden Türkiye Yabancı Uyruklu Ortaöğretim Öğrencilerine Türkçe Eğitimi İle İlgili Yaşanılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri</i>
Özenç ve Saat	<i>Sınıf Öğretmenlerinin Suriyeli Öğrencilerin Eğitiminde Karşılaştığı Sorunlar</i>
Özlük vd.	<i>Yükseköğretimdeki Uluslararası Öğrencilerin Türkiye İmajı: Selçuk Üniversitesi Örneği</i>
Öztırak ve Karaşin	<i>Eğitim Amacıyla Türkiye'yi Tercih Eden Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Memnuniyeti ve Üniversiteyi Tavsiye Etme Durumunun İncelenmesi: Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde Bir Araştırma</i>
Öztürk vd.	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Zihin Engeli Ve Otizm Spektrum Bozukluğu(Osb) Olan Öğrenciler Üzerine Bir Alan Yazın Taraması</i>
Özyürek	<i>Türk Devlet ve Topluluklarından Türkiye Üniversitelerine Gelen Türk Soylu Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenimlerinde Karşılaştıkları Sorunlar</i>
Paksoy vd.	<i>Türkiye'de Yükseköğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Sorunları: Gap Bölgesi Üniversiteleri Örneği</i>
Polatcan	<i>Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yabancı Öğrenci Sorunlarına İlgilerinin Değerlendirilmesi</i>
Polatcan vd.	<i>Yabancı Uyruklu Öğrenci Sorunlarına İlgili Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması</i>
Sağır	<i>Kültürleşme, Dini Başa Çıkma ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye ' de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma</i>
Sağlam ve Kanbur	<i>Sınıf Öğretmenlerinin Mülteci Öğrencilere Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>
Saklan ve Karakütük	<i>Türkiye'deki Suriyeli Eğitim Çağı Çocuklarının Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Çözümleme</i>
Sariahmetoğlu ve Kamer	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitimi ve Uyumu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Sariahmetoğlu ve Kamer	<i>Yabancı Uyruklu Ortaokul Öğrencilerinin Eğitim Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri</i>
Sarıdaş	<i>Yabancı Ve Yerli Öğrencilerin Birbirleri Hakkında Görüşlerinin Metafor Yoluyla İncelenmesi</i>
Sarıer	<i>Türkiye'de Mülteci Öğrencilerin Eğitimi Üzerine Bir Meta-Sentez Çalışması: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri</i>

Sarıtaş vd.	<i>İlkokullarda Yabancı Uyruklu Öğrencilerle Karşılaşılan Sorunlar</i>
Savaşan vd.	<i>Yabancı Uyruklu Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri: Sakarya Üniversitesi Örneği</i>
Sevim	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Konuşma Kaygılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>
Sevim	<i>Yabancıların Türkçe Öğrenme Kaygıları Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması</i>
Seymen ve Tok	<i>İleri Düzey Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Zorlandıkları Kültürel Dil Unsurlarının Tespiti Ve Sınıflandırılması</i>
Solak ve Yılmaz	<i>Türkçe Öğrenen Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Konuşma Kaygısı Nedenleri Ve Düzeyleri</i>
Sungur vd.	<i>Düzce Üniversitesinde Yükseköğretim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Yaşam Doyumları ve Sosyal Uyumlarını Etkileyen Faktörler</i>
Şahin	<i>Türkiye’de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Ve Ekonomik Durumları</i>
Şahin ve Salı	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Konuşma Stratejileri Üzerine Bir Araştırma: Çomü Tömer Örneği</i>
Şanlı ve Poyraz	<i>Uluslararası Öğrencilerin Yalnızlık Düzeyleri</i>
Şen ve Boylu	<i>Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlere Yönelik Yazma Kaygısı Ölçeğinin Geliştirilmesi</i>
Şeren ve Okur	<i>Uzaktan Eğitim ile Öğrenime Başlayan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Yaşadıkları Uyum Sorunları</i>
Şimşir ve Dilmaç	<i>Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitim Gördüğü Okullarda Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Takır ve Özerem	<i>Göçle Gelen Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okul Ortamında Karşılaştıkları Sorunlar</i>
Takır ve Özerem	<i>Farklı Kültürlerin Bulunduğu Bir Okul Ortamında Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunların Çokkültürlülük Bağlamında İncelenmesi</i>
Taşoğlu vd.	<i>Türkiye’deki Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Gözünde Türkiye İmaji</i>
Temiz	<i>Göçmen Ve Mülteci Öğrencilere Türkçe Öğretiminde Okulda Yapılan Oryantasyon Çalışmalarının Rolü</i>
Temur ve Arslan	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Duygu Durumu Bildiren İfadelerin Öğrenilme Düzeyi</i>
Temur ve Özalp	<i>Sınıf Öğretmenlerinin Penceresinden Göçmen Öğrencilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri</i>
Tengilimoğlu vd.	<i>Yabancı Öğrencilerin Covid-19 Salgını Nedeni ile Verilen Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüş ve Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği</i>
Tiryaki	<i>Yabancılar Türkçe Öğretiminde Öğrencilerin Metin Oluşturma Becerilerinin ve Sorunlarının Belirlenmesi</i>
Tok	<i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Akademik Yazma İhtiyacı</i>
Tok ve Yığın	<i>Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Öğrencilerin Kullandıkları Kelime Öğrenme Stratejileri</i>
Topal ve Tauscher	<i>Uluslararası Öğrencilerin Akademik Ve Sosyal Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine İnceleme</i>

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Turan ve Polat	<i>Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu İlköğretim Öğrencilerinin Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri</i>
Türker ve Göçmenler Ünal vd.	<i>Mülteci Öğrencilere Türkçe Öğreten Öğretmenlerin Motivasyonlarının İncelenmesi</i>
Ünal ve Aladağ	<i>Suriyeli Göçmenlerin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>
Yağmur Şahin	<i>Kapsayıcı Eğitim Uygulamaları Bağlamında Sorunlar ve Çözüm Önerilerinin İncelenmesi</i>
Yapıcı vd.	<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarındaki Ek Yanlışları</i>
Yardımcıoğlu vd.	<i>Yabancı Uyruklu Bireylerin Serbest Zamanlarındaki Durumlarının Akış Kuramı Bağlamında İncelenmesi</i>
Yıldırım vd.	<i>Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözüm Önerileri (Sakarya Üniversitesi Örneği)</i>
Yıldırım ve Köksal	<i>Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Durum Analizi: Karabük Üniversitesi</i>
Yıldız Yılmaz ve Demir	<i>Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Gözüyle Türkiye Sınıf Öğretmenlerinin Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Sorunları ile Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi</i>
Yiğit	<i>Konya İlinde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Temel Psikolojik İhtiyaçlarının Bir Kısım Değişkenler Bakımından İncelenmesi</i>
Yiğit vd.	<i>Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Atılma Düzeylerinin İncelenmesi</i>
Yurdakul ve Tok	<i>Öğretmen Gözüyle Mülteci/Göçmen Öğrenci</i>
Yurttaş	<i>Türkiye’deki Suriyeli Mültecilere Yönelik Ön Yargı Ve Kalıp Yargıların Türkmenistanlı Öğrencilere Yansımaları</i>

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2013: 253) betimsel analiz ile içerik analizini nitel araştırmalarda kullanılan iki farklı analiz tekniği olarak kabul etmektedir. Betimsel analiz derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasına olanak sağlayan, elde edilen verilerin belirlenen temalar doğrultusunda düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulmasını amaçlayan bir veri analiz tekniğidir. İçerik analizi ise elde edilen verilerin belirli temalar ve kavramlar çerçevesinde bir araya getirilerek düzenlenmesi ve yorumlanmasıdır. Bu analiz tekniğinde kavramların birbirleriyle olan ilişkilerinin ortaya koyularak bu ilişkilerin daha üst düzey tema ile açıklanması söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2013:256-259).

Araştırma kapsamında incelenen makalelerin çeşitli değişkenler açısından özelliklerinin ortaya konulması amacıyla betimsel analiz tekniği kullanılırken yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılan çalışmaların çalışma alanına ve konularına göre sınıflandırılması amacıyla içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan çalışmalar çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın kapsamında yer alan çalışmalar yayın yılı, düzeyine göre araştırma türü, araştırmanın modeli, araştırmada kullanılan veri toplama aracı, araştırmanın uygulandığı öğretim düzeyi, araştırmanın örnekleme, örnekleme belirleme yöntemi, araştırmanın konusu ve araştırmanın yapıldığı yabancı uyruklu öğrencilerin uyrukları gibi değişkenler doğrultusunda incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde belirtilmiştir.

Tablo 2. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların yayın yılına göre sayıları*

Yayın yılı	Yayın sayısı
2022	15
2021	15
2020	22
2019	24
2018	31
2017	22
2016	9
2015	7
2014	7
2013	3
2012	3
2011	1
2010	3
2009	3
2004	1
2001	1
TOPLAM	167

Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların yılı incelendiğinde 2017 yılı sonrasında yapılan araştırma sayısında önemli ölçüde artış olduğu görölmektedir. Örnekleme grubunda yer alan araştırmaların 31 tanesinin 2018 yılında yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. 2013 yılı öncesinde yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılan araştırma sayısının oldukça düşük olduğu görölmüştür.

Tablo 3. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların araştırma düzeyine göre yayın sayıları*

Araştırmanın türü	Yayın sayısı
Betimsel	138
İlişkisel	12
Deneyisel	7
Ölçek geliştirme	7
Kuramsal	3
TOPLAM	167

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

İncelenen araştırmaların düzeylerine göre araştırma türü bakımından incelenmesinin, yapılan araştırma sonuçlarının ortaya koyabileceği bazı sonuçlar için yordayıcı olacağı düşünülebilir. Bu amaçla elde edilen sonuçlar incelendiğinde çalışma kapsamında yer alan 167 araştırmadan 138'inin betimsel; 12'sinin ilişkisel; 7'sinin deneysel araştırma olduğu görülmektedir. Bunun yanında 7 araştırmanın ölçek geliştirmeye yönelik olduğu, 3 araştırmanın ise kuramsal nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda yapılan araştırmaların büyük bölümünün yabancı uyruklu öğrencilerin akademik ve sosyal uyumları gibi çeşitli bakımlardan betimleyici nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların araştırma yöntemine göre yayın sayıları*

Araştırmanın yöntem	Yayın sayısı
Nitel	86
Nicel	60
Karma	11
Herhangi bir bilgi verilmemiş	10
TOPLAM	167

İncelenen araştırmalar araştırma yöntemi bakımından nicel, nitel ve karma yöntem olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmaya dâhil edilen araştırmaların 86'sının nitel; 60'ının nicel ve 11'inin ise karma yöntem doğrultusunda planladığı sonucuna varılmıştır. 10 araştırmada ise araştırmanın yöntemine dair bir bilgiye yer verilmediği görülmüştür. Nitel araştırmalar ile nicel araştırmaların sayısının birbirine yakın olması ve karma yöntemde bu iki yöntemin birlikte kullanılması göz önünde bulundurulduğunda yapılan araştırmaların araştırma yöntemi bakımından yayın sayılarının önemli bir düzeyde farklılaşmadığı ifade edilebilir.

Tablo 5. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmalarda kullanılan veri toplama aracına yönelik yayın sayıları*

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı	Yayın sayısı
Yarı yapılandırılmış görüşme formu	57
Ölçek	41
Anket	21
Anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formu	7
Yarı yapılandırılmış görüşme formu ve gözlem formu	7
Hata analiz envanteri – Yanlış çözümlene envanteri	6
Doküman analizi	6
Herhangi bir bilgi verilmemiş	4
Başarı testi	3
Öğrenci metinleri (Cümle tamamlama – kelime serveti tespiti)	3 (1-2)
Yarı yapılandırılmış görüşme formu ve başarı testi	3
Ölçek ve yarı yapılandırılmış görüşme formu	2
Değerlendirme formu	2
Ölçek ve anket	1

Yarı yapılandırılmış görüşme formu Doküman analizi	1
Dereceli puanlama anahtarı	1
Yarı yapılandırılmış görüşme formu ve günlük	1
Yarı yapılandırılmış görüşme formu – Gözlem formu – Günlük ve video kayıtları	1
TOPLAM	167

Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan makalelerde kullanılan veri toplama araçlarına yönelik yayın sayısı incelendiğinde en fazla kullanılan veri toplama aracının yarı yapılandırılmış görüşme formu olduğu sonucuna varılmıştır. İncelenen makalelerin 57'sinde sadece yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı belirlenirken, ölçme aracı olarak sadece ölçek kullanılan yayın sayısının 41, sadece anket kullanılan yayın sayısının ise 21 olduğu görülmüştür. Bu ölçme araçlarının yanında hata analiz envanteri, gözlem formu, başarı, testi, değerlendirme formu, öğrenci metinleri, dereceli puanlama anahtarı, günlükler ve video kayıtlarının da kullanıldığı belirlenmiştir. 6 araştırmada doküman analizi tekniği kullanılarak mevcut metinler ve belgelerin analiz edildiği görülmüştür. Bazı araştırmalarda ise birden fazla ölçme aracının bir arada kullanıldığı belirlenmiştir. Bu çalışmaların içinde birden fazla ölçme aracı kullanılan yayınlarda en fazla anket ile yarı yapılandırılmış görüşme formunun ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ve gözlem formunun bir arada kullanıldığı görülmüştür. İncelenen araştırmalardan 4'ünde ise kullanılan ölçme aracına yönelik herhangi bir bilgi olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan nitel araştırmalarda kullanılan veri analiz tekniğine yönelik yayın sayıları

Nitel çalışmalarda kullanılan analiz tekniği	Yayın sayısı
İçerik analizi	49
Betimsel analiz	24
İçerik analizi - Betimsel analiz	7

İncelenen araştırmaların büyük bölümünün nitel araştırmalar olduğu ve bu araştırmalarda en fazla kullanılan veri toplama aracının yarı yapılandırılmış görüşme formu olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan nitel araştırmalarda kullanılan veri analiz teknikleri de çalışma kapsamına alınarak değerlendirilmiştir. İncelenen araştırmaların 49'unda içerik analizi, 24'ünde ise betimsel analiz tekniklerinin kullanıldığı görülmüştür. 7 araştırmada ise her iki analiz tekniğinin bir arada kullanıldığına yönelik bilgi verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların uygulandığı öğretim düzeyine göre yayın sayıları

Araştırmanın uygulandığı öğretim düzeyi	Yayın sayısı
Lisans	104
İlkokul	25
Ortaokul	6
Lise	5
İlkokul – Ortaokul - Lise	5
Herhangi bir bilgi verilmemiş	5

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Lisans ve Lisansüstü	5
Lisansüstü	4
İlkokul - Ortaokul	3
Ortaokul - Lise	1
Anaokulu – İlkokul - Ortaokul	1
Üniversite öncesi dil öğretimi	1
Türkçe öğretim merkezi	1
MEB (öğretim düzeyi belli değil)	1
TOPLAM	167

Örnekleme yer alan araştırmaların yapıldığı öğretim düzeyine göre yayın sayıları ele alındığında araştırmaların büyük bir bölümünün üniversitelerde lisans öğrencileri düzeyinde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. 167 araştırmadan 104'ünün lisans öğrencileri düzeyinde yapıldığı görülürken, 25 araştırmanın ilkokul, 6 araştırmanın ortaokul 5 araştırmanın lise, 4 araştırmanın ise lisansüstü öğretim düzeyinde yapıldığı belirlenmiştir. Birden fazla öğretim düzeyinde yapılan çalışmalar da mevcuttur. 5 çalışma lisans ve lisansüstü düzeyde gerçekleştirilirken 5 çalışma ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde, 3 çalışma ilkokul ve ortaokul düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Ortaokul ve lise düzeyinde 1 çalışma yer almaktadır. 1'er çalışma yapılan üniversite öncesi dil öğretimine yönelik öğrenciler ile Türkçe öğretim merkezinde öğrenim gören öğrenciler ise farklı örneklem grubunda çalışılan araştırmalar olarak göze çarpmaktadır. Yapılan araştırmaların 1'inde ise MEB bünyesinde yapıldığı belirtilirken araştırmanın yapıldığı öğretim düzeyine yönelik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Aynı zamanda incelenen araştırmaların 5 tanesinde ise araştırmanın yapıldığı örneklem grubuna yönelik öğretim düzeyine ilişkin herhangi bir bilgi verilmediği görülmüştür.

Tablo 8. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların örneklem grubuna göre yayın sayıları*

Araştırmanın örnekleme	Yayın Sayısı
Öğrenciler (Yabancı öğrenciler)	100
Öğretmen	27
Öğrenci ve öğretmen	9
Türk öğrenciler	6
Öğretmen ve idareci	5
Öğrenciler (Türk ve Yabancı öğrenciler)	4
Herhangi bir bilgi verilmemiş	4
Öğrenci – öğretmen ve idareci	3
Öğretim elemanı	3
Türkçe öğretim seti	3
Tezler ve makaleler	2
Öğrenci ve doküman	1
TOPLAM	167

Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların öğretim düzeyi ile birlikte yapılan araştırmaların örneklem grubunun da ele alınmasının ileriye dönük yapılacak çalışmalar için önemli değişkenlerden biri olduğu düşünülebilir. 100 araştırmada örneklem grubunu yabancı uyruklu öğrencilerin oluşturduğu belirlenmiştir. İncelenen araştırmalardan 27'sinde

öğretmenlerin, 6'sında Türk öğrencilerin, 3'ünde öğretim elemanlarının örneklem grubunu oluşturduğu görülmektedir. 9 çalışmada öğretmen ve öğrencilerden elde edilen verilerin değerlendirildiği, 5 çalışmada ise öğretmen ve idareciler tarafından çalışmaya yönelik veri elde edildiği sonucuna varılmıştır. 4 çalışmada Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerden veri elde edilirken 3 çalışmada ise örneklem grubunun öğrenci, öğretmen ve idarecilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Birkaç araştırmada ise ders kitapları, tezler, makaleler gibi basılı dokümanların çalışmalardan elde edilen veriler için örneklem grubunu oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 9. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların örneklem belirleme yöntemine göre yayın sayıları*

Örnekleme Yöntemi	Yayın Sayısı
Örnekleme belirleme yöntemi belirtilmemiş	57
Ölçüt örnekleme	29
Kolay ulaşılabilir örnekleme	24
Basit seçkisiz örnekleme	18
Tesadüfi örnekleme	9
Evren = Örnekleme	8
Maksimum çeşitlilik örnekleme	6
Amaçsal örnekleme	5
Kartopu örnekleme	4
Kota örnekleme	2
Küme örnekleme	2
Ölçüt örnekleme - Maksimum çeşitlilik örnekleme - Kolay ulaşılabilir örnekleme	1
Ölçüt örnekleme ve kartopu örnekleme	1
Kolay ulaşılabilir örnekleme ve kartopu örnekleme	1
TOPLAM	167

Örnekleme belirleme yöntemi bir araştırmanın sonuçlarının genellenebilirliği ve güvenilirliği bakımından önemli yordayıcı unsurlardan biridir. Bu nedenle örneklem belirleme yöntemi, bu araştırmada yer alan yayınlarda ele aldığımız değişkenlerden biri olmuştur. İncelenen araştırmaların 57'sinde örneklem belirleme yönteminin yer almadığı görülmektedir. En fazla kullanılan örneklem belirleme yöntemi ise 29 yayında tercih edilen ölçüt örnekleme yöntemi olmuştur. Çok sayıda araştırmada kullanılan diğer örneklem belirleme yöntemleri ise kolay ulaşılabilir örnekleme ve basit seçkisiz örnekleme yöntemleri olmuştur. Araştırmaların 24'ünde kolay ulaşılabilir örneklem, 18'inde ise basit seçkisiz örneklem yöntemi kullanılmıştır. Tesadüfi örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme, kartopu örneklem, küme örnekleme ve kota örnekleme yöntemleri araştırmalarda kullanılan diğer örneklem belirleme yöntemleri olmuştur. Amaçsal örnekleme yaklaşımı; maksimum çeşitlilik örnekleme, ölçüt örnekleme, aykırı durum örnekleme, benzeşik örnekleme, tipik durum örnekleme ve tabakalı amaçsal örnekleme yöntemlerini içermektedir. İncelenen 5 araştırmada örneklem belirlemede amaçsal örneklemin kullanıldığı ifade edilmiş ve amaçsal örnekleme yaklaşımı içinde yer alan hangi örnekleme yönteminin kullanıldığı belirtilmemiştir. Bazı araştırmalarda ise birden fazla örneklem belirleme yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 10. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmalarda yabancı uyruklu öğrencilerin ülkelerine göre yayın sayıları*

Araştırmada yer alan yabancı uyruklu öğrencilerin ülkeleri	Yayın Sayısı
Genel	135
Suriyeli öğrenciler	18
Türk Devletleri	4
Herhangi bir bilgi verilmemiş	4
Türkmenistan	2
Kırgızistan	1
Bosna Hersek	1
Avrupa – Ortadoğu ve Kafkasya	1
Tanzanya	1
TOPLAM	167

İncelenen araştırmalarda yabancı öğrencilerin uyruklarına yönelik veriler, ilgili çalışmaların sebep ve sonuçları hakkında bilgi vermenin yanında yapılabilecek çalışmalara ilişkin öneri niteliğinde sonuçlar verebilmektedir. Bu kapsamda incelenen araştırmalarda elde edilen veriler sonucunda araştırmaların büyük bir bölümünde belirli bir ülkenin vatandaşlarına yönelik bir sınırlama yapıldığına ilişkin bir ifade olmadığı görülmüştür. Örneklem grubunun yabancı uyruklu öğrencilerin olduğunun ifade edilmesi ve araştırmaların herhangi bir ülkeye ait vatandaşlara yönelik olduğunun belirtilmemesi bütün yabancı uyruklu öğrencilerin çalışmaya dâhil edildiğini gösterdiği düşüncesi ile “genel” olarak sınıflandırılmıştır. Bu araştırmaların sayısının 135 olduğu belirlenmiştir. Suriyeli öğrencilere yönelik yapılan çalışmaların 18, Türk devletlerinin tamamından ülkemize gelen öğrencilere yönelik yapılan çalışmaların 4, Türkmenistan uyruklu öğrencilere yönelik yapılan çalışmaların 2 olduğu görülmektedir. Kırgızistan, Bosna Hersek ve Tanzanya uyruklu öğrencilere yönelik 1’er çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. 1 çalışmada ise örneklem grubunu oluşturan yabancı uyruklu öğrencilerin Avrupa, Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerine ait devletlerden gelerek ülkemizde eğitim gören öğrenciler olduğu görülmektedir. İncelenen araştırmalardan 4’ünde yabancı uyruklu öğrencilerin uyruklarına yönelik herhangi bir bilgiye yer verilmediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 11. *Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların çalışma alanına göre yayın sayıları*

Yapılan araştırmaların çalışma konusu	Yayın Sayısı
Dil öğretimi	56
Sosyal uyum	31
Öğretim Süreci	26
Akademik ve sosyal uyum	21
Sosyal uyum ve öğretim süreci	12
Akademik	10
Öğretim süreci ve akademik	5
Öğretim süreci ve dil öğretimi	3
Sosyal uyum ve dil öğretimi	2
Akademik – öğretim süreci ve sosyal uyum	1
TOPLAM	167

Yabancı uyruklu öğrencilerin hem öğretim sürecinde hem de sosyal hayatlarındaki birçok faktör yaşam koşullarını, akademik başarılarını ve uyum süreçlerini etkilemektedir. Bundan dolayı bu öğrencilere yönelik yapılmış olan araştırmaların çalışma alanına göre sınıflandırılması önem taşımaktadır. İncelenen araştırmalardaki çalışma alanları “dil öğretimi”, “sosyal uyum”, “öğretim süreci” ve “akademik” kodları ile sınıflandırılmıştır. “Akademik” başlıklı sınıflandırma genellikle üniversite öğrencilerinin akademik gelişimine yönelik yapılan araştırmaları kapsarken; “öğretim süreci” başlıklı sınıflandırma daha çok ilkökul, ortaokul ve lise düzeyindeki öğrencilerin öğretim sürecinde kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri, sınıf içi iletişim unsurları gibi bileşenleri kapsamaktadır. Bu sınıflandırma tüm dersler için kullanılabilen süreçleri oluştururken “dil öğretimi” başlıklı sınıflandırma tüm öğretim düzeylerinde yabancı uyruklu öğrencilere yönelik Türkçe’nin öğretimi üzerine odaklanan araştırmaları içermektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin öğretim ortamı ve yaşam ortamlarında çevreleriyle olan ilişkilerini, uyum süreçlerini ve sosyal ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik yapılan araştırmalar ise “sosyal uyum” başlıklı sınıflandırma altında ele alınmıştır.

İncelenen araştırmaların 56’sı dil öğretimine yönelik araştırmalardır. 31 araştırma öğrencilerin sosyal uyumlarını inceleyen, 26 araştırma öğretim sürecini içeren, 10 araştırma ise öğrencilerin akademik durumlarını inceleyen araştırmalardan oluşmaktadır. Aynı araştırmada birden fazla alanı kapsayan inceleme ve değerlendirmelere de yer verilmiştir. Bu anlamda bu araştırmalardan 21’i öğrencilerin akademik ve sosyal uyumlarını, 12’si sosyal uyumları ve öğretim sürecini, 5’i öğretim süreci ve akademik alanları, 3’ü öğretim süreci ve dil öğretimini, 2’si sosyal uyum ve dil öğretimini, 1’i ise öğrencilerin sosyal uyumları ile öğretim süreci ve akademik başarılarını içeren araştırmalardır.

Tablo 12. Yabancı uyruklu öğrencilere yönelik dil öğretimi alanında yapılmış olan araştırmaların araştırma konusuna göre yayın sayıları

Dil öğretimi konusunda yapılmış olan araştırmaların çalışma konusu	Yayın Sayısı
Yöntem ve teknik	13
Yazma	12
Tüm dil becerileri (okuma – yazma – dinleme - konuşma)	11
Ders kitapları ve materyalleri	6
Diğer	6
Okuma	2
Dinleme	2
Konuşma	2
Dil bilgisi	2

Yabancı uyruklu öğrencilerin dil öğretimine ilişkin araştırmaların araştırma konusuna göre sınıflandırılması, yabancılara Türkçe öğretimi öğrenme alanlarına, öğretim materyallerine, öğretim yöntem ve tekniklerine göre var olan durumu betimlemek ve sonraki çalışmalara yön vermek adına önem taşımaktadır. Dil öğretimi alanında yapılan çalışmaların büyük bölümünün dil öğretiminde öğretim yöntem ve teknik konularına yer verdiği görülmektedir. Dil öğretimine ilişkin yapılan 56 araştırmanın 13’ünde dil öğretiminde öğretim yöntem ve tekniklerinin incelendiği belirlenmiştir. Dil becerileri arasında en fazla çalışma yapılan öğrenme alanının yazma

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

becerisi olduğu sonucuna varılmıştır. 12 araştırmanın öğrencilerin yazma becerilerine yönelik olduğu belirlenmiştir. Okuma, dinleme, konuşma, yazma ve dil bilgisi becerilerine yönelik 2'şer yayın yapıldığı görülmüştür. 11 araştırma ise tüm dil becerilerine ilişkin yapılmış araştırmalardır. 6 araştırma ise dil öğretiminde öğretim materyallerine ilişkin araştırmalardır.

Tartışma/Sonuç

Araştırmada örneklem olarak belirlenen 167 makale çeşitli değişkenler bakımından ele alınarak yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yapılmış olan çalışmaların betimsel özellikleri incelenmiştir. İlgili çalışmaların yayın tarihleri değişkeni bakımından elde edilen sonuçlar doğrultusunda 2017 yılından itibaren önemli bir artış olduğu sonucuna varılmıştır. Suriye'deki gelişmelerin sonucunda ülkemize olan göçün ve buna bağlı olarak okullardaki yabancı uyruklu öğrenci sayısındaki artışın bu sonuçta önemli bir payı olduğu açıktır. Bölükbaş Kaya vd. (2019)'nin Türkçe eğitimi üzerine yabancı uyruklu lisansüstü öğrencilerin tezlerini incelediği çalışmada ele alınan 59 lisansüstü tezin 26'sının 2016 yılında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durum son yıllarda bütün öğretim kademelerinde, yabancı uyruklu öğrenci sayısındaki artışı destekler niteliktedir.

Yapılan çalışmaların %82'sinin betimsel araştırmalar olduğu belirlenmiştir. İlişkisel ve deneysel yayınların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin akademik ve sosyokültürel sorunlarının giderilmesi; hem yabancı uyruklu öğrencilere daha etkili bir eğitim ve yaşam imkânı sunmak hem de Türk öğrencilerin ve vatandaşların sosyal ve eğitimsel süreçlerinde oluşabilecek olumsuz etkileri önlemek adına önem taşımaktadır. Bundan dolayı öncelikle yabancı uyruklu öğrencilerin sorunlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda yapılan betimsel çalışmalar önem taşımaktadır. Ancak bununla birlikte farklı sınıf düzeylerine yönelik öğretim yöntem ve teknikleri, ders kaynakları ve materyalleri ve öğrencilerin sosyal uyumunu olumlu yönde etkileyebilecek deneysel çalışmaların sayısının da artmasının öğretim sürecini daha etkili bir şekilde planlamaya ve yürütmeye katkı sağlayacağı söylenebilir. Yapılan çalışmalarda araştırma yöntemi olarak daha dengeli bir dağılım gözlenmekle birlikte nitel çalışmaların daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 86 çalışma nitel araştırma, 60 çalışma nicel araştırma ve 11 çalışma ise karma yöntemde yapılmış çalışmalar olarak tasarlanmıştır. Betimsel çalışmaların sayısının fazla olmasının bu durumda etkili olduğu ifade edilebilir. Bölükbaş Kaya vd. (2019) yaptıkları araştırmada yabancı uyruklu lisansüstü öğrencilerin yapmış oldukları 59 lisansüstü tezin 42'sinin nitel araştırmalar olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuçla yabancı uyruklu öğrencilerin yaptıkları araştırmalarda da nitel çalışmaları daha fazla tercih ettikleri görülmektedir.

Örnekleme yer alan çalışmalarda kullanılan ölçme araçları incelendiğinde en fazla kullanılan ölçme aracının yarı yapılandırılmış görüşme formu olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin de çok sayıda çalışmada ölçme aracı olarak tercih edildiği görülmektedir. Bazı araştırmalarda ise birden fazla ölçme aracı kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, elde edilen verilerin analizinde daha çok içerik analizinin kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Verilerin analiz tekniğinin belirtildiği 80 çalışmanın 49'unda içerik analizi, 24'ünde betimsel analiz kullanıldığı sonucuna varılmıştır. 7

çalışmada ise verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analizin birlikte kullanıldığı belirlenmiştir.

Yapılan araştırmaların incelendiği diğer bir değişken çalışmaların yürütüldüğü öğretim düzeyidir. 167 makalenin 104'ü üniversite düzeyinde yürütülürken bu sayı ilkokulda 25, ortaokulda 6 ve lise düzeyinde ise 5 olarak belirlenmiştir. Okul öncesi öğrencilerine yönelik ise 1 çalışmanın yapıldığı ve bu çalışmada ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin de çalışmaya dâhil edildiği tespit edilmiştir. Az sayıda araştırmanın ise birden fazla öğretim düzeyinde yürütüldüğü sonucuna varılmıştır. 2022 yılında 300.000'den fazla yabancı uyruklu öğrenci Türkiye'de öğrenim görmektedir (YÖK, 2022). Bununla birlikte 2022 yılında okul öncesi eğitim düzeyinde 53.170, ilkokul düzeyinde 387.037, ortaokul düzeyinde 335. 198, lise düzeyinde ise 105.379 yabancı uyruklu öğrenci eğitim almaktadır (MEB, 2022). Bu öğretim kademelerindeki yabancı uyruklu öğrenci sayısı dikkate alındığında okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin akademik ve sosyokültürel sorunlarına ilişkin betimsel, ilişkisel ve deneysel daha fazla araştırma yapılmasının uygun olacağı söylenebilir. 1 çalışmada ise araştırmanın MEB bünyesindeki okullarda yürütüldüğü ifade edilmekle birlikte hangi öğretim düzeyindeki örneklem grubu ile çalışıldığı hakkında bilgi verilmemiştir.

Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan bireyler değişkeni bağlamında yapılan incelemede 167 araştırmanın 100'ünde yabancı uyruklu öğrenci grubu ile, 27'sinde sadece öğretmenler ile, 9'unda öğrenci ve öğretmen ile, 6'sında Türk öğrenciler ile, 5'inde öğretmen ve idareciler ile çalışmanın yürütüldüğü görülmüştür. Öğretim elemanı ile yürütülen çalışmaların sayısı 3 iken bazı araştırmalar ise Türkçe öğretim setleri ve yabancı uyruklu öğrencilere yönelik yayınlanmış olan makale ve tezlerden alınan örneklemlemler ile gerçekleştirilmiştir. Öğretim sürecinde uygun materyal, strateji, yöntem ve teknik seçimi ile öğrencilerin sınıflarına uyum sağlayabilecekleri bir öğretim ortamının düzenlenmesi ve öğretim sürecinin şekillendirilmesi bakımından öğretmen yeterliliği oldukça önemlidir (Göçer, 2009: 30; Sağlam ve Kanbur, 2017: 311). Bu bakımdan yapılan araştırmalarda öğretmenlerin görüş ve önerileri doğrultusunda öğretim ortamının düzenlenebilmesine olanak sağlayacak olan araştırmaların sayısının artırılmasının faydalı olabileceği ifade edilebilir. Son yıllarda yaşanan göçler sonucunda artan yabancı öğrenci uyruklu öğrenci sayısı ile öğretim ortamına yönelik bazı sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Yapılan bazı araştırmalarda (Saklan ve Karakütük, 2022: 66; Sariahmetoğlu ve Kamer, 2021: 629; Sarier, 2020: 101; Sarıtaş vd., 2016: 226 ;Benli Özdemir, 2018: 1215; Çimşir ve Baysal, 2020: 31; Ergen ve Şahin, 2019: 397; Güven ve İşleyen, 2018: 1305; Kandemir ve Aydın, 2020: 515) yabancı uyruklu öğrencilerin sınıf içinde dersi dinlememe, ödev yapmama, kural tanımama, şiddet eğilimi içinde olma, diğer öğrencilerle sosyal çatışma yaşama gibi bazı olumsuz davranışlara neden oldukları sonucuna ulaşmıştır. Sınıf içi bu sorunlar, öğretmenlerin motivasyonlarını ve dersin işlenişini olumsuz etkilediği gibi Türk öğrencilerin de akademik ve öğretimsel sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır (Kiremit vd., 2018: 10). Bu sorunların giderilmesi için yabancı uyruklu öğrencilerin yer aldığı sınıflardaki Türk öğrenciler ile yapılan çalışmaların sayısının da artırılmasının önemli olduğu görülmektedir.

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Bir araştırmanın geçerliliği ve tutarlılığını etkileyen en önemli özelliklerden biri evreni temsil edecek örneklemin belirlenmesidir. Aksi halde ölçümlerde hatalı sonuçlara ulaşılması ve araştırmanın genellenebilirliğinin olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır. Özellikle nitel araştırmalarda sıklıkla hata yapıldığı görülmektedir (Baltacı, 2018: 236). Bu anlamda incelenen makalelerin örneklem belirleme yöntemlerinin tespit edilmesi de önem taşımaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda 57 makalede örneklem belirleme yönteminin yer almadığı sonucuna varılmıştır. Bu durum örneklem belirleme yöntemi hakkında araştırmalarda yer alan eksiklikleri destekler nitelikte bir sonuçtur. Bununla birlikte incelenen makalelerin 29'unda ölçüt örnekleme, 24'ünde kolay ulaşılabilir örnekleme, 18'inde ise basit seçkisiz örnekleme yönteminin kullanıldığı görülmektedir. 8 çalışmada ise evrenin tamamına ulaşmaya çalışıldığı sonucuna varılmıştır. Tesadüfi örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme, kartopu örnekleme, kota örnekleme, ve küme örnekleme yöntemleri kullanılan diğer örneklem belirleme yöntemleri arasında yer almaktadır. 5 yayında amaçsal örnekleme kullanıldığı ifade edilmekle birlikte hangi amaçsal örnekleme yönteminin kullanıldığı belirtilmemiştir. Bu durum yapılan araştırmalarda örnekleme belirleme yöntemleri bakımından eksiklikler olduğunu gösteren bir sonuçtur.

Örnekleme yer alan çalışmalarda yabancı uyruklu öğrencilerin ülkelerine göre yayın sayıları incelendiğinde 135 çalışmanın mevcut öğretim kademesinde eğitim gören bütün yabancı uyruklu öğrenciler kapsamında yürütüldüğü sonucuna varılmıştır. 18 araştırmada Suriyeli öğrencilerin, 4 çalışmada Türk Devletleri'nden ülkemize gelen öğrencilerin, 2 çalışmada sadece Türkmenistan'dan gelen öğrencilerin, 1'er çalışmada ise Kırgızistan, Bosna Hersek, Tanzanya vatandaşlarının eğitimine yönelik araştırmalar tasarlandığı belirlenmiştir. 1 araştırmada Avrupa, Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerinden gelen öğrenciler çalışmaya dâhil edilirken 4 araştırmada çalışmanın yürütüldüğü yabancı uyruklu öğrencilerin ülkelerine yönelik herhangi bir açıklayıcı ifadenin yer almadığı tespit edilmiştir. Bölükbaş Kaya vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada Türkçe eğitimi alanında yabancı uyruklu lisansüstü öğrencilerin tezleri incelendiğinde bu öğrencilerin ülkelerinin çok daha fazla çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. 25 farklı ülke vatandaşı olan yabancı uyruklu öğrencilerin lisansüstü düzeyde Türkçe eğitimi alanında tez yaptıkları belirlenmiştir. Bu çalışmalar içinde en fazla Kırgızistan (7)'dan gelen öğrencilerin bulunduğu görülmektedir.

Yapılan çalışmaların öğrencilerin dil öğretimi, sosyal uyumları, öğretim süreçleri ve akademik başarılarına yönelik olarak sınıflandırılması Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin sorunlarına yönelik hangi alanda çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermesi bakımında önem taşımaktadır. 167 çalışmanın 56 'sı yabancı uyruklu öğrencilerin dil öğretimi üzerine yapılan çalışmaları içermektedir. Yapılan araştırmalarda dil problemi yabancı uyruklu öğrencilerin yaşadıkları ilk ve en temel sorun olarak görülmektedir (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017: 539; Levent ve Çayak, 2017: 38; Sarier, 2020: 100; Savaşan vd., 2015; Erdem, 2017: 34; Solak ve Çelik, 2018: 431; Sarıtaş vd., 2016: 225; Zayimoğlu Öztürk, 2018: 71; Tosun vd., 2018: 8). Bu bakımdan en fazla çalışmanın bu alanda yapılmış olması beklenen bir durumdur. Yapılan araştırmalarda en fazla çalışma yapılan alan bakımından dil problemini, sosyal uyum, öğretim süreci ve akademik

çalışmalar takip etmektedir. Bir çalışmada birden fazla alana yönelik bulguların değerlendirildiği çalışmalar da mevcuttur.

Dil problemine yönelik yapılan çalışmaların dil becerilerine göre sınıflandırılması sonucunda 11 çalışmanın bütün dil becerilerine yönelik araştırmalar olduğu görülmektedir. 12 çalışma öğrencilerin yazma becerilerine yönelik çalışmalar iken okuma, dinleme ve konuşma becerileri alanında 2'şer çalışmaya ulaşılmıştır. Yazma becerisi bilişsel, duyuşsal ve psikomotor birçok beceriyi kapsamakta ve diğer dil becerilerine göre edinilmesi daha zor ve karmaşık bir süreç olarak nitelendirilmektedir (Azizoğlu vd., 2019: 17; Gülerer ve Akdağ, 2020: 299; Günaydın ve Arıcı, 2020: 677). Çocuk ve Yanpar Yelken (2021) hayal kırıklığı, kaygı gibi psikolojik faktörlerin de yazma becerisinin zor ve karmaşık bir beceri olarak algılanmasını etkilediğini belirtmektedir. Bu durumun yazma becerilerine yönelik yapılan çalışmaların sayısının fazla olmasının nedenleri arasında olabileceği söylenebilir. Diğer dil becerilerine yönelik çalışmaların sayısının yeterince olmadığı göze çarpmaktadır. Öğrencilerin günlük yaşamlarında ve öğretim sürecinde en fazla kullandıkları dil becerisi dinleme becerisidir (Şahin ve Kalın Salı, 2018: 42). Akay ve Uzun (2018: 15) yaptıkları araştırmada konuşma becerisinin, öğrencilerin en fazla kaygı yaşadıkları dil becerisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda yapılan birçok araştırma öğrencilerin en fazla ihtiyaç duyduğu dil becerisinin konuşma becerisi olduğunu ortaya koymaktadır (Karabulut ve Karabulut, 2021: 60; Boylu ve Çangal, 2015: 350). Okuma becerileri bireylerin kelime hazinelerini genişletmekte ve kelimeleri daha doğru bir şekilde telaffuz ederek bağlamına uygun bir şekilde kullanabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan okuma becerileri bireylerin konuşma ve yazma becerilerini doğrudan etkilemektedir ve diğer dil becerileri için temel olma özelliği göstermektedir (Günaydın ve Arıcı, 2020: 678; Maden ve Dincel, 2017: 127). Sonuç olarak dil becerilerinin birbirlerini etkileyen ve bir arada kullanılan beceriler olduğu görülmektedir. Bu bakımdan konuşma, dinleme ve okuma becerileri alanında daha fazla sayıda araştırma yapılmasının faydalı olabileceği söylenebilir. Dil öğretiminde dil becerilerinin dilin kendine özgü kuralları içinde öğretilmesi söz konusudur. Yapılan çalışmalarda (Polatcan, 2019: 158; Seymen ve Tok, 2015: 1210; Atagül ve Cevher, 2015: 330-331) öğrencilerin çeşitli dil bilgisi konularında sorun yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan dil bilgisi öğretimine yönelik çalışmaların sayısının artırılmasının da önem taşıdığı ifade edilebilir.

Dil öğretiminde 13 araştırmanın öğretim yöntem ve teknikleri, 6 çalışmanın ise ders kitapları ve materyalleri üzerine yapılmış olan çalışmalar oldukları görülmüştür. Dillerin yapı olarak farklı özellik göstermeleri, diller için kendine özgü öğretim yöntem ve teknikleri geliştirme ihtiyacını doğurmuştur (Memiş ve Erdem, 2013: 317). Çocuk ve Şahbaz (2020: 203) yaptığı araştırmada yapılandırmacı yaklaşıma uygun yöntem ve tekniklerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde görev yapan öğretmenlerin öz yeterlik algılarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle etkili öğretim strateji, yöntem ve tekniklerinin dil öğretiminde kullanılması, dil edinimini olumlu yönde etkileyecektir (Cuma, 2017: 180). Aynı zamanda çeşitli araştırmalarda dil öğretimine yönelik materyallerin yetersiz olduğu ifade edilmektedir (Azizoğlu, ; 2019: 19; Divrik ve Yıldız, 2021: 98; Kandemir ve Aydın, 2020: 513). Bu bakımdan dil öğretiminde

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

öğretim sürecini doğrudan etkileyen öğretim yöntem ve teknikleri ile ders kitapları ve materyallerine yönelik yapılan çalışmalar önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akay, C., ve Uzun, N. B. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe'nin öğrenme sürecinde dil becerileri açısından duyulan kaygı. *Turkish Studies*, 13(19), 1-120.
- Alkalay, G. (2020). *İlkokul yöneticilerine ve sınıf öğretmenlerine göre Suriyeli sığınmacı öğrencilerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Atagül, Y. Y. ve Cevher, Ö. Y. (2015). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hâl eki sorunsalı (Sakarya Üniversitesi Örneği). *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 294-332.
- Azizoğlu, N. İ., Tolaman, T. D., ve Tulumcu, F. İ. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde akademik yazma becerisi: karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(1), 7- 22.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Benli Özdemir, E. (2018). Geçici koruma altındaki Suriyeli öğrencilerle birlikte eğitim alan Türk öğrencilerinin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(34), 1199-1219.
- Boylu, E. ve Çangal, Ö. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Bosna Hersekli öğrencilerin konuşma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 349-368.
- Bölükbaş Kaya, F. Golynskaia, A. ve Dereli, K. (2019). Türkçe eğitimi üzerine yabancı öğrencilerce yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 1052- 1067.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cuma, F. İ. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenci memnuniyeti. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 2017(38), 179-196.
- Çimşir, S., ve Baysal, Z. N. (2020). Yabancı uyruklu ilkökullü öğrencilerinin öğretmenleri ve ders başarıları ile ilgili yaşadıkları sorunların ve çözüm yollarının kendi bakış açılarından incelenmesi. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 28-45.
- Çocuk, H. E. ve Şahbaz, N. K. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde görev alan öğretmenlerin öğretme motivasyonlarının ve Türkçe öğretimi öz yeterlik algılarının incelenmesi. D. Demirbulak ve M. Yiğit (Ed.), *Eğitim Bilimlerinde Akademik Çalışmalar içinde* (ss. 193-212). Educational Sciences. 49.
- Çocuk, H.E. ve Yanpar Yelken, T. (2021). The Effect of planned writing model on writing anxiety, self-efficacy and B2 level achievement of learners of Turkish as a foreign language. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(1), 458-471.
- Delen, A., ve Ercoşkun, M. (2019). Yabancı uyruklu öğrencilerin bulunduğu ilkökullerde istenmeyen öğrenci davranışlarının nitel açıdan incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(223), 299-322.
- Divrik, D. ve Yıldız, D. (2021). Suriyeli öğrencilerin gözünden "Türkçe". *ZfWT* 13(2), 87-108.
- Ee, O., Biçer, N. ve Bozkırlı, K. Ç.(2012). Yabancılarla Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(2), 51-69.

- Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-42.
- Ergen, H. ve Şahin, E. (2019). Sınıf öğretmenlerinin Suriyeli öğrencilerin eğitimi ile ilgili yaşadıkları problemler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(44), 377-405.
- Göçer, Ali (2009). Türkiye’de Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin uygulamalarına yönelik nitel bir araştırma. *Dil Dergisi*, 145, 28-47.
- Gökçer, N. (2017). Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin psikolojik uyumu. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 7(1), 98-108.
- Gülerer, S. ve Akdağ, M. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Türkmenistan uyruklu C1 seviyesindeki öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki aktif kelime servetinin tespiti. *International Journal of Language Academy*. 8(3), 296-314.
- Gültekin, M. (2015). Yabancı uyruklu öğretmen adaylarının Türkiye’deki eğitimlerine yönelik görüşleri: Anadolu Üniversitesi örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 7-20.
- Günaydın, Y. ve Arıcı, A. F. (2020). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde etkileşimli okumanın konuşma becerisine etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 83, 673-696. DOI: 10.17753/Ekev1688.
- Güngör, F. (2015). *Yabancı uyruklu ilköğrencilerinin eğitim-öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*, Yüksek lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Güven, S. ve İşleyen, H. (2018). Sınıf yönetiminde iletişim, iletişim engelleri ve Suriyeli öğrenciler, *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(23), 1293- 1308.
- İmamoğlu, H. V., ve Çalışkan, E. (2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin devlet okullarında ilköğretimine dair öğretmen görüşleri: Sinop ili örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 529-546.
- Kandemir, A., ve Aydın, B. (2020). Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimi ile ilgili yönetici ve öğretmen görüşleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 497-521.
- Karabulut, N. G. ve Akın Karabulut, B. (2021). Türkiye’de eğitim gören yabancı öğrencilerin dil ihtiyaçlarının öğretmen görüşleri üzerinden belirlenmesi: Ankara örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(5), 45-62.
- Karaca, A. (2021). Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerine yönelik tutum ölçeği’nin geliştirilmesi. *TEBD*, 19(1), 465- 486.
- Kaya, Z., Çenesiz, G. Z. ve Aynas, S. (2019). Yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal destek algıları ile psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumlarının incelenmesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği. *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(70), 518-537.
- Kiremit, R., Akpınar, Ü., ve Tüfekçi Akcan, A. (2018). Suriyeli öğrencilerin okula uyumları hakkında öğretmen görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(6), 2139-2149.
- Kocabıyık, O. O., Donat Bacıoğlu, S. ve Acar Güvendir, M. (2019).Yükseköğretimde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sorunları. *Journal of Human Sciences*, 16(2), 561-581.
- Levent, F. ve Çayak, S. (2017). Türkiye’deki Suriyeli öğrencilerin eğitime yönelik okul yöneticilerinin görüşleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14-1(27), 21-46.
- Maden, S., ve Dincel, Ö. (2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe okuma alışkanlıkları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 125-140.
- Memiş, M. R. ve Erdem, M. D. (2013). Yabancı dil öğretimde kullanılan yöntemler, kullanım özellikleri ve eleştiriler. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(9), 297-318.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. Göç Ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı 2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Verileri.

Yabancı Uyruklu Öğrencilere Yönelik Yayınlanmış Olan Makalelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

- Polatcan, F. (2019). Türkçe öğretmeni adaylarının yabancı öğrenci sorunlarına ilgilerinin değerlendirilmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 151-160.
- Sağlam, H. İ., ve İlksen Kanbur, N. (2017). Sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 310-323.
- Saklan, E. ve Karakütük, K. (2022). Türkiye'deki Suriyeli eğitim çağı çocuklarının eğitim süreçleri üzerine bir çözümleme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 8(1), 51-76.
- Sariahmetoğlu, H. ve Kamer, S. T. (2021). Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimi ve uyumu: sorunlar ve çözüm önerileri. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 612-634.
- Sarıer, Y. (2020). Türkiye'de mülteci öğrencilerin eğitimi üzerine bir meta-sentez çalışması: sorunlar ve çözüm önerileri. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3(1), 80-111.
- Sarıtaş, E., Şahin, Ü. ve Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 208-229.
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F., Beşel, F. (2015). Yabancı uyruklu lisans ve lisansüstü öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri: Sakarya Üniversitesi Örneği. *Uluslararası Öğrenci Sempozyumu*: 6-8.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve DüNDAR, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430-453.
- Seymen, H. ve Tok, M. (2015). İleri düzey yabancı uyruklu öğrencilerin zorlandıkları kültürel dil unsurlarının tespiti ve sınıflandırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(3), 1188-1212.
- Solak, E. ve Çelik, S. (2018). Türkiye'de eğitim gören mülteci öğrencilerin dilsel sorunlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11(7), 425-432.
- Sungur M. A., Şahin, M., Can, G., Şahin, M. F., Duman, K., Pektaş, B., Doğan, S., Alkan, A. Ö., ve Onuk, H. (2016). Düzce üniversitesinde yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin yaşam doyumları ve sosyal uyumlarını etkileyen faktörler. *Düzce Üni. Sağlık Bilimleri Enst. Dergisi*, 6(2), 101-109.
- Şahin, A. ve Kalın Salı, M. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe konuşma stratejileri üzerine bir araştırma: ÇOMÜ TÖMER örneği. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 40-49.
- Tanrikulu, F. (2017). Türkiye'de yaşayan Suriyeli çocukların eğitim sorunu ve çözüm önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22 (86), 127-144.
- Tosun, A., Yorulmaz, A., ve Yıldız, K. (2018). Mülteci öğrencilerin eğitim sorunları, eğitim ve din eğitiminden beklentileri: Eskişehir örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-133.
- Usluel, Y. K., Avcı, Ü., Kurtoğlu, M., ve Uslu, N. (2013). Yeniliklerin benimsenmesi sürecinde rol oynayan değişkenlerin betimsel tarama yöntemiyle incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 53-71.
- Ünal, K., Taşkaya, S. M. ve Ersoy, G. (2018). Suriyeli göçmenlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 134-149.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YÖK (2022). Yükseköğretimde Uluslararasılaşma ve Türkiye'deki Üniversitelerin Uluslararası Görünürlüğü Çalıştayı Raporu. 07.05.2023 tarihinde <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2022/yuksekogretimde-uluslararasilasma-ve->

turkiye-deki-universitelerin-uluslararası-görünürlüğünü-artırma-calıstayı.aspx internet adresinden erişilmiştir.

Zayimoğlu Öztürk, F. (2018). Mülteci öğrencilere sunulan eğitim-öğretim hizmetinin sosyal bilgiler öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(1), 52-79.

Extended Abstract

Introduction

The number of international students studying in countries has been increasing in recent years and it is thought that this increasing trend will continue in the coming years. With globalization, the need for trained people with different qualifications and skills, the economic and political policies of countries, social and cultural developments, as well as wars in various countries and mass migrations caused by internal conflicts affect this situation. Exchange programs created with our education policies and political developments in our region have caused a significant increase in the number of international students in Turkey in recent years. As a result, many problems such as language, social, cultural, psychological and economic problems are experienced for international students. Many researchers state that the most important problem is language related problems. Language-related problems delay and make it difficult for international students to adapt socially. This situation causes significant compliance problems. The problems experienced in the adaptation process cause academic failures of the students. These problems also negatively affect Turkish students. Numerous studies are being conducted to solve these problems. This study aimed to examine the articles on international students regarding various variables. Thus, it is aimed to determine the studies that will be needed for the problems of international students.

Methodology

The research employed the descriptive survey model, and the study's sample group consists of 167 articles published in scientific journals about international students between 2001-2022. The sample of the study was determined by a convenient sampling method. Descriptive analysis and content analysis techniques were used to analyze the data. Descriptive analysis technique was used in order to reveal the characteristics of the articles examined within the research of various variables. Content analysis technique was used in order to classify the studies conducted for international students to the study subjects.

Findings

The studies within the scope of the research were examined in terms of variables such as the year of publication, the type of research according to the level, the model of the research, the data collection tool used in the research, the education level at which the research was applied, the sample of the research, the sampling method, the subject of the research and the nationality of the international students in which the research was conducted. The research findings revealed that the number of studies conducted in 2017 and after significantly increased. It can be said that the migrations from Syria in the last 10 years have been effective in this situation. It was concluded that 31 of the studies were conducted in 2018. It was concluded that 138 studies were descriptive, 12 studies were relational, and 7 studies were experimental. Most of the studies are descriptive studies and that the number of qualitative studies is more than

quantitative studies. The semi-structured interview form is the most used data collection tool in these studies. Besides, it was determined that scales and questionnaires were used in many studies. In addition to these measurement tools, it was determined that error analysis, observation form, achievement test, assesment form, student texts, rubrics, diaries and video recordings were also used. The analyses of the literature in terms of the education level showed that most of the studies were conducted at the tertiary level. It was concluded that 104 studies were conducted at undergraduate level, 25 studies were conducted at primary school level, 6 studies were conducted at secondary school level, 5 studies were conducted at high school level, and 4 studies were conducted at graduate level. Moreover, the students were preferred the most as the sample group, but the sampling method was not included in a significant part of the studies. The most used sampling methods were criterion sampling method, convenience sampling method and simple random sampling method. The analysis of the previous literature also revealed that the majority of the research is on foreign language learning and the other study subjects were listed as social adaptation, teaching process, and studies on the academic procedures of students. Most of the studies on language teaching consist of research on teaching methods and techniques, and the most researched language skill is writing skill. Given that language skills are intertwined, increasing the number of studies on reading, speaking and listening can contribute to the solution of language education problems. The increasing number of international students in our country in recent years causes various problems regarding the education process of international students. In addition, it can negatively affect Turkish students' educational processes. Increasing the number of studies identifying and solving problems related to this situation is highly recommended.

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Dergi Hakkında

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi bünyesinde bulunan *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* yılda 2 kez (Nisan ve Ekim) yayımlanan hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergide sosyal bilimlerin her alanına ait araştırmaya dayanan, sahasına katkı sağlayacak nitelikte bilimsel makalelere yer verilir. HMKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin temel amacı; sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmak, sosyal bilimler alanındaki çalışmalara ulusal ve uluslararası düzeyde katkıda bulunmaktır.

Yayın İlkeleri

Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Sempozyum, kongre gibi bilimsel toplantılarda sunulan çalışmaların hangi sempozyumda/kongrede, ne zaman ve nerede sunulduğu, yazının başlığına eklenen dipnot ile belirtilmelidir. Ayrıca, bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda, desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje/çalışma numarası verilmelidir. Gönderilen çalışmanın başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

Makalelerin açık dergi takip sistemi üzerinden gönderilmesi gerekir. Dergiye gönderilen yazılarda literatür güncel ve kapsamlı olmalı ve yazılar, kendi alanında uygun araştırma, yöntem ve modeller kullanılarak hazırlanmalıdır.

Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu esas alınmalı, yabancı terim ve kavramlar yerine olabildiğince Türkçe karşılıkları kullanılmalıdır. Türkçede henüz tam yerleşmemiş bazı terim ve kavramlar kullanılıyorsa bunların uluslararası literatürdeki karşılığı ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmelidir.

Yazı Değerlendirme Süreci

Dergiye gönderilen çalışmalar ilk olarak editörler tarafından değerlendirilir. Bu aşamada, derginin amaç ve kapsamına uymayan, dil ve anlatım kuralları açısından zayıf, bilimsel açıdan kritik hatalar içeren, özgün değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılamayan çalışmalar reddedilir. Uygun bulunan çalışmalar ise ön değerlendirme için çalışmanın ilgili olduğu alana yönelik bir alan editörüne gönderilir.

Alan editörleri çalışmaların, giriş ve literatür, yöntem, bulgular, sonuç ve tartışma bölümlerini dergi yayın politikaları ve kapsamı ile özgünlük açısından ayrıntılı bir şekilde inceler. Bu inceleme sonucunda uygun bulunmayan çalışmalar iade edilir. Uygun bulunan çalışmalar ise hakemlendirme sürecine alınır.

Çalışmalar içeriğine ve hakemlerin uzmanlık alanlarına göre alan editörleri tarafından iki hakeme gönderilir. Hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmez. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki yayımlanabilir raporu alan makale, dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir.

Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar gerekli düzeltmeler için yazarına geri gönderilir. Düzeltmiş metnin belirtilen sürede dergi sistemine yüklenmesi yazarın sorumluluğundadır. Düzeltilmiş metin, gerekli olduğu hallerde değişikliği isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Dergi editörleri gerektiğinde makalede içeriği etkilemeyen küçük değişiklikler yapabilir.

Yayıma kabul edilen makalelerin, intihal yazılım programı kullanılarak benzerlik oranı kontrol edilir. Benzerlik oranı %20'in altında ise, yazı en kısa sürede Yayın Kurulunun belirleyeceği sayıda yayımlanır.

Yazının yayımlanması konusunda son karar, dergi editörlüğüne aittir.

HMKÜ Sosyal Bilimler Dergisi Yazım İlkeleri

Gönderilen yazılar, Microsoft Word 2010 ve üstü programlarda (*.docx), Calibri yazı karakterinde, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmış olmalıdır. Paragraflar arasında satır boşluğu bırakılmamalıdır. Paragraflar arası boşluk, paragraf öncesi 3 nk, paragraf sonrası 0 nk olarak düzenlenmelidir. Tablolarda ise otomatik boşluk kullanılmamalıdır. Paragraf girintileri 1 cm, kenar boşlukları alt ve üst kenarlarda 5,5 cm; sol ve sağ kenarlarda 4,5 cm olmalıdır.

Dergide yayımlanacak yazılar, aşağıda verilen yazım kurallarına ve örneklere göre yazılmalıdır. Verilen örneklerin dışındaki durumlar için Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan "Publication Manual of American Psychological Association (6th Edition) 2010" adlı kitapta belirtilen ilkeler (APA stili) dikkate alınmalıdır (Örnekler için http://library.nmu.edu/guides/userguides/style_apa.htm web adresine başvurulabilir.).

Yazıların sırasıyla öz, abstract, ana metin, (varsa) ekler ve extended abstract bölümlerden oluşması gerekir.

Başlık Sayfası

Başlık sayfasında Türkçe ve İngilizce başlık, yazar ad(lar)ı, kurum ad(lar)ı, Türkçe ve İngilizce öz ile anahtar kelimeler yer almalıdır. Başlık, en fazla 12 kelimedenden oluşmalı, 11 puntuyla, tamamı büyük ve koyu harflerle, satıra ortalanarak yazılmalıdır. Başlığın yazının içeriğini en iyi şekilde yansıtmaması gerekir. Başlıkta kısaltmalar kullanılmamalıdır.

Yazarların ad ve soyadları başlık satırının altında, ortalı biçimde, koyu (bold) karakterde olmalı. Adın ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük; soyadın tamamı büyük harfle yazılmalıdır. Yazarların çalıştığı kurum, adlarının altına yazılmalıdır. Birden fazla yazarlı makalelerde yazar-kurum adları alt alta yazılmalıdır.

Türkçe ve İngilizce öz ile anahtar kelimeler, 10 punto ve italik harflerle, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Öz 150-200 kelime uzunluğunda olmalıdır. Özde çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi ve sonucu kısaca verilmelidir. Özden sonra 3-5 anahtar kelime yazılmalıdır.

Türkçe Ana Metin

Çalışmalarda sırasıyla *giriş*, *yöntem*, *bulgular*, *tartışma* bölümlerine yer verilir.

❖ **Giriş** bölümünde, yapılan çalışma ile ilgili olarak güncel literatürdeki temel kavramlar, kuramsal gelişim ve yaklaşımlar ile araştırmadaki problem durumu, amaç, denenceler (hipotezler) varsayımlar (sayıltılar), sınırlılıklar vb. yer almalıdır. Bu bölüm yeni bir sayfadan başlatılmalıdır.

❖ **Yöntem** bölümünde, araştırmada kullanılan evren, örneklem, veri toplama araçları, veri çözümleme teknikleri, işlem aşamaları vb. açıklanmalıdır.

❖ **Bulgular** bölümünde, araştırma problemiyle / denencelerle ilgili olarak ulaşılan sonuçlar verilmelidir.

❖ **Tartışma** bölümünde, araştırma bulguları daha önceki araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak açıklanmalı, tartışılmalı, yorumlanmalı ve sonuç/sonuçlara bağlı olarak öneriler dile getirilmelidir.

Metindeki tablo, grafik ve şekillere sıra numarası verilmeli, isimleri üstte yazılmalıdır. Tablolarda dikey çizgi kullanılmamalı, sadece üstten iki alttan tek olmak üzere 3 yatay çizgi kullanılmalıdır.

Örnek:

Tablo 1: Sanat Kategorisindeki Metaforların Frekans ve Yüzde Dağılımları

Metafor	f	%
Yapboz	5	33.3
El Sanatları (Örgü ve dikiş)	2	13.3
Resim	7	46.6
Tual	1	6.6
Toplam	15	100

Tablolar sayfa sınırlarını aşmamalıdır. Büyük tablolarda gerekirse yazı puntosu küçültülebilir veya sayfa yapısı yatay hale getirilebilir.

Kaynakça

Kaynakça, “Kaynakçanın Düzenlemesi” başlığı altında verilen örneklere uygun biçimde düzenlenmelidir.

(Varsa) Ekler

Araştırmanın anlaşılır olmasında önemli bir işleve sahip olan ölçek, belge, resim vb. ek olarak verilebilir. Ekler Ek-1,Ek-2, şeklinde numaralandırılmalı ve metin içinde bu numaralarla atıf yapılmalıdır.

Extended Abstract (Uzun Özet)

Türkçe yazılmış makalelerin Kaynakça bölümünden sonra İngilizce Extended Abstract eklenmesi gerekmektedir. (İngilizce yazılmış makalelere Türkçe uzun özet eklenmeyecektir). Uzun özet, 750-1000 kelime arasında olmalıdır. Derginin esas metin için geçerli olan biçimsel yazım özellikleri uzun özet için de geçerlidir. Extended Abstract, “Introduction”, “Method” ve “Result and Discussion” alt başlıklarını içermelidir. Uzun özeti İngilizce dil kontrolü (proofreading) yazarın sorumluluğundadır. Özeti dil açısından yetersiz olan makaleler düzeltilene kadar yayımlanmayacaktır.

Metin içindeki **başlıklar ve alt başlıklar** şu şekilde düzenlenmelidir:

✓ Birinci Derecedeki Alt Başlık: İlk harfi büyük diğer harfleri küçük tamamı **kalın** harflerle, paragraf başından başlayacak şekilde.

Örnek: **Giriş**

✓ İkinci Derecedeki Alt Başlık: Sadece ilk harfleri büyük ve tamamı **kalın ve italik** harflerle.

Örnek:

Çalışmanın Amacı

✓ Üçüncü Derecedeki Alt Başlık: Sadece ilk harfleri büyük ve tamamı italik harflerle.

Örnek: *Türkçede Kişi Zamirleri*

Bütün başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Metin İçinde Atıf Yapma

✎ Metin içinde kaynaklara atıf yapılırken yazarın/yazarların soyad(lar)ı, ilgili yayının basım yılı ve sayfa numarası kullanılır. Yazarın soyadı ile eserin basım yılı arasına virgül (,) sonra iki nokta konularak sayfa numarası yazılır.

Örnek: Konuşma sırasında yapılan bir hareket, bir toplumda mesajın etkisini artırırken diğerinde tam tersi bir etki yaratabilir (Baltaş, 1998: 46).

✎ Atıf yapılan eserden bir bölüm aynen aktarılıyorsa bu bölüm tırnak işareti (“ ”) kullanılarak gösterilmeli ve atıf yapılan eserin basım yılından sonra iki nokta (:) konularak alıntının yapıldığı sayfa numarası da yazılmalıdır. Yazarın adı cümlenin bir parçası olarak söyleniyorsa yayın yılı ve sayfa numarası parantez içinde ismin hemen yanında yer almalıdır.

Örnek: Korkmaz’a (2007: 68) göre dil bilgisi, “çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlenin öğeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalıdır.”

✎ Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise ilk atıfta, yazar soyadları eserdeki sıraya göre verilir. Aynı esere daha sonra yapılacak atıflarda ise sadece ilk yazarın soyadı yazılır ve Türkçe yazılarda “ve diğer.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: 1936 yılında hazırlanan İlkokul Türkçe Programı’nda, okuma yazma öğretiminin basit kelimelerden başlayarak gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir (Çelenk, Tertemiz ve Kalaycı, 2000).

Dergi Yayın ve Yazım İlkeleri

5'ten fazla yazarlı eserlere ilk atıftan itibaren ilk yazarın soyadı ile birlikte, Türkçe yazılarda "ve diğer."; İngilizce yazılarda "et al." kısaltması kullanılır.

Örnek: Böylece anlatılan bilgiler çok daha kolay anlaşılır ve kalıcı hâle getirilir (Korkmaz ve diğer., 1995).

Aynı bilgi için birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar cümle sonunda parantez içinde, aralarına noktalı virgöl konularak, kronolojik sıralama ile verilmelidir.

Örnek: Okul yöneticilerinin öğretmenlere oranla daha fazla strese maruz kaldıklarını belirten çalışmalar da vardır (Savery, 1993; Feitler, 1996).

~~✗~~ Atıf yapılan eser bir kurum adına hazırlanmışsa ilk atıfta, kurumun açık adı, yanında kısaltması, basım yılı ve sayfa numarası verilir. Daha sonraki atıflarda kurumun açık adı değil sadece kısaltması kullanılır.

Örnek: (Türk Dil Kurumu, [TDK], 1997)
(TDK, 1997)

~~✗~~ Bir yazarın aynı yıla ait iki ayrı eserine atıf yapılıyorsa bu yayınların yıllarına bir harf eklenir.

Örnek: (Aydın, 1998a)
(Aydın, 1998b)

~~✗~~ Doğrudan ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

Örnek: ... (Karahana, 1985'ten aktaran Gündüz, 1998)

Kaynakçanın Düzenlenmesi

Çalışmanın sonunda kullanılan tüm kaynaklar alfabetik sırayla aşağıdaki ilkelere uygun olarak verilmelidir.

Tek yazarlı kitap

Onan, B. (2013). *Dil eğitiminin temel kavramları*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Çok yazarlı kitap

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Editörlü kitap

Kırkkılıç, A. ve Akyol, H. (Ed.). (2009). *İlköğretimde Türkçe öğretimi*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kurum yazarlı kitap

Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe sözlük*. (8. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Çeviri kitap

Bloom, B. J. (1998). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*. (Çev.: Durmuş Ali Özçelik). İstanbul: MEB Yayınevi.

Süreli yayınlardaki makale

Güzel, A. (2006). Edebiyat eğitiminde amaçlar ve bu amaçlara yönelik yöntem, teknik ve örnek uygulamalar. *Milli Eğitim*, 196, 85-105.

Editörlü kitapta bölüm

Göçer, A. (2009). Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme. (Ed: A. Kırkkılıç ve H. Akyol), *İlköğretimde Türkçe öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, s. 477-551.

Basılmış sempozyum ve kongre bildirisi

Huber, E. ve Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri*, (Ed.: A. S. Özsoy ve E. E. Taylan) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 201-215.

Gazete Yazısı

Akyol, T. (2001, Aralık 24). Edebiyat Tartışması. *Milliyet*, s. 12.

Tez

Uzun, L. (1992). *Köktürk metinleri üzerine bir metindilbilimsel çalışma: Kullanımbilimsel ve biçimbilimsel görünüşleriyle*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Elektronik dergilerdeki / veri tabanlarındaki makale

Brewster, C., & Railsback, J. (2002). Fullday kindergarten: Exploring an option for extended learning. (ERIC Document Reproduction Service No. ED472733). (Erişim Tarihi: 18.09.2008)

Arakji, R. Y., & Lang, K. R. (2008). Avatar business value analysis: a method for the evaluation of business value creation in virtual commerce. *Journal of Electronic Commerce Research*, 9, 207-218. <http://www.csulb.edu/journals/jecr/> (Erişim Tarihi: 15.09.2008)

Basılmamış ders notları, yayımlanmamış bilimsel toplantı bildirileri kaynak olarak gösterilmez.

HMKÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Web Adresi / Web: : <https://dergipark.org.tr/hmkusbed>

E-posta / E-mail: mkusbed@gmail.com

İletişim Adresi / Adress: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Tayfur Sökmen Kampüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Antakya / Hatay / TÜRKİYE

Telefon / Phone: + 90 326 2455812 **Faks / Fax:** + 90 326 2455811